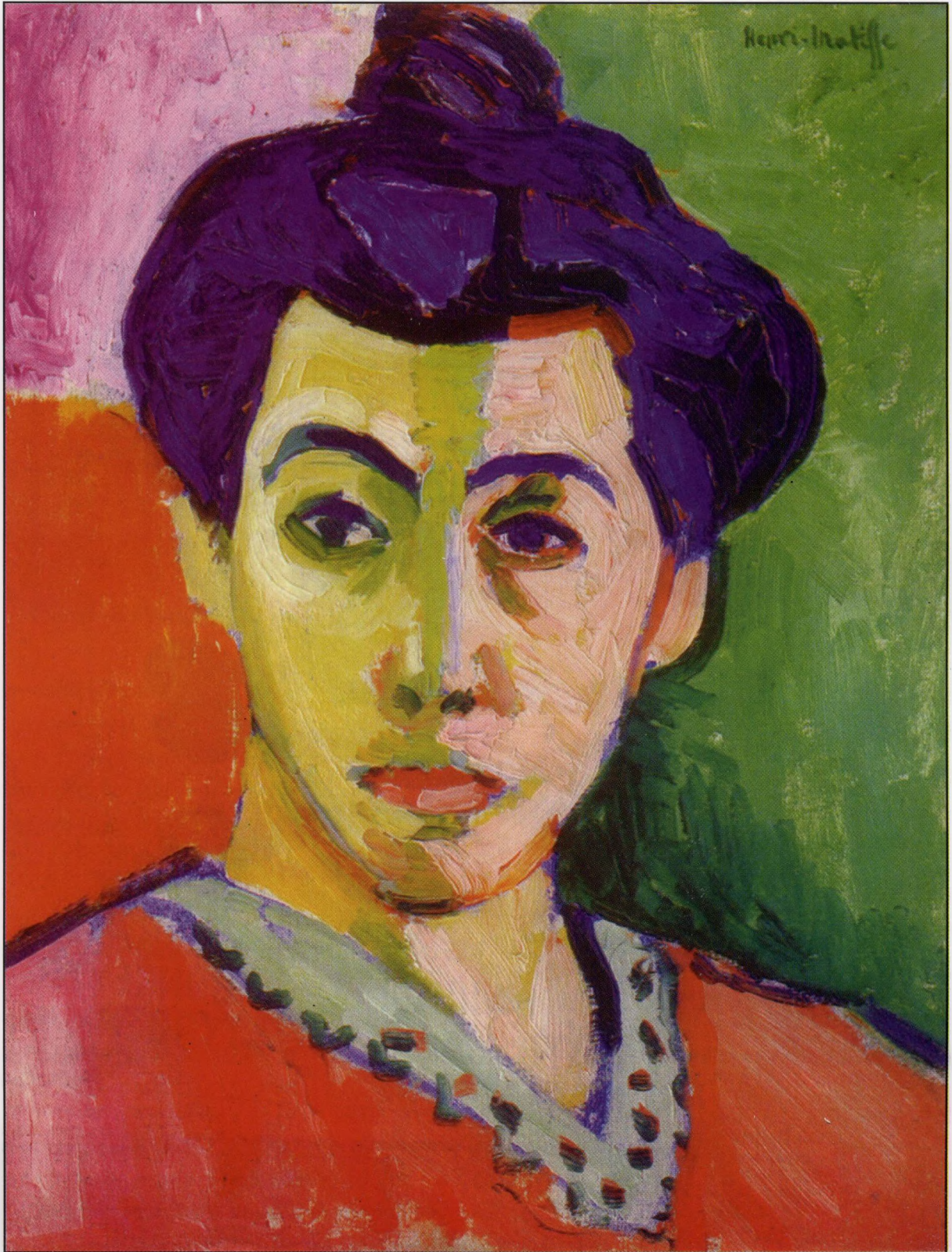

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Απρίλιος 2007 • τεύχος 154 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
'Απρίλιος 2007
τεύχος 154 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα
Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος
Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες
Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται το όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τους συνδρομητές
του έξωτερικού:
IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3, τηλ. 210-6460338
Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Στρατής Μπουρνάζος, 'Η «προκεχωρημένη
γραμμή» του Α.Τ. Όμοιοίας 5

Άγγελος Έλεφάντης, Catherine Merridale:
'Ο πόλεμος του Ίβάν, 'Η πορεία του Κόκκινου
Στρατού, 1939-1945 8

Τάσος Σακελλαρόπουλος, Τάκη Μπενά:
Τής Δικτατορίας 1967-1974 16

Άρης Στυλιανού, Δ. Ν. Μαρωνίτη:
Μάρη Γαλήνη 18

Κατερίνα Λαμπρινού, 'Αρχειοτάξιο 19

Τζένη Οικονομίδη, «Τράνζιτο» 20

Γιώργος Μαργαρίτης, 'Ιστορία της Ελλάδας
του 20ού αιώνα 24

Νίκος Άντωνάτος, Χουάν Ρούλφο:
Πέδρο Πάραμο 27

Νίκος Θεοδοκάς, Νίκου Ροτζώκου:
'Εθναφύπνιση και έθνογένεση, όρλωφικά
και έλληνική ιστοριογραφία 30

Μιχάλης Μπαρτσιόδης, Γκάζμεντ Καπλάνι:
Μικρό ήμερολόγιο συνόρων 35

Νίκος Κοταρίδης, Ivan Óolović:
'Από τίς κερκίδες στα χαρακώματα.
Τό ποδόσφαιρο ώς αφήγηση του πολέμου

'Η γιουγκοσλαβική έμπειρία 38

Νίκος Άντωνάτος:
Θητεία στή ΘΗΤΕΙΑ 40

Βασίλης Ζουναλής, Régis Debray:
'Ανθρώπων κοινωνίες 43

'Από τίς τελευταίες εκδόσεις 47

ΣΕ ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

J. H. Plumb, 'Ο θάνατος του παρελθόντος 29

Έξώφυλλο: Άνρι Ματίς, 'Προσωπογραφία της κυρίας
Ματίς, 1905

Ἡ «προκεχωρημένη γραμμὴ» τοῦ Α.Τ. Ὀμονοίας

«Ἡ Ὀμόνοια εἶναι ἡ προκεχωρημένη γραμμὴ στὴν σύγκρουση
τῆς παραβατικότητας ἢ τῆς ἐγκληματικότητας μὲ τὴν ἔννομη τάξη»
(Βύρων Πολύδωρας)

«**Κ**ατὰ τὰ λοιπὰ ὀφείλετε νὰ ἔχετε καὶ μιά ματιά συνέχειας στὴ θέαση τῶν ἀστυνομικῶν φαινομένων. Θὰ σᾶς ὑπενθυμίσω ἐγὼ 16 ἐπεισόδια: 17 Νοεμβρίου 1985: θανάσιμος τραυματισμὸς ἀπὸ ἀστυνομικό· 9 Μαρτίου 1995: βάνουση ἐπίθεση ἀπὸ ἀστυνομικούς· 14 Νοεμβρίου 1995: σωματικές βλάβες σὲ βάρος συλληφθέντων στὴ Θεσσαλονίκη· 20 Φεβρουαρίου 1996: καταγγελλόμενα γιὰ ὑπερβάσεις καὶ παρατυπίες στὸν Ἀσπρόπυργο ἀπὸ Ἀστυνομικούς σὲ τσιγγάνικους καταυλισμούς· 27 Ὀκτωβρίου 1996: σκηνές «φάρ οὐέστ» στὰ Ἴων Λιόσια· 20 Νοεμβρίου 1996: θανάσιμος τραυματισμὸς τσιγγάνου, 7 Φεβρουαρίου 1997: δολιοφθορά στὰ γεωργικά μηχανήματα στὶς ἀγροτικές κινητοποιήσεις· 10 Ὀκτωβρίου 1997: θανάσιμος τραυματισμὸς Ἀλβανοῦ· 23 Σεπτεμβρίου 1998: ἡ γνωστὴ ὑπόθεση τῆς Νιόβης· 20 Φεβρουαρίου 2000: στὸ Ἀστυνομικό Τμήμα Ἀερολιμένα Σπάτων ἀποχώρησε ἀστυνομικός πρόωρα καὶ ἀκολούθως στὴ Λεωφ. Ἀρτέμιδος, πυροβόλησε σὲ βάρος νεαρῶν ἀτόμων μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχουμε τραυματισμούς σοβαροῦς ἐνὸς μαθητοῦ· 8 Μαΐου 2001: καταγγελία τῆς Ἐνώσης Προσωπικοῦ Ἡμερησίων Ἐφημερίδων Ἀθηνῶν ὅτι Ἀστυνομικοί στὸ κέντρο τῆς Ἀθήνας γύμνωσαν δημόσια, συνέλαβαν, ξυλοκόπησαν γιὰ νὰ ἐνοχοποιήσουν δύο δημοσιογράφους· 24 Ὀκτωβρίου 2001: θανάσιμος τραυματισμὸς τσιγγάνου· 21 Νοεμβρίου 2001: θανάσιμος τραυματισμὸς Ἀλβανοῦ· 28 Ἰανουαρίου 2003: καταγγελλόμενα ὅτι ἀστυνομικός γρονθοκόπησε δημοσιογράφο· 8-9 Ὀκτωβρίου 2003: ἀστυνομικοί, πυροσβέστες καὶ λιμενικοί ἐγκαλοῦνται γιὰ πράξεις βίας· 5 Δεκεμβρίου 2003: θανάσιμος τραυματισμὸς νέου στὴν ἐπαρχιακὴ ὁδὸ Ἀνωγείων κ.λπ. γνωστὲς ὑποθέσεις».

Τὸ ἀπόσπασμα δὲν ἀνήκει σὲ προκήρυξη πρωτοβουλίας «ἐνάντια στὴν κρατικὴ καταστολή» οὔτε προέρχεται ἀπὸ τὰ χεῖλη κάποιου φλογεροῦ ρήτορα πού καταγγέλλει τὴν Ἀστυνομία. Τὰ παραπάνω λόγια ἐκφώνησε, μαζί μὲ ἄλλα πολλά, ἀπὸ βήματος τῆς Βουλῆς, ὁ Βύρων Πολύδωρας, καὶ παρατίθενται στὸν δικτυακὸ τόπο τοῦ Ἰπουργείου Δημόσιας Τάξης. Ἀποτελοῦν τμήμα ἀπάντησής

του σέ ἐρωτήσεις βουλευτῶν τοῦ ΣΥΡΙΖΑ καί τοῦ ΠΑΣΟΚ, σχετικά μέ τά πρόσφατα περιστατικά στό Τμήμα τῆς Ὁμόνοιας.

Ὁ κατάλογος, βέβαια, χρειάζεται ἐμπλουτισμό, καθώς εἶναι πολλά τά περιστατικά πού ἀπουσιάζουν. Μιά ματιά σέ σχετική ἔκθεση πού παρουσιάστηκε πρόσφατα στά ἀρμόδια ὄργανα τοῦ ΟΗΕ, συνταγμένη ἀπό ἕξι διεθνεῖς ὀργανώσεις δικαιωμάτων, προσθέτει, ἀμέσως, ἄλλους πέντε νεκρούς ἀπό πυροβολισμούς ἀστυνομικῶν, τό διάστημα 1998-2001 (βλ. «Ὁ Ἴός τῆς Κυριακῆς», 9.4.2006). Καί θά ἔπρεπε, ἀκόμη, νά συνεχίσουμε τή θλιβερή ἀπαρίθμηση μέχρι σήμερα, ὅποτε καί θά διαπιστώναμε μία ἔκρηξη περιστατικῶν ἀθαιρεσίας τό τελευταῖο διάστημα· μία ἔκρηξη ἢ ὅποια πάει χέρι χέρι μέ τήν ἀτιμωρησία καί τήν ἐξύμνηση τῆς Ἀστυνομίας, στήν ὅποια ἐπιδίδεται ὁ πολιτικός της προϊστάμενος, τόσο πού ἡ ἐρώτησή του στή Βουλή ἀκούγεται φαιδρή: «Ἐγώ εὐθύνομαι, ἔστω μέ τήν κακή ρητορική μου, γιατί ἐκεῖνος ὁ ἄθλιος στήν Ὁμόνοια ἔκανε αὐτό στούς δύο νεαρούς ἀλλοδαπούς καί τό βιντεοσκοποῦσε; Ἐγώ εὐθύνομαι;».

Τό πιό ἐντυπωσιακό ὅμως καί θλιβερό, τουλάχιστον γιά μένα, εἶναι ὅτι ὁ ἐπικεφαλῆς ἑνός ὑπουργείου πού συμβολίζει κατεξοχήν τή συνέχεια τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ἀραδιάζει, μέ τόση ἀπάθεια, δεκάδες κρούσματα ἀστυνομικῆς βίας. Δέν τά ἀπαριθμεῖ γιά νά περιγράψει ἕνα μεγάλο πρόβλημα – γιατί εἶναι μεγάλο πρόβλημα ὅτι τήν τελευταία δεκαετία ἔχουμε αὐτό τόν καταγιισμό θαναυσότητος καί δεκάδες νεκρούς ἀπό πυροβολισμούς ἀστυνομικῶν (σημειωτέον, δέν βάζω στό λογαριασμό θανάτους σέ συμπλοκές ἢ ἀπό «ἐκπυρσοκρότηση» ὑπηρεσιακῶν περιστρώφων, ἐκτός ὑπηρεσίας, γιά προσωπικές διαφορές). Ὁ ὑπουργός τό κάνει, μέ εὐκολία, γιά νά βρεῖ ἕνα ἐπιχείρημα κατά τῆς ἀντιπολίτευσης καί νά συμψηφίσει τή «ζημιά»...

Ξεκίνησα μέ τήν πρόθεση νά γράψω γιά τό Ἀστυνομικό Τμήμα τῆς Ὁμόνοιας, ἀλλά ἡ ὁμιλία τοῦ ὑπουργοῦ, πού συνάντησα καθ' ὁδόν, μέ ξεστράτισε. Θά περιοριστῶ λοιπόν σέ ἕνα σχόλιο, μέ ἀφετηρία, αὐτήν τή φορά, τίς δηλώσεις τοῦ πρωθυπουργοῦ. Λέει ὁ Κ. Καραμανλῆς: «Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, συγκλονισμένοι, μάθαμε σήμερα ἕνα ἀπαράδεκτο γιά τά δημοκρατικά μας ἦθη περιστατικό. Ἐνα περιστατικό πού προσβάλλει τήν ἑλληνική πολιτεία. [...]. Καί σέ κανέναν δέν πρόκειται νά ἐπιτρέψουμε νά σπιλώνει τόν πολιτισμό τῆς χώρας μας, νά ἀμαυρώνει τήν εἰκόνα τῆς Ἑλλάδας».

Οἱ δηλώσεις, καταρχάς, περιέχουν ἕνα θετικό στοιχεῖο: ἀποδέχονται τήν καταγγελία καί καταδικάζουν τό περιστατικό. Εἶναι κι αὐτό κάτι, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι σέ προηγούμενες περιπτώσεις ἢ λογική πού κυριάρχησε ἦταν ἡ ἀποσιώπη-

ση, οἱ φαιδρότητες περί «ζαρντινιέρας», ἡ δικαιολόγηση (καί οἱ ἀστυνομικοὶ ἄνθρωποι εἶναι, δέν μποροῦν πάντα νά ἐλέγξουν τά νεῦρα τους: Β. Πολύδωρας) οἱ συμψηφισμοί (τοῦ τύπου: ναί, ἀλλά σκεφτεῖτε τί ὑφίστανται ἀπό τούς «κουκουλοφόρους»). Ὡστόσο, οἱ δηλώσεις ἔχουν ἓνα βασικό, βασικότατο πρόβλημα: δέν λένε τήν ἀλήθεια.

Γιατί, πρῶτα πρῶτα, δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό περιστατικό εἶναι ἀκραῖο, μεμωμένο, πρωτοφανές. Καί ἂν κάνουμε ὅτι πέφτουμε ἀπό τά σύννεφα (ὅπως ἔκαναν πολλοί κυβερνητικοὶ παράγοντες, ἀλλά καί ἀναλυτές), αὐτός εἶναι ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος γιά νά ἀποφύγουμε τήν πραγματικότητα (τό ἴδιο, βέβαια, συμβαίνει καί ὅταν ἀποκαλύπτεται κάποιος δημόσιος λειτουργός πού «λαδώνεται» καί ὅλοι σπεύδουν νά «καυτηριάσουν» τούς «ἐλαχίστους ἐπίορκους»).

Πολύ περισσότερο, δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι «ὅλοι οἱ Ἕλληνες» εἶναι «συγκλονισμένοι». Θά ἔπρεπε, ἔλα ὅμως πού δέν εἶναι! Καί δέν εἶναι, ἀφοῦ ὅλοι ξέρουν ὅτι τέτοια περιστατικά συμβαίνουν κατὰ κόρον σέ ἀστυνομικά τμήματα, μπορεῖ μάλιστα τό δεδομένο νά θεωρεῖται καί «λάιτ». Κι ἀκόμα, μέ βάση τό γενικευμένο κλίμα ἀνασφάλειας καί κλεπτοφοβίας (δέν θά ἐξετάσω ἐδῶ τό πῶς καί τί ἀλλά ὅποιος ἀναζητᾷ τεκμήρια, ἀρκεῖ νά κοιτάξει τόν πολλαπλασιασμό θωρακισμένων θυρῶν, κλειδαριῶν ἀσφαλείας, συναγεμῶν καί ὄλων τῶν συναφῶν), εἶναι λίαν ἀμφίβολο ἂν ἡ κοινωνία μας συγκλονίζεται ὅταν οἱ ἀστυνομικοὶ ρίχνουν δύο χαστούκια ἢ κάνουν κανένα καψόνι σέ βάρος κάποιου προσαχθέντος, συλληφθέντος, κακοποιοῦ ἢ φτωχοδιάβολου. Καί, ἀλί στούς συλληφθέντες, ὅταν αὐτοὶ τύχει, ὅπως στήν προκείμενη περίπτωση, νά εἶναι ξένοι.

Κι αὐτό εἶναι τό μεγάλο ζήτημα: στήν Ἑλλάδα τῶν δύο τελευταίων δεκαετιῶν, ἂν ὑπάρχουν πολίτες «βῆτα κατηγορίας», οἱ καινούργιοι «τῆς Γῆς οἱ κολασμένοι», αὐτοὶ εἶναι, ἀναμφισβήτητα, οἱ μετανάστες: αὐτοὶ πού δούλεψαν καί δουλεύουν μέ ἐξευτελιστικά μεροκάματα, χωρίς ἔνσημα, πού συχνά τά ἀφεντικά τους τούς κατάγγειλαν ὡς παράνομους καί ἀπελάθηκαν προτοῦ πληρωθοῦν, αὐτοὶ γιά τούς ὁποίους ἐκδόθηκαν ἐγκύκλιοι νά μή νοσηλεύονται στά νοσοκομεῖα καί τά παιδιά τους νά μή σπουδάζουν, ἂν δέν ἔχουν «χαρτιά», αὐτοὶ πού ἀντιμετωπίζουν, τόσο συχνά, τήν ἐχθρότητα, τήν ἄγνοια, τήν καχυποψία τῶν ἀρχῶν καί τῆς κοινωνίας.

Δέν εἶναι λοιπόν διόλου τυχαῖο ὅτι στή λίστα τῆς ἀστυνομικῆς βίας, μέ τούς τραυματίες καί τούς νεκρούς, οἱ μετανάστες κατέχουν τήν πρώτη θέση. Τούς ἀκολουθοῦν οἱ μειονοτικοί. Ἡ κοινή γνώμη, «ὅλοι οἱ Ἕλληνες» μᾶλλον ἀνέχονται, δικαιολογοῦν ἢ ἀδιαφοροῦν, πάντως δέν ἐξεγείρονται. Καί, ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, τό Α.Τ. τῆς Ὀμόνοιας ἀποτελεῖ, πράγματι, «προκεχωρημένο φυλάκιο».

Στρατής Μπουρνάζος

CATHERINE MERRIDALE

Ὁ πόλεμος τοῦ Ἰβάν

Ἡ πορεία τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ, 1939-1945

Ἐκδόσεις Ἴωλκός,

μετάφραση: Σωτήρης Ἀγάπιος,

ἐπιμέλεια: Κώστας Κοκκορόγιαννης,

ἐπιστημονική ἐπιμέλεια: Δημ. Σταυρόπουλος

τοῦ Ἄγγελου Ἐλεφάντη

Τό καλοκαίρι ἦρθε, οἱ ἐξετάσεις τέλειωσαν, ἀρχίζουν οἱ μεγάλες διακοπές, τὰ ἀκρογιάλια, τὰ νησιά, τὰ ἐξοχικά, τὸ πατρογονικό σπίτι στό χωριό, τὰ βουνά (ἀκόμα καί ὁ Λούσιος θά 'ναι ἐπισκέψιμος παρά τὸ φόβητρο τῶν ἀδικοχαμένων νέων τῆς ἐπικίνδυνης ἄθλησης), τὰ ὑπέροχα τερψιλαρύγκια. Καί βέβαια μέσα στό τόσα τερπνά τῶν διακοπῶν, ὅλο καί κάποιο ἀνάγνωσμα θά συνοδεύει τὸ καψάλισμα τῶν κορμιῶν. Ὑπάρχουν καί τὰ θερινά ἀναγνώσματα: οἱ σχετικές πωλήσεις γνωρίζουν ἀξιοσημείωτη ἔξαρση, κυρίως τὰ μυθιστορήματα. Ἄλλωστε κυκλοφοροῦν τόσο πολλά, ἀνάμεσά τους καί ἀρκετά, παλιά καί νέα, σημαντικά ἔργα πού μποροῦν νά ικανοποιήσουν τὴν ἀναγνωστική δίψα καί τῶν πιά ἀπαιτητικῶν παραθεριστῶν καί παραθεριστριῶν.

Ἄλλά παρά τὴν ἀναγνωστική ἀναζωπύρωση τοῦ καλοκαιριοῦ δέν νομίζω ὅτι μέσα στό ἐνδιαφέροντα τοῦ κόσμου ἐντάσσονται ἔργα ὅπως Ὁ πόλεμος τοῦ Ἰβάν τῆς ἐγγλέζας ἱστορικοῦ Κάθριν Μερντέιλ, ἔργο ὀγκῶδες 656 σελίδων, πού διάβασα πρόσφατα. Ὁμολογῶ ἀποζημιώθηκα κι ὠφελήθηκα. Καί θά συμβεῖ τὸ ἴδιο μ' ὅσους ἀποτολμήσουν νά τὸ διαβάσουν.

Ἔργο κυριολεκτικά αἰμόφυρτο Ὁ πόλεμος τοῦ Ἰβάν: ἑκατομμύρια οἱ σκοτωμένοι, οἱ ἐκτελεσμένοι, οἱ τραυματισμένοι, ἀμέτρητα τὰ καμμένα χωριά, ἰσοπεδωμένες οἱ πολιτείες, παντοῦ στρατόπεδα θανάτου, κρεματόρια, ἢ πείνα θερίζει μαχητές καί ἄμαχους. Αὐτός ἦταν ὁ πόλεμος τοῦ σοβιετικοῦ φαντάρου, τοῦ Ἰβάν, ἐνάντια στόν Φρίτς, τόν φαντάρου τῆς γερμανικῆς Βέρμαχτ καί τῶν SS. Νίκησε τελικά ὁ Ἰβάν, ἀλλά μέ τὴν εἰρήνη, ἐπιστρέφοντας σπίτι του, ἄφησε πίσω του ὡς 26 ἑκατομμύρια νεκροῦς συμπολεμιστές κι ἄμαχο πληθυσμό.

Ἦταν ἡ μεγαλύτερη πολεμικὴ συρραξὴ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας στό ἐδάφη τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἐνωσης, ἀπὸ τὶς 22 Ἰουνίου τοῦ 1941 ὡς τὶς 9 Μαΐου τοῦ 1945, ὅταν ὁ γερμανὸς στρατάρχης Βίλχελμ Κάιτελ ὑπέγραψε τὴν ἀνευ ὄρων παράδοση τῆς Γερμανίας. Τότε, «στὴν πράσινη τσόχα τῶν τραπεζιῶν ἐμφανίστηκε κρασί καί βότκα καί ὁ ἴδιος ὁ Ζούκωφ [ὁ στρατάρχης τῶν νικητῶν] χόρευε χειροκροτούμενος ἀπὸ τοὺς στρατηγούς του. Ἀπ' ἐξῶ οἱ ἄνδρες ὑποδέχτηκαν τὴ νίκη τους μέ ὀμβροντίες πυροβόλων ὀπλων, τουφεκιές κι ἀκόμα περισσότερο ποτό», γράφει ἡ Μερντέιλ (σ. 531). Τὴν ἴδια ὥρα ἓνας ἀξιωματικὸς τοῦ μηχανικοῦ γράφει στοὺς δικούς του: «... Ἀγαπημένοι μου δέν μπορεῖτε νά φανταστεῖτε τὴ χαρὰ τῶν ἀξιωματικῶν καί τῶν ἀνδρῶν μας, γιὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔχετε ὑποφέρει πολὺ (...) ἀλλά γιὰ ἐμᾶς ἦταν ἀκόμα σκληρότερα: πρέπει νά μᾶς καταλάβετε ἐμᾶς τοὺς "φροντοβίκι" [οἱ φαντάρου τοῦ μετώπου]».

«**Π**ρέπει νά μᾶς καταλάβετε ἐμᾶς τοὺς Φροντοβίκι!» Αὐτὸ προσπάθησε νά κάνει καί ἡ Μερντέιλ. Νά καταλάβει τοὺς Ἰβάν, τοὺς Ποπόφ, τοὺς Σεργκέι, συγκεκριμένους ἄνδρες, μέ σάρκα καί ὀστά, πέρα ἀπὸ τὰ κοινωνιολογικά σχήματα τῶν ἀναλυτῶν, ἐξῶ ἀπὸ τὴ ρητορικὴ τοῦ καθεστώτος. Νά κατανοήσει τὴ συνθήκη τους, τί ἦταν πρὶν τοὺς ἀρπάξει ὁ κύκλος τοῦ πολέμου καί τοῦ θανάτου, τί ἦταν τὰ σπίτια τους, οἱ δικοὶ τους, γιὰ ποιὸ λόγο πολέμησαν ὅπως πολέμησαν, τὸν ψυχισμό τους, τοὺς φόβους τους, τὴν πίστη τους ἢ, ἴσως, τὶς ἀμφιβολίες τους, τὴν ἐλπίδα τους ὅτι τελικά θά νικήσουν, πού ἀπὸ κάποια στιγμή καί μετὰ (Στάλινγκραντ) ἄρχισε νά ὑπερβαίνει τὴν ἀπόγνωση

της ήττας του πρώτου καιρού και τη βεβαιότητα, για πάρα πολλούς, του θανάτου, της αναπηρίας, της αιχμαλωσίας. Νά κατανοήσει, ακόμα, τη σχέση τους με τη στρατιωτική ήγηση αλλά και την πολιτική ήγηση, πού δέν ήταν μόνο ο άπομακρος αρχηγός, ο Στάλιν, αλλά και οι άνδρες της NKVD πού δρούσαν και αυτοί ανάμεσά τους, νά κατανοήσει τά αισθήματά τους άπέναντι στον έχθρό, τη συμπεριφορά τους άπέναντι στους άμαχους πληθυσμούς των ήττημένων.

Όπωσδήποτε είχε βεβαιότητες ή συγγραφέας όταν άρχισε αυτή τη δουλειά. Και πάνω άπ' όλα γνώριζε τό αναντίλεκτο, ως προς την έκβαση αυτού του πολέμου, γεγονός, τη συντριβή δηλαδή του ναζισμού, την πορεία του Κόκκινου Στρατού από την καταστροφή τό 1941 στον θρίαμβο του 1945. Γνώριζε επίσης τό όργιο αίματος των σταλινικών εκκαθαρίσεων του 1937-38 και παλιότερα με την «άποκουλακοποίηση», τί στοίχισε στη νεαρή Σοβιετική Δημοκρατία ή επικράτηση μετά τό 1930 του σταλινικού καθεστώτος. Της ήταν γνωστά, και μισητά, τά δικτατορικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος.

Έκδίδει τό βιβλίο της στην Άγγλία τό 2005. Άλλά ήδη τά όγδόντα προηγούμενα χρόνια, από τη δεκαετία του '20, έχουν γραφτεί άπειρα πράγματα για τη Σοβιετική Ένωση και τό καθεστώς πού όνομάστηκε σταλινισμός. Οι πολέμοι της Έπανάστασης, αλλά και οι έξ άριστερών επικριτές του σοβιετικού καθεστώτος, σοβιετικοί και δυτικοί πάσης φύσεως, έχουν εφοδιάσει τον όποιοδήποτε ενδιαφερόμενο, στά τέλη πιά του 20ου αιώνα κι όταν τό σοβιετικό καθεστώς και ή ίδια ή ΕΣΣΔ άνήκουν πιά στο παρελθόν, με ένα τεράστιο όπλοστάσιο αναλυτικού-έμπειρικού ύλικού αλλά και ιδεολογικών άποτιμήσεων, άπαξιωτικών, συνήθως, για τό καθεστώς. Τά γνωρίζει όλα αυτά ή Μερντέιλ, τά

συμμερίζεται μάλιστα, ώσοσο διατηρεί εκείνη την περιέργεια του ιστορικού πού θέλει νά ψαύσει τους ίδιους τους ανθρώπους, τά υποκείμενα-δράστες μέσα στην παραζάλη του πολέμου, πού τους παραδίνει δέσμιους στο δρεπάνι του θανάτου. Πώς νά κατανοήσεις τον μαχητή, τον άνθρωπο τελικά, πού ξέρει μέσα από άπειρα παραδείγματα πού τά έξησε δίπλα του, ότι μία στίς δύο θά πεθάνει; Δέν τό μαρτυρούν αυτό οι στατιστικές, ούτε οι χαρακτηρισμοί των αντιπάλων πού όρίζουν τους Ίδαν ως «βάρβαροι και άποκτηνωμένα σίφη άσιατών» (Γκaiμπελς) ούτε ή τελετουργική ρητορική του καθεστώτος για την όποία ο «φροντοβίκι» είναι πάντα οι ήρωικοί και οι άσυμβίβαστοι τιμωροί του ναζισμού, ενώ στην πραγματικότητα δέν τους έννοιωθε παρά σαν έξαρτήματα μιας μηχανής. Μέ όλα αυτά ούτε οι ζωντανές στιγμές τους άνασυστήνονται ούτε ή μεταθανάτια, ή μεταπολεμική μνήμη όπου, συνήθως, ακόμη και «ή διαδικασία του πένθους δέν είναι παρά ο θάνατος των νεκρών».

Η άποκατάσταση του νεκρού άγωνιστή αλλά και του έπιζήσαντος βετεράνου στίς πραγματικές τους διαστάσεις και την ύπαρκτική τους κατάσταση είναι μία διαδικασία ίχνηλάτησης. Ίχνη υπάρχουν πολλά, όρατά και άόρατα. Άλλά ο άνθρωπος, ακόμη κι ο πιο πληροφορημένος κι ευαίσθητος έρευνήτης, δέν διαθέτει, δυστυχώς, τά όσφρητικά αισθητήρια του θηρευτή σκύλου πού είναι σε θέση, όσφραίνόμενος την πατημασιά του θηράματος, νά τό καταδιώκει κατά πόδας χωρίς νά τό βλέπει, ακόμη κι από δύο χιλιόμετρα πίσωθεν του χάνει συχνά τό άόρατο ίχνος, τό ξαναβρίσκει και τ' ακολουθει χάρη στην αισθητηριακή ικανότητα με την όποία τον προίκισε ή φύση, πού μετατρέπει τον τόπο σε ένα όσφραντικό σύμπαν έντός του όποιου κινείται, με σιγουριά, με τη μύτη του, πίσω από την

ὄσμη. Δὲν εἶναι ἔτοι καμωμένος ὁ ἄνθρωπος καὶ συνήθως βουλώνουμε τὴ μύτη μας μὴν ἀντέχοντας τίς ἔντονες ὀσμές. Ἡ μεθοδολογία τῆς ἰχνηλάτησης, τῆς ἐξερεύνησης τοῦ ἴχνους ὡς ἐλάχιστου ὕλικου στοιχείου τῆς πραγματικότητας, δὲν μᾶς ὀδηγεῖ αὐτομάτως στὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Τὰ ἴχνη δὲν εἶναι παρὰ ἐνδείξεις, κάτι σὰν σηματοδοῦρες· χρειάζεται πολὺ κόπος γιὰ νὰ ὀδηγηθοῦμε στοῦ πραγματικό.

Ἦταν τυχερὴ ὡστόσο ἡ συγγραφέας· ὅταν ἄρχισε τὴν ἐρευνά της γιὰ τὸν Ἰβάν, περὶ τὸ 2000, τῆς εἶχε δοθεῖ ἡ δυνατότητα νὰ «ἐπισκεφθεῖ» τὰ ἴχνη τῶν φροντοβί-κι. Καὶ ἦταν πολλὰ. Διότι, καὶ κυρίως τὴν τελευταία 15ετία, ἀνοιξαν πολλὰ πρῶην σοβιετικά (καὶ νῦν ρωσικά) ἀρχεῖα πού φύλαγαν ἐφτάκλειστα σημαντικά στοιχεία. Ἀνοιξαν ἐπίσης τὰ στόματα βετεράνων καὶ νεότερων πολιτῶν. Ἐκατομμύρια σελίδες ἐπισήμων ἐγγράφων εἶδαν τὸ φῶς, χιλιάδες βιβλία γράφτηκαν, ἀπομνημονεύματα φαντάρων, ἀξιωματικῶν καὶ στρατηγῶν, χρονικά, ἱστορικές μελέτες, μυθιστορήματα, ἀκόμη καὶ στίχοι τραγουδιῶν πού κυκλοφοροῦσαν στίς γραμμές τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ καὶ στὰ μετόπισθεν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτά τὰ συμβουλευτήκε ἡ Μερντέιλ. Ἰδιαίτερα χρήσιμα στὴν «ἰχνηλασία» τῆς ἦταν τὰ γράμματα πού ἔστειλαν οἱ φαντάροι καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ στοὺς δικούς τους κι ἀντίστροφα, πού φυλάσσονταν στὰ ἀρχεῖα τῆς NKVD. Εὐγλωττα γράμματα –δὲν λένε ψέμματα παρὰ τὴ λογοκρισία τῶν «πρόλιτρονκ» (κατώτεροι κομισάριοι τῆς NKVD), εὐγλωττα ἀκόμη καὶ στίς σιωπές τους. Ὑστερα, «τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀντλεῖ πολλὰ στοιχεία ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία περὶ τῶν στρατιωτῶν, τῶν μαχῶν τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου», σημειώνει ἡ ἴδια (σ. 611). Ὡστόσο τὸ πιὸ ζωντανό στοιχεῖο, πού κυριολεκτικὰ τὸ ἀφουγκράστηκε, ἦταν οἱ συνεντεύξεις 200 βετεράνων, γερόντων πιά πολεμιστῶν τῶν μετώπων, πού τοὺς στοίχειωσε ἐκεῖνος ὁ μεγάλος πόλεμος. Τὰ λεγόμενά τους εἶναι ἴσως, τὰ πιὸ ἀξιόπιστα καὶ τὰ πιὸ ἀντιπροσωπευτικά, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴ μεταπολεμικὴ μνήμη τῶν ἰδιῶν τῶν βετεράνων.

Αὐτὰ ἦταν τὰ ἐφόδια τῆς Κ. Μερντέιλ ὅταν καταπιάστηκε μὲ τὸν Ἰβάν, ἄν καί, ὡς καθηγήτρια ἱστορίας στοῦ Queen Mary τοῦ Λονδίνου, εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ

τὸν πόλεμο στοῦ ἀνατολικό μέτωπο καὶ σὲ προηγούμενα ἔργα της. Σίγουρα, ὅπως κάθε ἄνθρωπος, τὴ συνόδευε καὶ ἡ ἰδεολογία της ὅπως ἡ σκιά της, καὶ ἡ ὁποία δὲν ἦταν μόνο ἀνισταλινική καὶ ἀντιναζιστική (ὁ ἀνισταλινισμὸς σήμερα, χυδαῖος ἢ ἐκλεπτυσμένος, δὲν συνιστᾷ εἰδοποιὸ διαφορά – ὅλοι σήμερα εἶναι ἀνισταλινικοί), ἀλλὰ γενικῶς πρέσβευε ὅτι ἡ Ὀκτωβριανὴ Ἐπανάσταση καὶ τὸ σοβιετικὸ καθεστῶς δὲν μπορούσε παρὰ νὰ στηριχθεῖ στὴ δικτατορία καὶ τὴν καταπίεση. Καὶ ὅπωςδήποτε ἡ ματιὰ της εἶναι καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολόγου πού ἐξετάζει τίς συμπεριφορές καὶ τίς ιδέες τῶν ἀνθρώπων τοῦ μετώπου καὶ τῶν μετόπισθεν στὴν ἀτομικότητά τους καὶ στὴν μικροκλίμακά τους.

Ἰδιαίτερα γιὰ τὴν κατάστασι πού ἐπικρατεῖ στὸν Κόκκινον

Στρατὸ παραμονές τῆς γερμανικῆς εἰσβολῆς τὸν Ἰούνιο τοῦ 1941, ἡ Μερντέιλ φιλοτεχνεῖ μιά εἰκόνα ζοφερή. Ὁ στρατὸς τῶν 5.000.000 ἀνδρῶν πού ἔχει ταχθεῖ γιὰ τὴν υπεράσπισσι τῶν δυτικῶν συνόρων τῆς χώρας (μαζί μὲ τὰ τμήματα πού ἔχουν καταλάβει τὴ Φινλανδία, Λιθουανία, Ἐσθονία, Λετο-

νία καὶ ἓνα μέρος τῆς ἀνατολικῆς Πολωνίας) κάθε ἄλλο παρὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν πανίσχυρη Βέρμαχτ. Ἡ ἀεροπορία εἶναι ἀπαρχαιωμένη, τὰ ἄρματα μάχης εἶναι παλαιοῦ τύπου, ἐκτὸς ἀπὸ λίγα ἄρματα T34 καὶ KV. Ἡ μεγάλη παραγωγή τῶν T34 μόλις τότε ἀρχίζει, γιὰ νὰ φτάσει μὲ ἐπιταχυνόμενους ρυθμούς, στὰ τέλη τοῦ πολέμου, σὲ 53.000. Ἦταν τὸ «ὄπλο τῆς νίκης». Δρόμοι, μεταφορές καὶ ἐπικοινωνίες σὲ ἀνυπόφορη κατάστασι ἦταν ἀδύνατο νὰ συντονιστοῦν οἱ μεγάλες μονάδες. Τὸ μόνο ἀξιόπιστο ὄπλο τῶν σοβιετικῶν φαντάρων ἦταν τὸ ἀτομικὸ τουφέκι MI891-Nagant, ὄπλο τοῦ τσαρικοῦ στρατοῦ πού τὸ εἶχαν στοῦ μεταξύ τελειοποιήσει. Ἐπιπλέον τόσο ἡ ἐκπαίδευσσι τοῦ στρατοῦ ὅσο καὶ ἡ στελέχωσή του ἦταν πλημμελέστατες· οἱ ἐλλείψεις σὲ ἀξιωματικούς,

1. Γιὰ παράδειγμα ὀφείλει πολλὰ ἡ Μερντέιλ στοῦ ἔργο τοῦ Beevor A., *Stalingrad*, Λονδίνο 1998 (ἑλλ. μεταφ. ἐκδόσεις Γκοβόστη) ἢ στοῦ ἔργο τοῦ Werth A., *Russia at War*, Λονδίνο 1964, στὸν Overly R., *Russia's War*, Λονδίνο 1977, ἰδίως γιὰ τὰ στατιστικὰ στοιχεία, καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους μελετητές, πού παραθέτει στὴν πλούσια βιβλιογραφία της. Πολλές εἶναι οἱ ἀναφορές της σὲ σοβιετικούς, ὅπως ἡ περιβόητη Ἐκθεση Χρυστῶφ (1956), οἱ πολεμικὲς ἀνταποκρίσεις τοῦ Ἰλια Ἐρεμπουργ, ἔργα τοῦ συγγραφέα Βασιλί Γκρόσμαν, τοῦ στρατάρχη Ζούκωφ, τῶν στρατηγῶν Ροκοσόσκι, Κουίτσεφ καὶ πολλῶν ἄλλων, καθὼς μπορεῖ νὰ κινεῖται μὲ ἀνεση ὄχι μόνο στὴν ἀγγλικὴ βιβλιογραφία ἀλλὰ καὶ τὴ ρωσικὴ (σοβιετικὴ).

όταν άρχισε ο πόλεμος, άνέρχονταν σέ 55.000. Τεράστιες ήταν επίσης οι έλλείψεις στην τροφοδοσία, ένδυση, ύπόδηση, στέγαση του στρατού (οί φαντάροι πένητες, σχεδόν ξυπόλυτοι μέσα στίς στέπλες, τίς λάσπες και τά χιόνια) και σχεδόν άδύνατη ή μεταφορά έφεδρειών τό πρώτο διάστημα. Μόνο ή έπιχείρηση κατάληψης τής Φινλανδίας (1939) έκανε τή σοβιετική ήγεσία νά συνειδητοποιήσει πόσο άνέτοιμος ήταν ο Κόκκινος Στρατός, αλλά, ήταν άδύνατο μέσα σέ ένα χρόνο νά αναπληρωθούν τά τεράστια κενά και ιδίως νά παραχθεί νέος, σύγχρονος όπλισμός, κατάλληλος νά άντιμετωπίσει τίς γερμανικές μηχανοκίνητες μονάδες. Παρά ταύτα ή ήγεσία και ή πολιτική καθοδήγηση τών μονάδων βεβαίως έδειχνε ότι «τό φασιστικό τέρας θά συντριβεί έντός γερμανικού εδάφους». Η «πρόβλεψη» έπαληθεύτηκε αλλά χρειάστηκαν τέσσερα χρόνια του

σκληρότερου δυνατού πολέμου, και συντριπτικές απώλειες.

Νά συνοψίσω: ως τά Χριστούγεννα του 1941-42 οι σοβιετικοί είχαν 3.000.000 αιχμαλώτους και 2.663.000 νεκρούς για κάθε σκοτωμένο Γερμανό είχαν τεθεί εκτός μάχης 20 σοβιετικοί στρατιώτες (σ. 236). Τό ίδιο διάστημα πρέπει νά υπολογίσει κα-

νείς κάποια εκατομμύρια άμάχων, καταστροφή τών βιομηχανικών κέντρων (εκτός από 1.500 βιομηχανίες πού οι Σοβιετικοί κατάφεραν νά τίς μεταφέρουν άθικτες από τά εδάφη τής Ουκρανίας, τής Λευκορωσίας και τής κάτω Ρωσίας στό άπυρόβλητο, πίσω από τά Ουράλια), γεωργικών εγκαταστάσεων, πυρπόληση χωριών, ισοπέδωση πόλεων, σέ μιά άχανή έκταση από τά δυτικά σύνορα ως τά προάστια τής Μόσχας και τό πολιορκημένο Λένινγκραντ πού άντεξε 900 ήμέρες πολιορκία. Πάνω από 70.000.000 κάτοικοι τής Σοβιετικής Ένωσης βρισκόνταν πλέον πίσω από τίς γραμμές προέλασης τής Βέρμαχτ. Τό μέγιστο τής πολεμικής αεροπορίας είχε καεί επί του εδάφους, ένω πάνω από 20.000 άρματα και όχήματα είχαν μετατραπεί σέ καμμένα παλιοσίδερα.

Γιά τήν κατανόηση του πεδίου έντός του οποίου δρα ο Ίβάν, είναι άπαραίτητο, εκτός από τά στατιστικά στοιχεία πού παρέθεσα προηγουμένως, νά έπισημάνουμε τό γενικό σχήμα του πολέμου, πού διεξάγεται στα άνατολικά.

Είναι κοινή πεποίθηση, ήδη από τήν εποχή τής έκθεσης Χρουστώφ τό 1956, ότι οι Σοβιετικοί κι ο ίδιος ο Στάλιν δέν πίστευαν ότι θά δέχονταν έπίθεση τών Γερμανών καθώς είχαν πλήρη έμπιστοσύνη στό σύμφωνο μή επιθέσεως, τό γνωστό σύμφωνο Μολότωφ-Ρίμπερντροπ του 1939. Ως εκ τούτου άφενός δέν είχαν προετοιμασθεί δεόντως και άφετέρου, όταν έπέπεσε ή θύελλα του γερμανικού «κεραυνοβόλου πολέμου» στίς 22 Ιουνίου 1941, αϊφνιδιάστηκαν άπολύτως. Ούτε καν τά άεροπλάνα τους δέν άπογειώθηκαν για νά άντιμετωπίσουν τά γερμανικά και κήκχαν επί του εδάφους. Έτσι εξηγούνται οι τρομακτικές απώλειες του Κόκκινου Στρατού και ή προέλαση τής Βέρμαχτ, μέσα σέ δυό μήνες, ως τά προάστια τής Μόσχας και του Λένινγκραντ ένω οι Γερμανοί έχουν καταλάβει τά Μίνσκ, Σμόλενσκ, Ταλίν, Κίεβο, Ορέλ, Κούρσκ και άρχίζει στην Κριμαία ή πολιορκία τής Σεβαστούπολης.

Όσοτόσο τά περί έπανάπασης τών Σοβιετικών και πλήρους αϊφνιδιασμού τους δέν ισχύουν. Μέ βάση νεότερα στοιχεία έχει άποδειχθεί ότι γνώριζαν μέ κάθε λεπτομέρεια τό γερμανικό σχέδιο «Μπαρμπαρόσα», τήν ήμερομηνία και τούς στόχους τής επιθέσεως. Έκείνο πού δέν εγνώριζαν ήταν ότι ο στρατός τους δέν ήταν αξιόμαχος άπέναντι στην Βέρμαχτ. Χρειάστηκε ή καταστροφή τής πρώτης φάσης του πολέμου για νά τό μάθουν μέ τρόπο οδυνηρό. Ούτως ή άλλως, γνώριζαν ότι ο Χίτλερ ήθελε νά επαναλάβει τόν «κεραυνοβόλο πόλεμο» πού είχε σαρώσει μέσα σέ 2 μήνες τή Δυτική Ευρώπη (Ολλανδία, Βέλγιο, Γαλλία - ύστερα τά Βαλκάνια έντός 20 ήμερών), ώστε, ως τά τέλη Σεπτεμβρίου-μέσα Οκτωβρίου, νά έχει καταλάβει τή Μόσχα και τό Λένινγκραντ. Η στρατηγική, άπάντηση τών Σοβιετικών συνίστατο όχι στην άμεση άπόκρουση τής Βέρμαχτ στα σύνορα -κατάλαβαν γρήγορα ότι κάτι τέτοιο ήταν άδύνατο- αλλά στό νά άποτύχει ο «κεραυνοβόλος πόλεμος», νά άποτραπεί ο στόχος του: ή κατάληψη τής Μόσχας. Έτσι, βοηθώντας του χειμώνα ο Κόκκινος Στρατός νά αναλάβει άντεπίθεση μεγάλης έκτασης και νά συντρίψει τόν γερμανικό στρατό στη διάρκεια του χειμώνα.

Οι σοβιετικοί πέτυχαν τόν πρώτο στόχο: τήν άποτυχία του κεραυνοβόλου πολέμου. Κι έτσι, αφού άνέκοψαν τήν έπίθεση τής Βέρμαχτ τόν Δεκέμβριο του 1941 εξαπέλυσαν τήν πρώτη άντεπίθεσή τους έξω από τή Μόσχα υποχρεώνοντας τόν γερμανικό στρατό νά υποχωρήσει ως και 100 χιλ. δυτικά. Αύτή ή άποτυχία του γερμανικού στρατού τόν έκανε νά αλλάξει στόχο και προσανατόλισε τίς δυνάμεις του προς τόν νότο (Κριμαία) και κυρίως νοτιοανατολικά ώστε νά κόψει τόν

Βόλγα κι ἀπὸ κεῖ νά κατευθυνθεῖ πρὸς τὸν Καύκασο καὶ τὴν Κασπία Θάλασσα, ὅπου τὰ πετρέλαια πολλὰ καὶ ἀπολύτως ἀπαραίτητα γιὰ τὴ Γερμανία.

Αὐτὸς ὁ ἀναπροσανατολισμὸς τοῦ Μετώπου εἶχε σημείο κορυφώσεως τὴ μικρὴ βιομηχανικὴ πόλη πάνω στὶς ὄχθες τοῦ Βόλγα, τὸ Στάλινγκραντ. Ἐκεῖ, ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1942 ὡς τὶς 31 Ἰανουαρίου 1943, σὲ μιὰ τρομακτικὴ τιτανομαχία, 400.000 Γερμανῶν, Ρουμάνων καὶ Ἰταλῶν ἀπὸ τὴ μία μεριά καὶ 600 χιλ. Σοβιετικῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη, μὲ ἄπειρα ἐκατέρωθεν ὀπλομηχανήματα, ὁ Κόκκινος Στρατὸς συνέντριψε τὴν 6η Στρατιά τοῦ στρατάρχου φόν Πάουλους, ὅταν ἓνας νέος σοβιετικὸς στρατὸς, ἐνὸς ἑκατομμυρίου ἀνδρῶν, ἐρχόμενος ἀπὸ τὶς ἐφεδρεῖες καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ Σιβηρία, ἐκλείσσε μιὰ λαβίδα γύρω ἀπὸ τὴν 6η Στρατιά καὶ τὴν υποχρέωσε σὲ παράδοση.

Μετά τὸ Στάλινγκραντ οἱ Γερμανοὶ ἐπιχείρησαν μιὰ ἀντεπίθεση στοῦ Κούρσκ, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1943. Ἄλλη τιτανομαχία ἐκεῖ, ἄλλη συντριβὴ τῶν Γερμανῶν πού ἔμειναν οὐσιαστικά χωρὶς ἄρματα, ὕστερα ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἐπέλαση 4.000 σοβιετικῶν T34. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ὅμως χρειάστηκαν ἀκόμη δύο χρόνια σκληρῶν μαχῶν στοῦ ἀνατολικὸ μέτωπο γιὰ νά φτάσουν οἱ Σοβιετικοὶ στοῦ Βερολίνου, κι ἀφοῦ ὁ Ἄξονας ἔχασε τὴ μάχη τῆς Β. Ἀφρικής, ἐνῶ οἱ Ἀγγλοαμερικανοὶ ἀποβίβαστηκαν στὴ Νορμανδία (6 Ἰουνίου 1944) καὶ τὸν Φεβρουάριο τοῦ '45 πέρασαν τὸν Ρῆνο.

Ἡ Μεριντέιλ, παραθέτοντας πληθώρα στοιχείων, καταπιάνεται μὲ τὴν ἐσωτερικὴ κατάσταση τῆς ΕΣΣΔ παραμονές τοῦ πολέμου. Ἡ ΕΣΣΔ δὲν ἀποτελεῖ ἕνα ὁμοιογενές σύνολο, παρὰ τὴν πλήρη ἐπικράτηση στοῦ κόμματος καὶ τὸ κράτος τῆς σταλινικῆς ἡγεσίας, ἡ ἄλλη ὄψη τῆς ὁποίας ἦταν τὸ κύμα τῶν διώξεων, τῶν ἐκτελέσεων (1937-38) καὶ τὸ Γκουλάγκ μὲ τοὺς ἑκατοντάδες χιλιάδες κρατουμένους. Ἡ γενικὴ τῆς ἐτυμηγορία τῆς εἶναι ὅτι πρόκειται γιὰ ἕνα ἀστυνομικό-δικτατορικό καθεστῶς, στοῦ ὁποῦ βασιλεύει ὁ νόμος τῆς NKVD καὶ ἡ ἀστυνομικὴ αὐθαιρεσία. Οἱ λαοὶ τῆς ΕΣΣΔ ἐκφράζουν, ἀπέναντι στοῦ καθεστῶς, μιὰ «μουνδιασμένη», ἐκφοβισμένη ὑποταγή. Δὲν εἶναι μόνον οἱ πρῶην ἀστοί, οἱ κουλάκοι ἢ ἄλλα πολιτικά ρεύματα πού εἶχαν δράσει στὴ διάρκεια τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης καὶ πού ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '30 εἶχαν ἐκμηδενισθεῖ. Ἡ χώρα εἶναι μιὰ πανσπερμία γλωσσῶν, ἐθνοτήτων, θρησκειῶν καὶ πολιτισμῶν πού δὲν τὴν ἐνοποιεῖ τὸ περιτύλιγμα τῆς «Ἐνωσης τῶν Σοσιαλιστικῶν Σοβιετικῶν Δημοκρατιῶν». Ὑπάρχουν ὀλόκληρες περιοχὲς πού δὲν ἀποδέχονται τὴν ἐνσωμάτωσή τους στοῦ κενοφανές κρατικὸ μόρφωμα: Καυκάσιοι, Σιβηριανοί, Βαλτικὲς χώρες, Πολωνοί, Λευκορῶσοι, Τάταροι τῆς Κριμαίας, μουσουλμάνοι τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, Οὐκρανοί. Οἱ ὑπόκωφες ἐθνικὲς ἀντιδράσεις εἶναι αἰσθητές, καὶ μὲ τὴν εἴσοδο τῶν Γερμανῶν στὰ ἐδάφη τῆς ΕΣΣΔ δὲν εἶναι λίγοι ὅσοι βλέπουν σ' αὐτούς μιὰ ἀπελευθερωτικὴ δύναμη. Αὐτὸ ἐκφράστηκε μὲ μαζικὲς λιποταξίες στοῦ στρατοῦ, ιδιαίτερα Οὐκρανῶν καὶ ἀπὸ τὶς

χώρες τῆς Βαλτικῆς. Ὑπῆρξε μιὰ ἀδράνεια κι ἔλλειψη μαχητικότητας πού τὴν πολλαπλασίαζαν οἱ καταστάσεις τῆς κοινωνικῆς καὶ κρατικῆς ἀποδιοργάνωσης. Οἱ ἐκκλήσεις γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς σοβιετικῆς πατρίδας, ιδιαίτερα σὲ συνθήκες κατάρρευσης αὐτῆς τῆς πατριδας, γιὰ πολλοὺς δὲν ἦταν παρὰ κενὲς περιεχομένου τελετουργίες. Ἡ προέλαση τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ συνοδεύετο μὲ τὴν ἐπέλαση ἐνὸς κλίματος δυσπιστίας τῶν Σοβιετικῶν πρὸς τὸ κράτος τους. Καὶ ἐπιπλέον συνεχίστηκε, καὶ μάλιστα σὲ νέα καθήκοντα, τὸ ἔργο τῆς NKVD πού θά πατάξει, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς στρατεύματος, κάθε περίπτωση λιποταξίας, ἀδράνειας, λιποψυχίας, ιδεολογικῆς διαφορᾶς πρὸς τὸ ἐπίσημο δόγμα κ.λπ. ὥστε νά δημιουργηθεῖ, ὅπως πίστευαν, ἡ ἐνότητα στρατοῦ καὶ κόμματος.

Θά ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ πορεία ἀπὸ τὴν κατάρρευση στὴν ἀνάκαμψη κι ἀπὸ ἐκεῖ στὴν ὀλόψυχη κι ἀνεπιφύλακτη συναίνεση καὶ ἐπιστράτευση εἶναι μιὰ ἐξαιρετικὰ περίπλοκη διαδικασία. Ἀποτελεῖ τὴν ἄλλη ὄψη τῶν πολεμικῶν-στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Τὸ πρῶτο, ἀμυδρὸ ἀκόμα, φῶς στοῦ πεδίου τοῦ στρατοῦ, τοῦ κόμματος καὶ τῆς κοινωνίας ρίχνεται μὲ τὴν ἐπιτυχή ἀντίσταση στὴ Μόσχα. Τὰ τμήματα πού φεύγουν ἀπὸ τὴν παρέλαση στὴν Κόκκινη Πλατεία γιὰ τὴν ἐπέτειο τῆς Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης (παρόντος τοῦ Στάλιν κι ὅλης τῆς ἡγεσίας) προχωροῦν γιὰ τὸ μέτωπο, λίγα χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα μὲ ἀπόλυτη ἀποφασιστικότητα: νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγῶν. Ἔτσι ἡ διαταγὴ 227 (28 Ἰουλίου 1941) τοῦ Στάλιν «οὔτε ἕνα δῆμα πίσω», μὲ τὴν ἀπόκρουση τῶν Γερμανῶν στὴ Μόσχα θά ἀποκτηθεῖ ὑλικὸ ἔρεισμα καὶ κάποια ἀξιοπιστία. Φαινόταν ὅτι οἱ Γερμανοὶ μπορούσαν νά νικηθοῦν.

Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ ἐλπίδας ἐγίνε ξέσπασμα χαρᾶς καὶ αἰσιοδοξίας μετὰ τὴ νίκη στοῦ Στάλινγκραντ πού υποχρέωσε τὸν γερμανικὸ στρατὸ νά ὑποχωρήσει στὰ δυτικά, ὡς τὸν ποταμὸ Ντόνετς. Ἡ αἰσιοδοξία πού κατέλαβε τὸν Κόκκινο Στρατὸ καὶ τὰ μετόπισθεν ἐγίνε πεποίθηση γιὰ τὴ νίκη, πεποίθηση πού πολλαπλασιάζετο καθὼς προέλανε πρὸς τὰ δυτικά, στὰ Βαλκάνια, τὴ Βιέννη, τὴ Βουδαπέστη, τὴν Καινιξέβερη, ὡς τὴν Ἀνατολικὴ Πρωσία καὶ τελικὰ τὸ ἴδιο τὸ Βερολίνο. Τώρα πλέον τὴ προέλαση τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ γίνεται μένος ἐκδικητικὸ. Ὁ Ἰβάν πολεμᾷ ἀκατάπαυστα, ἀντεκδικούμενος (μὲ μίσος, λέει ἡ Μεριντέιλ) γιὰ τὶς ἀγριότητες πού εἶχε ὑποστεί ἡ χώρα του ἀπὸ τοὺς ναζί. Οἱ συνεχεῖς νίκες τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ ἀλλάζαν προοδευτικὰ τὴν κατάσταση πνευμάτων καὶ μετέτρεπαν τὴν πορεία πρὸς τὰ δυτικά σὲ θύελλα. Οἱ φαντάροι ἔδλεπαν ὅτι κανεὶς δὲν μπορούσε νά σταματήσει τὴ θύελλα, ἐνῶ ἡ ὁρμὴ τῆς ἐκδίκησης δυνάμωνε, ὡς τὴν ἐκρηξη.

Προοδευτικὴ ἦταν ἐπίσης ἡ τεχνικὴ καὶ ὀργανωτικὴ βελτίωση τοῦ Κόκκινου Στρατοῦ: τὰ τεράστια ἐργοτάξια πίσω ἀπὸ τὰ Οὐράλια, στοῦ Κουίμπιτσεφ καὶ τὴ Σιβηρία ἐγκύμαζαν τὶς νέες, ξεκούραστες ἐφεδρεῖες, παρήγαγαν ἀπίστευτες ποσότητες νέων ὀπλων (ἄρματα,

T34, νέου τύπου μαχητικά αεροπλάνα, δεκάδες χιλιάδες εκτοξευτήρες «Κατιούσα», πολυβόλα νέου τύπου), βελτίωναν τις τηλεπικοινωνίες, την τροφοδοσία, την ένδυση, το υγειονομικό υλικό. Δέν τούς έλλειπαν τών Σοβιετικών ούτε οι πρώτες ύλες –πετρέλαιο και σίδηρο κυρίως– ούτε ή τεχνογνωσία. Συνέβαλε, όπωσδήποτε, και ή άγγλοαμερικανική βοήθεια σέ τρόφιμα, μεταφορικά μέσα, υγειονομικό υλικό. Έτσι ο Κόκκινος Στρατός, χάρη στην έπιστράτευση όλόκληρης τής κοινωνίας, μετατρέπεται σέ στρατό αξιόμαχο, άνωτερο τής Βέρμαχτ, μέ άνεξάντλητες εφεδρείες. Μετά τό χειμώνα του 1941-42 ο στρατός αυτός επέδειξε μιά καταπληκτική ικανότητα ανανέωσής του: άλλαξε συνεχώς ή διοίκηση του, αναδείχθηκαν νέοι ήγήτορες και αξιωματικοί μέσα στόν πόλεμο και χάρη στόν πόλεμο, άποκτούσε πνεύμα πρωτοβουλίας, εφάρμοζε νέες μεθόδους και κατάφερε νά συνδυάζει ικανοποιητικά τά διάφορα όπλα –τό πεζικό, τά άρματα, την άεροπορία–, ή συνεργασία τών μεγάλων μονάδων ήταν πλήρης. Ο Ίβάν δέν περιφερόταν πλέον μόνος κι άνυπεράσπιστος στίς στέπες, τά δάση και τά ποτάμια τής Ρωσίας, οι κάτοικοι πού είχαν ύποσεί από τούς ναζί τά πάνδεινα, μέχρι γενοκτονίας, ύποδέχονταν τόν Κόκκينو Στρατό ως έλευθερωτή κι εκδικητή.

Η Μερντέιλ τά δείχνει όλα αυτά όπως προκύπτουν από τό υλικό τής. Και κάτι άκόμη, ίσως τό σημαντικότερο: ο Ίβάν απέκτησε πατρίδα. Ο Ίβάν, μέσα στόν πόλεμο, μέσα από τό μίσος του για τούς επιδρομείς τών όποιων έγνώριζε πλέον βιωματικά την άνήκουστη βαρβαρότητα, αναγνώριζε τούς δικούς ως οικείους, συντρόφους, άλληλέγγιους, συμπολεμιστές για την ίδια πατρίδα. Όλος αυτός ο κόσμος του στρατεύματος και τών μετόπισθεν, εκατομμύρια άνθρωποι, ο Στρατός, τό Κόμμα, ή κοινωνία όλόκληρη γινόταν ή πατρίδα του μέ σάρκα και όστά. Οι φροντοβίκι, οι σύντροφοι και οι συμπολεμιστές εφτιαχναν μιά νέα πατρίδα, ο πόλεμός τους έγινε πραγματικά πατριωτικός, για την άπελευθέρωση τής ίδιας γής και τών σκλαβωμένων ομοπατριων.

Παρακολουθώντας την άνάλυση τής Μερντέιλ θά διαπιστώσει κανείς ότι αυτή τή μεταμόρφωση του Ίβάν την άποδίδει κυρίως στην άκαμπτη, την άτσάλινη πειθαρχία πού επέβαλε ή ηγεσία και ή άδίστακτη στην τιμώρηση NKVD, δηλαδή ο φόβος. Άλλά όχι! Η άνάταση του Ίβάν δέν ήταν άποτέλεσμα του «έμπρός βαθύ και πίσω ρέμα». Τέτοιες τεράστιες έκτασης μεταμορφώσεις δέν γίνονται μέ τό πιστόλι στόν κρόταφο. Και ενώ πράγματι ή συγγραφέας θαυμάζει αυτόν τόν στρατό, την άυταπάρνησή του, την άντοχή του, την άνδρεία του, την έπινοητικότητά του, παρά ταύτα ύποστηρίζει ότι ο «ό μύθος του Ίβάν εμφανίστηκε στη μέση του πολέμου. Ήταν προϊόν του “Σόβινφορμ-μπιρό”, τών τραγουδιών και τών ποιημάτων τής πολεμικής περιόδου και τών ιστοριών πού άρεσε στόν κόσμο

νά διαβάξει» (σ. 586). Ήταν δηλαδή, θά λέγαμε, προϊόν προπαγάνδας. Και πάλι όχι. Είναι σά νά φοβάται ή συγγραφέας μήν κάνει παραχωρήσεις εύμένειας προς τόν σταλινισμό.

Η «άφύπνιση» του Ίβάν δέν είναι παρά ή έκρηξη ενός βαθύτατου πατριωτισμού, μιάς αγάπης για τή μητέρα γή τών προγόνων του, ή ταύτιση μέ τούς δικούς του πού ταπεινώνε και τούς εξόντωνε ο ναζισμός, μέχρι γενοκτονίας. Η Μερντέιλ ύποστηρίζει, ότι άκριβώς αυτή ή συμπεριφορά τών Γερμανών, και κατά τή φάση τής προέλασης και κατά την ύποχώρησή τους, εφοδιάζει τόν Ίβάν μέ εκδικητική μανία: άνταποδίδει στούς κατοίκους τών γερμανικών περιοχών πού καταλαμβάνει τά ίσα. Εκτός από τή λύσσα στόν πόλεμο, στή μάχη, όταν έρχεται ή ώρα τής άνάπαυλας αρχίζει τό άγριο πλιάτσικο (χιλιάδες τρένα φεύγουν για τά άνατολικά μέ παντός είδους αγαθά, από κοσμήματα έως ποδήλατα, οικιακά σκεύη, ραδιόφωνα, πολυτελείς τουαλέτες, τά πάντα), καταστροφή τών πάντων, φονικό, βιασμός μαζικός Γερμανίδων, κραπάλες μεθυσιοϋ, χαοτικές σχέσεις μέ ντόπιες γυναίκες, κλοπές. Αυτή ή άσυδοσία πού φιλοτεχνήθηκε από πολλούς, πολύ πριν τή Μερντέιλ, «βοήθησε σαφώς στην ένίσχυση τής εικόνας του Κόκκινου Στρατού σαν μιάς άσιατικής όρδής», κι ακόμα «προσπάθησε νά σήσει κάποιες κηλίδες από τό ναζιστικό παρελθόν» (σ. 510). Προσωπικά δέν την πιστεύω μιά τέτοια άποψη. Ο Ίβάν και οι σύντροφοί του δέν ήταν άσιατική όρδή, παρόλο, βέβαια, πού δέν μπορεί ν' άμφισβητήσει κανείς ότι οι Σοβιετικοί φαντάροι κι αξιωματικοί δέν ήταν παναγίες. Σίγουρα επέδειξαν κι αυτοί τή σκληρότητα του τροπαιούχου κατακτητή. Άλλά τά στοιχεία πού παρατίθενται και από τή Μερντέιλ και άλλους, ως επί τό πλείστον, είναι άόριστα: «πολλοί», «χιλιάδες», «άπειρες», και «πολλά» συγκεκριμένα μέν, αλλά άτομικά, παραδείγματα του τύπου «σε κάποιες πόλεις τής Ανατολικής Πρωσίας διάστηκαν σχεδόν όλες οι γυναίκες» (σ. 499) ή «οι γυναίκες και τά κορίτσια τής Ούγγαρίας κλείστηκαν σε σοβιετικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις στην πλευρά τής Βούδας και διάστηκαν κατ' επανάληψη» (σ. 490).² Έδώ, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, είναι ή ίδια ή άμετροέπεια τής διατύπωσης πού προδίδει: όλες οι γυναίκες και τά κορίτσια τής Ούγγαρίας διάστηκαν κατ' επανάληψη; Δηλαδή τέσσερα μέ πέντε εκατομμύρια;

2. Συχνά χρησιμοποιείται ο αριθμός 2.000.000 Γερμανίδων πού διάστηκαν, μέ βάση τό έργο του Norman Naimark «The Russians in Germany: A history of Soviet Zone of Occupation 1945-49, Cambridge, 1995». Η ίδια ή Μερντέιλ θεωρεί ότι ο αριθμός τών δύο εκατομμυρίων βιασμών είναι μάλλον ύπερβολικός. Η ίδια «ύπολογίζει» ότι δέν πρέπει νά ξεπερνούν τις 500.000.

Τέλος πάντων, πολλά μπορεῖ κανεὶς νὰ σκεφθεῖ. Καί τό βιβλίό τῆς Μερντέιλ βοηθᾷ πολύ γιά ἕναν γόνιμο ἀναστοχασμό γιά ἐκεῖνον τόν φοβερό πόλεμο. Παρά τίς μονομέρειες τῆς γενικῆς τῆς σύλληψης, τά στοιχεῖα πού συγκέντρωσε, ἀκόμα κι ἐκεῖνα πού εἶναι ἱμπρεσιονιστικά ἢ μεμονωμένα περιστατικά, προσφέρονται γιά γόνιμη ἀνάγνωση.

Κάποια μέρα ὁ πόλεμος τέλειωσε. Ὁ Στάλιν πίστωσε στόν ἑαυτό του τή νίκη. Ἡ συλλογική δόξα μετέτρεψε τήν ὀδύνη καί τό μεγαλεῖο τῶν φροντοβίκι σέ σκιά τοῦ παρελθόντος, ὁ πανηγυρισμός τῶν 3.000.000 Μοσχοβιτῶν τήν ἡμέρα τῆς νίκης σκεπάστηκε ἀπό τίς ἐπίσημες ἐπινίκιες παρελάσεις στήν Κόκκινη Πλατεία, ὅπου γιά τήν αἴσθηση τῆς ἡγεσίας οἱ φροντοβίκι δέν διέφεραν ἀπό τά ἀνταλλακτικά τῶν μηχανημάτων. Ἡ δίψα τῆς ἐκδίκησης εἶχε ἀτονήσει κι αὐτή. Οἱ φαντά-

ροι, ἄνδρες καί γυναῖκες, ἀπολύθηκαν, παρέλαβαν πολιτικά ρουῖχα, ἕνα ζευγάρι παπούτσια, κάρτες ἐλευθέρως γιά τό ταξίδι τοῦ γυρισμοῦ στό σπίτι, ὅσοι διέθεταν ἀκόμη κάτι πού θύμιζε σπίτι. Στή θέση τῆς ἀλήθειας, τῆς ἀδελφότητας τό καθεστῶς ἔχτισε ἕνα ἀπατηλό καί σαθρό οἰκοδόμημα, πού κατέρρευσε τό 1989, χωρίς κανεὶς νὰ τό ὑπερασπισθεῖ. Ὁ πόλεμος ἐκεῖνος, ὁ τόσο μεγάλος, ἀπέραντος κι ὀδυνηρός, εἶναι τό μέτρο μιᾶς ὀλόκληρης γενιᾶς πού διατήρησε τήν ἀξιόπρεπεία τῆς καί τήν ὑπερηφάνεια τῆς.

«Τί κουβεντιάσουν οἱ γέροντες ὅταν ἔρχονται ἐδῶ [στήν Προχόροβα, τό μεγαλύτερο πεδίο μάχης, νῦν μουσεῖο] ρώτησα τόν ἔφορο τοῦ μουσείου», γράφει ἡ Κάθριν Μερντέιλ, στό τέλος τοῦ βιβλίου τῆς. «Δέν μιλάνε πολύ», μοῦ ἀπάντησε. «Μερικές φορές ἀπλῶς στέκουν ἐκεῖ καί κλαῖνε».

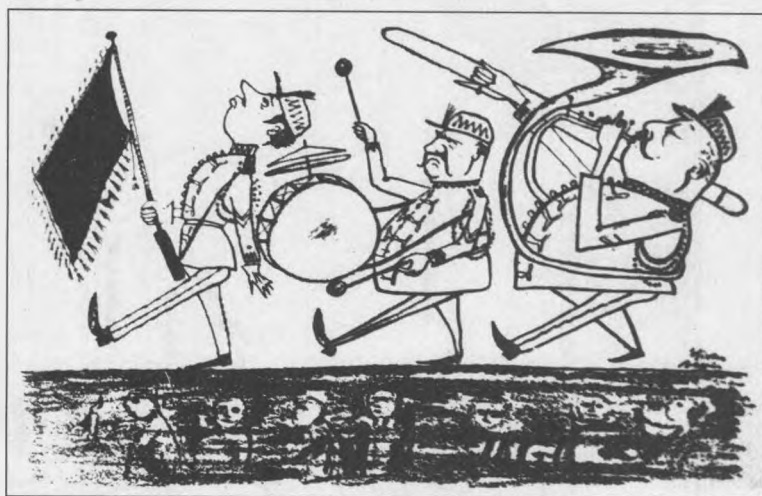

ΤΑΚΗΣ ΜΠΕΝΑΣ Τῆς Δικτατορίας 1967-1974

Ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθήνα 2007

τοῦ Τάσου Σακελλαρόπουλου

Η γοητευτική σκέψη και τό πλήθος τῶν ἐμπειριῶν τοῦ Τάκη Μπενᾶ ξεδιπλώνονται στό καινούργιο του βιβλίο πού ἀφορᾶ τήν περίοδο τῆς δικτατορίας τοῦ 1967. Μέσα ἀπό τό καλογραμμένο κείμενο γίνεται σαφές, ἤδη ἀπό τήν ἀρχή, ὅτι παρουσιάζεται μιᾶ ἐκτίμηση τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, μέσω τῆς ἀνασκόπησης τῶν βιωμάτων τοῦ συγγραφέα καί ὄχι μιᾶ παράθεση ἀναμνήσεων ἐνός ἀνθρώπου πού γύρισε τήν πλάτη του στό σήμερα. Μέ τρόπο ξεκάθαρο προκύπτει ὅτι ὁ Τάκης Μπενᾶς παραμένει πολιτικά ἐνεργός ἡ σκέψη του ἐξακολουθεῖ νά εἶναι κοφτερή. Ὅσο γιά τά πολιτικά ὄραμάτα του καί τίς ἐλπίδες του, παραμένουν καί τά δύο συνδεδεμένα μέ τήν τρέχουσα πραγματικότητα καί ἐξακολουθοῦν νά εἶναι ἡ κύρια πηγή τῶν προσεγγίσεων καί τῶν συλλογισμῶν του.

Ἡ σύνδεση μέ τά προηγούμενα βιβλία (*Τῆς Κατοχῆς, Τοῦ Ἐμφυλίου*), γίνεται μέ τρόπο φυσικό ἀπό τοὺς ἀναγνώστες ἀφοῦ ἡ ἀφήγηση ξεδιπλώνεται σέ πεδία κοινά μέ τά δύο προηγούμενα. Ὁ ἀναγνώστης ὡστόσο θά ἐντοπίσει μιᾶ ὑπόρρητη διαφορά στίς προσεγγίσεις, ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἀποδοθεῖ στήν ἡγετική θέση τοῦ Μπενᾶ μέσα στό ἀριστερό κίνημα, θέση πού κατέχει ἤδη ἀπό τά πρῶτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1960. Γιά τόν λόγο αὐτό, ἡ γνώμη του καί ἡ εὐθύνη του, μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια, λειτουργοῦν σέ ἄλλο ἐπίπεδο προβληματισμοῦ, ὁ ὁποῖος καθορίζεται διαρκῶς ἀπό τήν πορεία καί τίς ἐξελίξεις τῆς περιόδου τῆς δικτατορίας, κυρίως ἀπό τήν προοπτική τῶν πραγμάτων μετά τό τέλος τῆς πολιτικῆς ἐκτροπῆς. Ἀποτέλεσμα τῶν παραπάνω εἶναι τά πραγματολογικά στοιχεῖα πού παρουσιάζονται στό βιβλίο νά φωτίζονται διαρκῶς μέσω ποικίλων φίλτρων, γεγονός πού ὀδηγεῖ σέ ἀντίστοιχες ἀναγνώσεις. Πρόκειται γιά στοιχεῖα πού κεντρίζουν τήν μνήμη ἐκείνων πού ἔζησαν καί ἐκείνων πού ἔδρασαν πολιτικά κατά τά χρόνια τῆς δικτατορίας, ἐ-

πίσης συγκροτοῦν ἕνα οὐσιαστικό πλαίσιο γιά ὅσους ἀπό τίς νεότερες γενιές ἐρευνοῦν τήν περίοδο καί γιά ὅσους, γενικότερα, ἐνδιαφέρονται νά μάθουν, νά καταλάβουν μιᾶ πλευρά τοῦ χθές καί νά συνδέσουν τό παρόν μέ τόν κοντινό παρελθόν. Στήν ἀντίληψη τοῦ κλίματος τῆς δικτατορίας βοηθοῦν πολύ οἱ συχνές παραθέσεις ἀποσπασμάτων ἀπό τόν δημόσιο λόγο στελεχῶν τοῦ χουντικοῦ καθεστώτος.

Ἀπό τά βασικά ζητήματα πού ἀπασχολοῦν τόν συγγραφέα εἶναι ἡ πορεία τῆς ἐνδοαριστερῆς σύγκρουσης κατά τή διάρκεια τῆς δικτατορίας. Προκειμένου νά γίνει ἀντιληπτή ἡ δυναμική τοῦ φαινομένου δημιουργοῦνται γέφυρες ἀνάμεσα στίς προδικτατορικῆς τριβές μεταξύ τῶν ἐνδοπαραταξιακῶν μετώπων καί μέ τήν ἐξέλιξη τοῦ φαινομένου στά χρόνια τῆς χούντας. Ἀπότοκο τῆς σύγκρουσης ἡ δημιουργία διαφορετικῶν ἀριστερῶν κόσμων πού τυποποιήθηκαν μέ τήν κομματική διάσπαση καί τή δημιουργία τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ, τοῦ πόλου πού ἐπρόκειτο νά ἀποτελέσει γιά πολλά χρόνια συνώνυμο τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς καί νά λειτουργήσει σάν μιᾶ νέα ἀνάσα στό ἐλληνικό κομμουνιστικό κίνημα. Στέλεχος τοῦ κινήματος αὐτοῦ ὁ Τάκης Μπενᾶς, καταγράφεται ὡς μιᾶ ἀπό τίς κεφαλές ἐκείνης τῆς προσπάθειας πού εἶχε στόχο νά διαμορφώσει κλίμα διαλόγου τῆς κομμουνιστικῆς ιδεολογίας μέ τήν ἐλληνική πραγματικότητα καί μέ τήν ἐλληνική κοινωνία, σέ πλαίσιο ἐμπνευσμένο ἀπό τό πνεῦμα τῶν εὐρωπαϊκῶν κομμουνιστικῶν ρευμάτων καί τῆς παρούσας ἐναλλακτικῆς ἀριστερῆς πρότασης ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Παρόν τό σύμπαν τῆς φυλακῆς καί σέ αὐτό τό βιβλίο τοῦ Τάκη Μπενᾶ, ἀναπόφευκτα ἄλλωστε, ἀφοῦ ἡ σύλληψή του ἦταν πρωτεύον ζήτημα τιμῆς γιά τήν χούντα. Καί ἐδῶ οὐσιαστικές οἱ διαφορές μέ τήν προη-

γούμενη περίοδο ἐγκλεισμοῦ τοῦ συγγραφέα, κατὰ τὸν Ἐμφύλιου πόλεμο καὶ καθ' ὅλη τὴν δεκαετία τοῦ 1950, ἀντὶ τῆς ἀπειλῆς τῶν ἐκτελέσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης αὐτὴ τὴ φορά τὸ βάρος δίνεται στὰ ἀπάνθρωπα βασανιστήρια πού ὑφίσταντο τὰ νεότερα μέλη τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος. Γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Μπενᾶ ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας ἐξαιτίας τῆς δικτατορίας ἀποτελέσσε μεγάλο βάρος λόγω τῆς διακοπῆς μιᾶς πολὺ οὐσιαστικῆς πολιτικῆς ζύμωσης στὴν ὁποία μετείχε ἀπὸ ἠγετική θέση. Ἡ ἄλλη συνέπεια ἦταν ἡ στέρηση τῆς οἰκογένειας πού εἶχε δημιουργήσει ὁ Τάκης Μπενᾶς καὶ πού ἀπὸ τὰ γραφόμενά του δείχνει τὴ μεγάλη διάσταση πού εἶχε στὴν ψυχὴ του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς φυλάκισής του. Μέσα στὸ κείμενο, τὰ στοιχεῖα τῆς προσωπικῆς του ζωῆς συνυπάρχουν μὲ τὴν πολιτικὴ δράση σὰν νὰ εἶναι πλεγμένα μαζί, ἔτσι ὥστε νὰ παρουσιάζεται ἡ σύνθεση τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος χωρὶς τὰ στεγανά πού συχνὰ χαρακτηρίζουν δημόσια πρόσωπα.

Παρόντα βέβαια τόσο στὴν παρανομία ὅσο καὶ στὴν φυλακὴ τὰ φαινόμενα κομματικῆς μικροψυχίας καὶ περιορισμένων πολιτικῶν ὁριζόντων, σὰν νὰ μὴν εἶχε ἀποτελέσει ἡ δικτατορία τομὴ καὶ σὰν νὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἐρμηνεία τῶν πολιτικῶν συνθηκῶν μὲ κλειδιά καὶ ἐργαλεῖα παρελθόντων ἐτῶν σὲ μιὰ πραγματικότητα πού εἶχε λίγα κοινὰ ἢ περισσότερες πολιτικὲς εὐκαιρίες ἀπ' ὅ,τι οἱ προηγούμενες δεκαετίες. Ἡ ἀνάδειξη τῶν ἐνδοπαραταξιακῶν διαφορῶν μέσα στὴν ἀριστερά, δείχνει τὴν ἀπόσταση καὶ τίς ποιοτικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν κινήσεων, γεγονός βέβαια πού καθιστᾷ γοητευτικότερες κάποιες σὲ βάρος κάποιων ἄλλων, ἀλλὰ συγχρόνως ἀναδεικνύει καὶ τὰ προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ ἀριστεροῦ κινήματος στὴν προσπάθεια νὰ ἠγηθεῖ ἐνός οὐσιαστικοῦ ἀντιδικτατορικοῦ πολιτικοῦ μετώπου.

Ἴσως ἡ πλέον θαρραλέα πλευρὰ τοῦ βιβλίου εἶναι ἐκείνη πού ἀφορᾷ τὴν πρόθεση καὶ τὴν προσπάθεια πολιτικῆς σύνθεσης στὸ πλαίσιο τοῦ ἀντιδικτατορικοῦ ἀγῶνα μὲ κύριο σχῆμα τὸ Πατριωτικὸ Μέτωπο. Μὲ οὐσιαστικὸ κριτήριό τὴ στάση ἐναντίον τῆς χούντας ὁ Μπενᾶς ἐκτιμᾷ ὡς ἀναγκαῖα τὴ συνεργασία προσώπων ἀπὸ διαφορετικὲς πολιτικὲς ἀφετηρίες προκειμένου νὰ συγκροτηθεῖ ἓνα εὐρὺ δημοκρατικὸ μέτωπο μὲ διπλὸ στόχο: τὴ συνολικὴ πίεση στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ ἐξωτερικό, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόλυτη ἀκύρωση τῆς ὁποίας πολιτικῆς διείσδυσης τῆς χούντας στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία. Ὁ ἀρχικός σχεδιασμός ἢ ἡ ἐπιθυμία, γιὰ τὸν πρωταγωνιστικὸ ρόλο τῆς Ἀριστερᾶς στὴ συνθετικὴ αὐτὴ κατεύθυνση ἀκυρώθηκε μετὰ τὴ διάσπαση τοῦ 1968 καὶ μὲ τὴν κατὰ συνέπεια ἀπώλεια τῆς ἀξιοπιστίας πού αὐτὴ προκάλεσε στὸ ὑπόλοιπο πολιτικὸ φάσμα. Ὡστόσο, ἡ ἀπαξίωση τοῦ δικτατορικοῦ καθεστώτος ἀπὸ μερίδα ἀρχικά τοῦ ἀστικοῦ κόσμου πού στὴ συνέχεια λειτούργησε ὡς χιονοστιβάδα ἀναδεικνύεται ἀπὸ τὸν Μπενᾶ ὡς κεφαλαιῶδες γιὰ τὴν σταδιακὴ πολιτικὴ ἀκύρωση τῆς χούντας ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια

τά ὄργανα τῶν διωκτικῶν μηχανισμῶν. Ἰδιαίτερα στὸ τελευταῖο ἀναγνωρίζεται ἡ σταδιακὴ κατάληξη τῆς ἐμφύλιας σύγκρουσης καὶ τὰ πρῶτα βήματα γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς σύνθεσης πού ἀκολούθησε τὴ Μεταπολίτευση τοῦ 1974 καὶ πού παρά τίς ὅποιες διαφορὲς καὶ ἐντάσεις καὶ πολιτικὲς συγκρούσεις χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ λειτουργία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν.

Ἡ συγκινητικότερη παράμετρος τοῦ βιβλίου εἶναι ἐκείνη πού ἀφορᾷ τὴν Εὐγενία Μπενᾶ, τὴν Νία πού ξέρουμε, στὴν ὁποία καὶ ἀφιερώνεται τὸ βιβλίο. Ὅ,τι φανταζόμαστε γιὰ ἐκείνη, μὲ ὅ,τι δηλαδή τὴν ἔχουμε ἔμμεσα συνδέσει, τὸ συναντᾶμε στὶς γραμμὲς τοῦ κειμένου. Μὲ ἐντονη συγκίνηση διαβάσουμε καὶ γνωρίζουμε μιὰ γυναίκα πού μέσα σὲ μύριες δυσκολίες παραμένει, γενναία, κεφάτη γεμάτη ἐλπίδα καὶ σωφροσύνη. Κοινότοπο ἴσως, ἀλλὰ ἡ ἀνθρώπινη δύναμη προέρχεται πάντοτε ἀπὸ σύνθεση καὶ θετικὴ διάθεση.

Τεκμήριο λεβεντιάς, δύναμης, σκέψης καὶ ἀνοιχτῶν ὁριζόντων τὸ τελευταῖο βιβλίο τοῦ Τάκη Μπενᾶ πού ἐλπίζουμε νὰ μᾶς χαρίσει κι ἄλλα ἀκόμη, πού θὰ φωτίσουν μὲ τίς προσεγγίσεις του κενὰ στὶς γνώσεις μας ἔστω καὶ ἂν θὰ παρουσιάσει πράγματα γνωστά κατὰ πῶς λέει ἐκεῖνος. Γνωρίζουμε πῶς ἡ παρουσίαση θεμάτων πού μᾶς ἐνδιαφέρουν ἀπὸ ἀνθρώπους μὲ τὴν ἐμπειρία καὶ τὴ γνώση του, ἀποτελοῦν μάθημα γιὰ πολίτες καὶ ἱστορικούς. Τουλάχιστον γιὰ ὅσους ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ μελέτη τῆς κοινωνίας εἶναι τὸ καταλληλότερο παρατηρητήριο γιὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ παρελθόντος ἀλλὰ καὶ τοῦ παρόντος.

Τό άσπρο και τό μαύρο

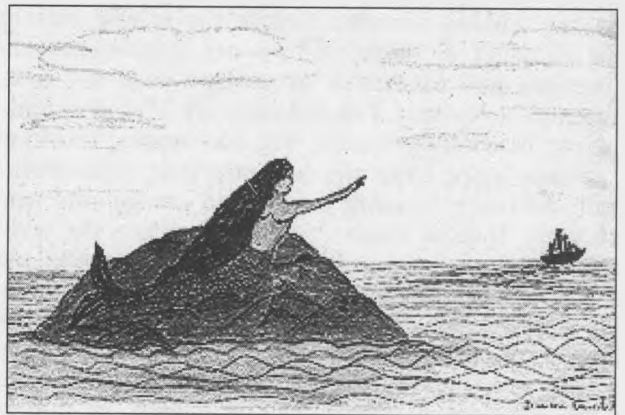
Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

Μαύρη Γαλήνη

Φωτογραφίες: Νανά Βέττα,

έκδόσεις Τό Ροδακίό, Άθήνα 2007, σελ. 56

του Άρη Στυλιανού

Πώς νά λεχθει τό άλεκτο, πώς νά ειπωθει τό άρητο; Ίδου ή άνυπερέβλητη δυσκολία. Κι όμως, διαβάζοντας τή *Μαύρη Γαλήνη* του Μαρωνίτη, τριάντα τέσσερα χρόνια μετά τήν πρώτη της δημοσίευση και σαράντα χρόνια μετά τήν εγκαθίδρυση της έπτάχρονης δικτατορίας, έχουμε τήν αίσθηση, ή μάλλον τή βεβαιότητα, πώς τό άμίλητο άφατο μιλήθηκε. Τά λόγια, ασφαλώς, δέν μπορούν νά τό εκφράσουν σέ όλες τους τίς διαστάσεις, ώστόσο τά γραπτά μένουν και δηλώνουν τά δικά τους σημάδια. Σημάδια πού πρώτα έντυπώθηκαν άνεξίτηλα στό σάμα και στην ψυχή, βρισκοντας κατόπιν τήν τυπογραφική τους αποτύπωση.

Τά δύο κείμενα πού αποτελούν τό βιβλίο («ό τυφλός τοίχος», «ή άσπρη πάπια») γράφτηκαν υπό συνθήκες όριακές, μέσα σέ στενά κελιά φυλακών, σέ κατάσταση απομόνωσης και έγκλεισμού, άνάμεσα σέ ύπνο και άγρύπνια, μεταξύ ζωής και θανάτου. Τό μεγαλείο αυτής της γαλήνιας μαύρης γραφής είναι ότι διατηρεί ζωντανό τό αίσθημα του κενού, προσπαθώντας, και έν πολλοίς επιτυγχάνοντας, νά τό γεμίσει και νά τό πληρώσει. Ή πληρότητα έντέλει μοιάζει νά επικρατεί του κενού.

Πρόκειται για συγκλονιστικά κείμενα, μέ όλη τήν κυριολεξία της λέξης. Φράσεις πού γράφτηκαν σέ χαρτοπετσέτες, άποσπασματικά, για νά κρατήσουν τόν λογιισμό σέ έγρήγορη ή έστω σέ κάποιας μορφής λειτουργία, ένώ κάθε στιγμή παραμόνευε ό κίνδυνος της παράδοσης στην παράνοια και της καταβύθισης στό άπύθμενο πηγάδι της άπελπισίας. Ήπιπλέον, έχουμε νά κάνουμε μέ κείμενα άπολύτως μοντέρνα, ύψηλής λογοτεχνικής στάθμης, τά όποια είναι συγχρόνως και ντοκουμέντα, πολιτικές μαρτυρίες πού προάγουν μία βαθιά προσωπική και συλλογική άυτογνωσία άνθρωπολογικού τύπου.

Διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας τό βιβλίο, συνειδητοποιούμε ένα αισιόδοξο παράδοξο: σέ τούτη τήν

επικίνδυνη ισορροπία άσπρου και μαύρου, ζωής και θανάτου, εκείνο πού άναφαίνεται ως τό σημαντικότερο, τελικά, δέν είναι ό θάνατος, αλλά ή ζωή. Δέν θά είχε άδικο κάποιος άν έκανε τή σκέψη ότι πρόκειται άκριβώς για τή ζωή έν τάφω. Όπου ό τάφος, στην προκειμένη περίπτωση, έχει τό σχήμα, τήν όψη και τή μορφή του κελιού.

«Τό κελί μου αυτό ήταν πολύ μικρό, χωρούσε δέ χωρούσε ένα κρεβάτι. Είχα τεντώσει μόνος μου τίς σουστες, γιατί βούλιαζε πολύ στή μέση και πόναγε έτσι περισσότερο τό στομάχι μου. Έμενε ένας διάδρομος πενήντα πόντοι ως τήν ξύλινη πόρτα μέ τίς δυό τρύπες, από όπου έμπαιναν λουρίδες φως. Στο μάκρος του άριστερου τοίχου, μπαινοντας, και πιό ψηλά από τό κρεβάτι, ένα μικροσκοπικό παράθυρο —τά κάγκελα από έξω— είχε κι αυτό μία χαραμάδα. Δέν μπορούσα νά φανταστώ πιό καλό κελί».

Ή ιδιότυπη αυτή νέκρια προσημαίνεται ήδη από τίς πρώτες λέξεις του κειμένου, πού άνοίγει κάνοντας λόγο για τό νεκροταφείο της Ευαγγελίστριας στην πάνω πόλη της Θεσσαλονίκης: «ένας χωματένιος δρόμος χωρίζε τήν κουζίνα μας από τά μνήματα». Τάφοι και σταυροί, μνήματα και μνήμες, σήματα και σημασίες, όλα μέσα στό κείμενο, από τήν αρχή μέχρι τό τέλος.

Άλλο ένα παράδοξο του βιβλίου είναι ή συμπάθεια πού προκύπτει έξ άντικειμένου για πρόσωπα και πράγματα πού λογικά δέν θά τό περίμενε κανείς: πικρή συμπάθεια άκόμα και για τούς δεσμοφύλακες, άκόμα και για τούς βασανιστές:

«Μέ συμπάθησαν κι οι δυό τους. Ό ένας από τήν τρίτη βραδιά, ό δεύτερος λίγο άργότερα, όταν τήν πιό άπελπισμένη Δευτέρα, λίγο πριν κοιμηθώ, μου πέταξε τό γκρίζο παντελόνι —τό μπλέ είχε σχιστεί— κι ένα προσόψι. Ό πρώτος —ένας από όσους μ' έδειραν— άκόμη και τώρα όταν μέ βλέ-

πει θέλει χειραψία και ρωτά σχεδόν καλοσυνάτα και φανερά συγκινημένος: «Φίλε, τί γίνεται;».

Συμπάθεια για τον ίδιο τον Άδη, απόλυτη συμφιλώση με τον θάνατο, απόλυτη λαχτάρα για τη ζωή.

Η γλώσσα του Μαρωνίτη σ' αυτά τα γραπτά της φυλακής μοιάζει, αλλά και διαφέρει αρκετά από τη γλώσσα των δοκιμίων του. Έδω ο λόγος είναι πιο ελεύθερος, παράξενα απελευθερωμένος, γνήσια λαϊκός και άμεσος, συγχρόνως αισθητικός και αισθαντικός. Η κυριολεξία κυριαρχεί πάντοτε, έστω κι αν περνά μέσα από μεταφορές κι από μετωνυμίες. "Όσα άποσιωπούνται, δηλώνονται ευκρινέστερα.

Μέσα σ' αυτό τό τακτοποιημένο χάος του στενού κελιού, άραγε τί άπομένει; Όπωςδήποτε, οι δικοί και οι φίλοι. Άλλά και οι κλασικοί της λογοτεχνίας:

«Μέ γλίτωσαν οι τρεις αφανισμένοι γέροι. Μιλούσανε μαζί μου δίχως ν' ακούγονται, έλεγαν ό,τι δέν μπορούσα νά πω έγώ, ό ένας μάλιστα συχνά χωράτεψε ή και γελούσε. Μέ τέτοια συντροφιά μπήκα στό τρίτο μου κελί, σ' εκείνο τό καλύδι. Βούλιαζε τό κρεβάτι και γινόταν σκούνα, πότε για τή Σκυθία πότε για τό Μαρόκο, τό Πήλιο ή και τόν κάτω κόσμο».

Όνόματα δέν δίνονται. Άναφέρονται οι τρεις γέροι, ή μάνα, ό πατέρας κι ή αδελφή, ή γυναίκα.

«Στό πρώτο κελί δέν έκλαψα καθόλου. Δέν άφηνα τόν εαυτό μου νά σκεφτεί πέρα από ένα σημείο πού τό κρατούσα στό λαρύγγι μου. Μόλις μιά σκέψη πήγαινε νά σταθεί πιο κάτω, τή σταματούσα άμέσως. Πιο επικίνδυνο ήταν μέ τά όνόματα. Ποτέ δέν τά πρόφερα όλόκληρα, σχηματίζα μόνο τό πρώτο τους γράμμα μες στό μυαλό μου».

Άκόμα κι όταν κάποιοι κατονομάζονται, τά όνόματα είναι μόνο τά μικρά (Μίμης, Άνθή, Κώστας, Γκρέτα, Άλέκος, Μίνα, Παύλος), δέν χωρούν έδω έπάνωμα, όπως συμβαίνει και στην έξόδια ακολουθία. Όχι επίθετα, μόνον ούσιαστικά. Τά ούσιώδη. Η ούσία.

Η νέα έκδοση της *Μαύρης Γαλήνης* από «Τό Ροδακίο» είναι συγκινητική, μέ τίς εΐκοσι έξι έγχρωμες φωτογραφίες της Νανās Βέττα, σύν τήν άσπρόμαυρη του έξωφύλλου, νά συναγωνίζονται τά μαύρα στοιχεία του γραπτού σέ σπαραγμό και σέ ήρεμία, ένα αληθινό κομψοτέχνημα.

Κάποτε τελειώνει ή ανάγνωση. Διαβάσαμε, όσο άντέξαμε, τήν άπελπισία και τή γαλήνη, μαζί και χωριστά. Τό μαύρο δίπλα στό άσπρο, τό ένα μέσα στό άλλο, και κανένα γκρι νά μήν προκύπτει, παρά μόνον άσπρο και μαύρο, ανάμικτα κι όμως άτόφια. Άσπρο και μαύρο, μαύρο και άσπρο. Όπως στά όνειρα («τό προηγούμενο θράδυ είχα όνειρευτεί τή μάνα μου»), πού είναι πάντα άσπρόμαυρα, σάν βυθιστεί κανείς σέ βαθύ, γαλήνιο ύπνο, ίδιο μέ θάνατο, ίδιο μέ ζωή. Άκροβατώντας στό μεταίχμιο θανάτου και ζωής, ή γραφή του Μαρωνίτη βαδίζει πλέον μόνη της, ανεξάρτητη, υπερβαίνει τόπο και χρόνο, άνοίγεται στό μέλλον. Και, όπως έχουν μάθει πιά καλά, τό μέλλον διαρκεί πολύ.

«ΑΡΧΕΙΟΤΑΞΙΟ»

ΑΣΚΙ, τεύχος Νο 9, Μάιος 2007,

της Κατερίνας Λαμπρινού

Ένα πολύπλοκο και πολυσυζητημένο θέμα, όπως είναι ή σχέση φωτογραφίας και ιστορίας, πραγματεύεται τό νέο Άρχειοτάξιο, ψηλαφώντας τά δυσδιάκριτα όρια μεταξύ ενός δυνάμει αδιάψευστου ιστορικού τεκμηρίου και ενός καλλιτεχνικού δημιουργήματος. Τό μεγάλο βάρος, άλλωστε, πού δίνεται τά τελευταία χρόνια μέ τή συγκρότηση ακαδημαϊκών τμημάτων, π.χ. οπτικής ιστορίας ή ανθρωπολογίας, επαναθέτει επί τάπητος τή σχέση των έπιστημών μέ τά έργαλεία τους, καθιστώντας πάντα επίκαιρη μιά συζήτηση τά συμπεράσματα της οποίας για πολλούς μοιάζουν αυτόνοτητα.

Τό άφετηριακό ερώτημα του άφιερώματος συνίσταται στό τί μπορεί νά προσφέρει ή φωτογραφία στην άνασυγκρότηση της ιστορικής πραγματικότητας και πώς μπορεί νά λειτουργήσει ως ιστορικό ντοκουμέντο. Ιστορικοί μέ μικρές διαδρομές τους σέ -γνωστά περισσότερο ή λιγότερο- φωτογραφικά σπαραγμάτα διεκδικούν μιά πρώτη άπάντηση. Επιχειρώντας μιά ένδεικτική ανάγνωση των οπτικών μαρτυριών, προτείνουν μιά μέθοδο προσέγγισης και χρονολόγησης, έπισημαίνουν τά όσα ή φωτογραφική πραγματικότητα αποκρύπτει ή τά όσα έρχεται, έκούσια ή μή, νά διατρανώσει, νά άποδείξει πολύ περισσότερο από τό νά τά άποτυπώσει απλώς.

Τό άφιέρωμα συμπληρώνεται από έντεχνες αναφορές στις αισθητικά άκέραιες και πραγματολογικά πλούσιες φωτογραφικές καταθέσεις των Σπύρου Μελετζή, Κώστα Μπαλάφα, Βούλας Παπαϊωάννου και Τάκη Τλούπα, φωτογράφων στους οποίους οφείλεται ό πλούτος των σωζόμενων οπτικών μαρτυριών άπ' τόν Πόλεμο, τήν Κατοχή και τήν Άντίσταση.

Τό παρόν διαρκεῖ πολύ

ANNA SEGHERS

«Τράνζιτο»

Μετάφραση: Γιώργος Δεπάστας,

ἐκδόσεις Ἴαγρα, σελ. 304

τῆς Τζένης Οἰκονομίδη

«Μιά περιπέτεια τοῦ πολέμου (ἦταν ἡ συνάντησή μας) μιά σύντομη διασταύρωση σ' ἓνα στρατόπεδο τράνζιτο, ὅπου κανένας δὲν ξέρει μέ τί ἀνθρώπους γνωρίζεται, μήτε μπορεῖ νά διαλέξει, μήτε νά κρατήσῃ κοντά του ἐκείνους πού προτιμᾷ [...] πού ἄλλοι ἀποφασίζουν γιά τίς ἀφίξεις, τίς συναντήσεις, τίς ἀναχωρήσεις, πάνω σέ ἄλλα σχέδια πού μήτε τά φανταζόμαστε, κι ὡσότου νά τό καταλάβουμε ἦτανε πιά πολύ ἀργά».

Μ' αὐτά τά λόγια τῆς Ἐμης πρὸς τόν Μάνο Καλογιάννη ἔκλεινε –ἐκατό χρόνια μετά τό θάνατο τοῦ Χαίντερλιν– ἡ *Λέσχη* τοῦ Στρατῆ Τσίρκα. Ἦταν μιά περιγραφή τῆς συνθήκης ζωῆς τράνζιτο στά μέρη ὅπου συνωστιζόνταν οἱ φυγάδες ἀπ' ὅλη τήν Εὐρώπη ἀπωθημένοι ἀπό τήν προέλαση τῶν γερμανικῶν ναζιστικῶν στρατευμάτων. Στό κλασικό μυθιστόρημα τοῦ Τσίρκα οἱ ἥρωες ἔχουν ροῦχα καί μαλλιά, μάτια καί κινήσεις, γοητεύουν καί γοητεύονται, ἀντιπαρτίθενται πάνω στίς πολιτικές ἐξελίξεις, συζητᾶνε γιά τούς ποιητές καί ἀνταλλάσσουν στίχους. Εἶναι φορεῖς τῆς κουλτούρας τους, ἀνθρώποι τοῦ ἔθνους τους σέ ἓνα κοσμοπολίτικο περιβάλλον ἀνταλλαγῶν.

Τό 1943, στό μυθιστόρημά της *Τράνζιτο*, ἡ Ἄννα Ζέγκερς ἐπιχειρεῖ καί ὀλοκληρώνει μιά μεγάλη σύνθεση. Ἀποτυπώνει μέ τή μεγαλύτερη ἔνταση μιά παρουσία. Τήν παρουσία τοῦ πολύχρωμου, πολυεθνικοῦ πλήθους ἀνθρώπων πού καταφεύγουν στό λιμάνι τῆς Μασσαλίας κνηνημένοι ἀπό τή Βέρμαχτ. Ἦ συγγραφέας, ἡ ἴδια μέχρι πρῖν λίγο μέρος του, γνωρίζει τίς ιδιότητές του. Ξέρει ὅτι ὅσο πρόκειται γιά κάτι πού δὲν εἶναι δυνατόν νά συγκροτηθεῖ, ἄλλο τόσο, παρόλες τίς ὁμοιότητες πού ἐπιβάλλει ἡ συμβιωτική σχέση, δὲν μπορεῖ νά ἀναδείξει καί ἓναν ἀντιπροσωπευτικό

τύπο ἀνθρώπου. Μέρος του λοιπόν ὁ ἥρωάς της, προβάλλει μέσα στή σύνθεση σάν φωτισμένη λεπτομέρεια. Ὅλοκληρο τό βιβλίο θά ἀσχοληθεῖ μέ τήν ιδιότυπη κίνηση τοῦ ἀνδρα μέσα σ' αὐτό τό ἀνθρώπινο ποτάμι. Οἱ μεγάλες ιδέες, τό κουβάλημα παλιῶν λαθάρων σέ ἀχανῆ πεδία μάχης δὲν εἶναι αὐτά πού θά προσφέρουν τήν ἐνέργεια πού ἀπαιτεῖ ἡ κίνησή του. Ἦ εὐτυχία τοῦ νά ζεῖς, μιά εὐτυχία προσιτή σέ κάθε ἀνθρώπο κάθε στιγμή, ὅπως λέει ἡ συγγραφέας, εἶναι τό καύσιμό του.

Ἄς δοῦμε τί γίνεται ὅταν ἡ συνθήκη τράνζιτο περιγράφεται μέ ἓναν ἀπό τούς πολλούς ὀρισμούς μέ τούς ὁποίους ἡ Ἄννα Ζέγκερς πλούτισε τό ὁμώνυμο μυθιστόρημά της. «Ἐνα τράνζιτο εἶναι ἡ ἄδεια διέλευσης ἀπό μιά χώρα, ὅταν εἶναι βέβαιο πὼς δὲν θέλεις νά μείνεις» ἀναφέρει ὁ αὐστηρός ὀρισμός στή σελίδα 64 γιά νά καταλήξῃ στή σελίδα 292 πρὸς τό τέλος: «ἡ κατάσταση πού στά προξενεῖα ὀνομάζεται τράνζιτο καί στή συνηθισμένη γλώσσα παρόν». Χορηγεῖται στά πολυάριθμα γραφειοκρατικά μαγαζάκια, προξενεῖα τῶν πιό ἀλλόκοτων χωρῶν διασκορπισμένα σέ διάφορα σημεῖα τοῦ πυκνοῦ ἱστοῦ τῆς πόλης. Ἦ Μασσαλία καί οἱ δρόμοι της, ἥρωες καί αὐτοί τῆς ἀφήγησης.

Τό *Τράνζιτο* κατακλύζεται ἀπό τά ὄνειρα τοῦ πλήθους, δουίζει ἀπό τό μουρμουρητό του, διατρέχεται ἀπό τίς φήμες του, ἀγκαλιάζει τήν ἀγωνία καί κάποτε τόν τρόμο του. Τό βιβλίο τό παρακολουθεῖ ὅπως συλλέγεται ἀπό τήν Γερμανία καί τήν κατεχόμενη Γαλλία σέ μικρές κοίτες γιά νά καταλήξῃ στό αὐλάκι τῆς Canebiere –κεντρική λεωφόρο τῆς Μασσαλίας ἀπό τό κέντρο τῆς πόλης ὡς τό Παλιό Λιμάνι– καί ἀπό κεῖ στή θάλασσα. «Ὅλα αὐτά τά ἀπόνερα, τά ἀπόβλητα ἀπό ὅλα τά στρατόπεδα, οἱ σκορπισμένοι στρατιῶτες, οἱ μισθοφόροι ἀπ' ὅλες τίς στρατιές, οἱ διασπασμένοι κάθε ράτσας, οἱ λιποτάκτες κάθε σημαίας. Ἐδῶ λοι-

πόν ξεχύνονταν όλα, σέ αυτό τό αυλάκι...». Έβραιοι, Άραβες, Ίσπανοί αντιφρανκιστές, Γερμανοί αντιναζιστές: «μπροστά στά μάτια μου κατέφθανε, μέ τίς σκιωμένες σημαίες όλων τών εθνών και τών πεποιθησεων, ή εμπροσθοφυλακή τών προσφύγων».

Συνωθοῦνται ἐδῶ, στήν ἄκρη τοῦ παλιοῦ κόσμου μας, μπροστά στόν ὠκεανό ἀπορώντας γιά τό τί ὑπάρχει ἀλήθεια ἐκεῖ πέρα. Ἐδῶ, στή Μασσαλία, στό τελευταῖο πανδοχεῖο αὐτῆς τῆς ἡπείρου, μέ τό στοιχειωμένο ἀπό φοινικικά και κρητικά κουτσομπολιά, ἑλληνικές και ρωμαϊκές φλυαρίες λιμάνι της, οἱ κυνηγημένοι ἀποχαιρετοῦν τόν γνωστό κόσμο σαλπάροντας γιά τό ἄγνωστο, τό ἀνοίκιο, δηλαδή τό ξένο. Ἡ πόλη λειτουργεῖ ὡς ἓνα τεράστιο Μεταγωγῶν, ἓνα σημείο διέλευσης, ἓνα ὄριο ὄχι μόνο γεωγραφικό, ἀφοῦ αὐτό τό ἐκεῖ πέρα προσλαμβάνεται και ὡς ἐπέκεινα, ἄρα και τό ὄριο ἀνάμεσα στή ζωή και τό θάνατο. Μόνο πού ὁ ἥρωας ἐπιχειρεῖ μέ τή ζωή του, μέ τήν ἴδια του τήν ὑπαρξη, μιᾶ ἀντιστροφή. Ἐκλαμβάνει τά πλήθη τών ἀνθρώπων πού διεκδικοῦν μιᾶ θέση σ' αὐτή τή μεταφορά (τράνζιτο) ὡς πλήθη ἤδη νεκρῶν. Ἀφήνουν τή ζωή πού ὑπάρχει ἐδῶ γιά νά ἀκολουθήσουν τόν θάνατο στή ἄλλη ὄχθη.

«Γιατί θεωροῦσα νεκρούς αὐτούς πού εἶχαν ἐγκαταλείψει τήν πραγματική ζωή τους στίς χαμένες τους χώρες [...] Ὅσο κι ἂν παρίσταναν ἀκόμα τούς ζωντανούς μέ τά παράτολμα σχέδιά τους, μέ τά πολύχρωμα ρούχα τους, μέ τίς δίξες τους γιά ἀλλόκοτες χώρες, μέ τίς σφραγίδες τοῦ τράνζιτο. Τίποτε δέν μποροῦσε νά μέ ξεγελάσει γιά τό εἶδος τοῦ ταξιδιοῦ τους» ἀφοῦ, γιά αὐτόν εἶναι «ὄλοι πάντα σέ μιᾶ φνγή ἀπό τό θάνατο πρὸς τό θάνατο».

Πρόκειται ὁμως γιά ἓνα σύνορο, ἡ διάβαση τοῦ ὁποῖου ὀδηγεῖ στό ἀμετάκλητο μέλλον. Ὅπως ἀμετάκλητο εἶναι και τό διαδραματισμένο, αὐτό πού ἔχει ἤδη συμβεῖ, τό παρελθόν. «Ὅμοια τό ἓνα μέ τό ἄλλο και ἰσότημα ὡς πρὸς τό ἀνεξιχνίαστο». Αὐτό πού δέν εἶναι ἀμετάκλητο, πού μπορεῖς νά τό ἐπηρεάσεις σέ πείσμα ὅλων τών ἐξωτερικῶν προσδιορισμῶν εἶναι αὐτό πού συμβαίνει τώρα και ἐδῶ, πάνω στό σύνορο. Αὐτό πού παραμένει ρευστό, πού περικλείει ὄλες τίς ἐκδοχές, πού ἀφήνει ἀνοιχτά τά ἐνδεχόμενα εἶναι ὁπωσδήποτε αὐτό τό παρόν. Ἐνα παρόν δύσ-τυχο ἀλλά πάντως κάτι πού «παίξεται» και πού μπορεῖς νά ἐπιχειρήσεις νά τό «παίξεις». Ὁ ἥρωας τό κρατάει στά χέρια του, τό πλέκει και τό ξεπλέκει σάν τό κουβάρι τῆς ἀφήγησης. Δέν μᾶς ξεγελάει. Τό ἀφήνει νά ξετυλιχτεῖ γιά νά μπλεχτεῖ δυσκολότερα. Τίποτε νά μήν ὀδηγεῖ σέ μιᾶ λύση. Δέν ὑπάρχουν πιό θλιμμένες στιγμές γιά αὐτόν ἀπό ἐκεῖνες πού τά πράγματα δείχνουν νά ξεκαθαρίζονται και νά τελειώνουν. Κάθε φορά πού παρουσιάζεται ἓνα ἐμπόδιο, αὐτό εἶναι πού κινεῖ τήν ἱστορία, αὐτό εἶναι πού τόν κάνει νά ξεχυθεῖ και πά-

λι στους δρόμους κατασκευάζοντας μιᾶ ἄλλη ἐκδοχή. Τυλίγει και ξετυλίγει τό κουβάρι και μαζί μέ αὐτό τόν χρόνο τοῦ Τράνζιτο, τόν ἀπλώνει και φτιάχνει ἓνα πιό ἐλατό παρόν, τό πιό εὐρύχωρο σκηνικό γιά νά μπορέσει νά παίξει ἐκεῖ ἡ νιότη του. Ἡ ζωή εἶναι ἐδῶ. Πίσω και μπροστά θάνατος.

Και ὁ χρόνος, κι αὐτός ἐδῶ εἶναι. Ἀπέραντος.

«(Ἡ πλατεία) Ἦταν ἄδεια. Δέν ἔμοιαζε νά γεμίζει τήν πλατεία μόνο τό ἀπέραντο κενό –παρά τά περίπτερα μέ τίς ἐφημερίδες και τά δέντρα πού κρύωναν– ἀλλά κι ὁ ἀπέραντος χρόνος. Ἀνακατεμένους μέ τή σκόνη, ὁ ἄνεμος ἔμοιαζε νά φέρνει φυσομαμώντας τεράστιους σωρούς ἀπό χρόνο».

Ὁ «ἀφέντης Μιστράλ», ὅπως λέει ἡ Κρίστα Βόλφ στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου, μετατρέπεται σέ ὄχημα μεταφοράς τοῦ ὕλικου αὐτοῦ τοῦ χρόνου τοῦ Τράνζιτο και παραδίδεται ὡς ὕλικό στά χέρια τοῦ ἥρωα μέσα ἀπό τή θαυμασία ἀφηγηματική σύμβαση τοῦ βιβλίου: «Θά ἤθελα πολύ νά τά διηγηθῶ ὅλα μιᾶ φορά, ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος».

Τό Τράνζιτο, εἶναι ὁλόκληρο ἡ ἀφήγηση τοῦ κεντρικοῦ ἥρωα του. Ἀπό τήν πρώτη σελίδα μᾶς παίρνει ἀπό τό χέρι, μᾶς καθίζει ἀπέναντί του, και μᾶς κερνάει γιά νά τόν ἀκούσουμε. Σιωπηλοί σύντροφοί του-ἀκροατές γιατί «οἱ μόνοι ἀνθρωποι μέ τούς ὁποῖους μπορεῖς νά μιλήσεις εἶναι αὐτοί πού σωμαίνουν». Τό δειπνο μας λιτό, δέν ἔχει νοσταλγία και γεύσεις κάποιας πατρίδας. Πίτσα και ροζέ κρασί στό τραπέζι μας, ἐδῶ τά γνώρισε κι αὐτός και εἶναι ἀνυπόμονος νά μᾶς τά μάθει. Και τά δύο ἔχουν μυστικά. Ἄλλο εἶναι και ἄλλο φαίνονται. Στήν πίτσα «περιμένεις κάτι γλυκό και ξαφνικά δαγκώνεις πιπέρι». Ὅσο γιά τό κρασί: «Νά εἰσθε προσεκτικοί μέ τό ροζέ. Θυμίζει χυμό φραγκοστάφυλου και πίνεται τό ἴδιο εὐκόλα. Θά εὐθυμῆσετε ἀπίστευτα. Πόσο εὐκόλα γίνονται τότε ὅλα. Πόσο εὐκόλα λέγονται ὅλα. Και ὕστερα ὅταν σηκωθεῖτε, θά τρέμουν τά γόνατά σας». Ὁ ἥρωας θά ξεκινήσει νά μιλάει ὅπως κάθε ἀνθρωπος πού ἀφηγεῖται τήν ἱστορία του, προφορικά και πρόσωπο μέ πρόσωπο. Τό μόνο πού θά τόν ἔκανε νά ντρέπεται τρομερά θά ἦταν ἂν ἔκανε τούς ἄλλους νά πλήττουν. Ὅμως ὅ,τι ὑπάρχει σ' αὐτό τό τραπέζι ἔχει μυστικά. Ἄλλο φαίνεται και ἄλλο εἶναι. Και ὁ ἥρωας εἶναι μάστορας σέ αὐτές τίς ἀποκρύψεις. Τί ξέρουμε γιά αὐτόν; Μόνο τήν ἡλικία του, εἶναι 27 χρονῶν. Τό πρόσωπό του, τό χρῶμα τών ματιῶν του, τό ὕψος του, ὅλα αὐτά τά φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά πού ἴσως ἀγάπησε ἡ Μαρί, μᾶς εἶναι ἀγνωστα. Βλέπουμε καθαρά τή θεά στό παλιό λιμάνι, τή φωτιά πού ψήνεται ἡ πίτσα, αὐτόν ὁμως ἀπέναντί μας δέν μποροῦμε νά τόν δοῦμε. Ἀνεστίαστος, αὐτός ὁ ἀνέστιος νέος μᾶς ξεφεύγει, οὔτε νά

τόν φανταστοῦμε δὲν μπορούμε, ἐνῶ κρεμόμαστε ἀπὸ τὰ χεῖλη του. Κρεμόμαστε πιασμένοι στή μαγική πλεκτάνη τοῦ Τράνζιτο, ἐξαπατημένοι ἀπὸ τὴν προφορική σύμβαση ἐνός κατεξοχὴν γραπτοῦ κειμένου. Εἶναι, ὅπως καὶ νὰ τὸ κάνουμε, ἡ φόρμα πού μπορεί νὰ κρατᾶει καλύτερα τὰ μυστικά της. Καὶ τὰ ψέματά της. Ὁ ἥρωας ὅμως διατυμπανίζει ὅτι ἀποστρέφεται ὅλα τὰ γραπτά. «Ἐχω ζήσει πάρα πολλά, ἀλλά δὲν ἔχω διαβάσει ποτέ», λέει. Ἄλλωστε, ὑπάρχουν ἕνα σωρὸ ὠραῖα πράγματα στή ζωὴ πού ὅταν ἐρχεται ἡ στιγμή νὰ γράψεις γιὰ αὐτὰ σάν νὰ χάνουν τὴν ἀξία τῆς βιωμένης χαρᾶς καὶ τὴν ἀνταλλάσσουν μὲ τὴν ἀξία τοῦ γραπτοῦ κειμένου πού τὰ περιγράφει. Ὅμως καὶ στή φρίκη τὸ ἴδιο συμβαίνει. «Ὅλοι αὐτοὶ πού γράφουν, πού ἦταν μαζί μου στὸ ἴδιο στρατόπεδο, πού δραπέτευσαν μαζί μου, ἔχουν βιώσει κι αὐτοὶ τίς πιό φρικτές, τίς πιό παράξενες διαδρομὲς τῆς ζωῆς μας μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ γράψουν σχετικὰ».

Ἡ ὑστεροβουλία τοῦ γραπτοῦ λόγου πού μετὰ, σὲ δεῦτερο χρόνο κατατρῶγει τὴν ἐμπειρία, δὲν τοῦ χρειάζεται. Δὲν τοῦ χρειάζεται ἐπίσης ἡ «διόλου ἐγκυρη ζωὴ τῶν βιβλίων».

«Ἐνωσα τὴν παλιά δυσφορία τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας ἀπέναντι στὰ βιβλία, τὴν ντροπὴ, γιὰ τὴν ἀπλή ἐπινοημένη, διόλου ἐγκυρη ζωὴ. Ἄν κάτι ἐπρεπε νὰ ἐπινοηθεῖ, ἂν αὐτὴ ἡ προχειροφτιαγμένη ζωὴ ἦταν τελείως μίξερη, τότε ἤθελα ἐγὼ ὁ ἴδιος νὰ τὴν ἐπινοήσω, ἀλλά ὄχι στὸ χαρτί».

Στὰ χαρτιά. Ὅχι στὸ χαρτί. Αὐτὴ ἡ ἐπινόηση τοῦ χρειάζεται. Τῆς ζωῆς πού κατασκευάζεται ἐγκυρα, μὲ σφραγίδες, μὲ βουλοκέρια, μὲ κόκκινα κορδελάκια τοῦ τράνζιτο, μὲ ταυτότητες ψευτικές –πού εἶναι τὸ πρόβλημα ὅταν τὴν ἀληθινὴ τὴν ἔχεις ξεχάσει, ὅταν κανεὶς πιά δὲν τὴ θυμᾶται– πού ἐπιβάλλουν τὴν ἐπινοημένη πραγματικότητά τους πάνω στὴν ἀληθινὴ καὶ τὴν καθορίζουν. Τῆς ἀλλάζουν ροῦ.

Ἡ ἀπώλεια τῆς ταυτότητας τοῦ ἥρωα δὲν γίνεται σταδιακά. Ἐχει προϋπάρξει τὸ ριζικὸ σῆσμο τῆς μέσα στή μνήμη του. «Κάτι εἶχε χαθεῖ γιὰ μένα, εἶχε χαθεῖ ἔτσι, πού δὲν ἤξερα πιά τί ἀκριβῶς ἦταν, πού εἶχε πάψει πιά νὰ μοῦ λείπει κανονικά, τόσο ριζικά εἶχε χαθεῖ μέσα σ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἀναστάτωση». Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ ὕστερα κάθε κόλπο, κάθε μέσον, κάθε ἀξιοποίηση τῶν κενῶν καὶ τῶν μικρῶν παράθυρων πού ἀφήνει ἀνοιχτά ἡ γραφειοκρατία εἶναι νόμιμα. Ὅσες ἀλλαγές στὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς του κι ἂν ἀκολουθήσουν καμία δὲν θὰ τὸν ἐπηρεάσει ἐσωτερικά περαιτέρω. Ἄλλωστε ἂν πάρουμε τοῖς μετρητοῖς αὐτὰ πού μᾶς λέει: «Μοῦ ἀρέσει αὐτὸ πού ἀντέχει πάντα. Κι ἂν μοῦ ἀπαντήσετε ὅτι κι ἐγὼ ὁ ἴδιος ἀλλάζω διαρκῶς τότε θὰ σᾶς ἀπαντήσω ὅτι κι αὐτὸ εἶναι μόνο μιά ἀναζητήση γιὰ κάτι πού ἀντέχει πάντα».

Τὸ πραγματικὸ του ὄνομα εἶναι τὸ μόνο ἀπὸ τὰ ὀνόματά του πού δὲν μαθαίνουμε ποτέ. Μιά ἄηχη κί-

νηση μόνο μᾶς περιγράφεται στὸ μέσον τοῦ βιβλίου «κάποιος φώναξε τὸ παλιό μου ὄνομα». Καὶ εἶναι ἀπλῶς ἕνα ὄνομα παλιό, τὸ ἴδιο πραγματικὸ ὅπως καὶ τὰ ἐπόμενα. Καθοριστικὴ καὶ κορυφαία σκηνὴ τοῦ βιβλίου τὸ ραντεβού μὲ τὸν πρόξενο τοῦ Μεξικοῦ. Ὁ νεαρός ἀφηγητὴς καταφτάνει γιὰ νὰ παραδώσει τὸ βαλιτσάκι μὲ τὰ χειρόγραφα τοῦ νεκροῦ συγγραφέα πού σέρνει μαζί του σὲ ὅλη τὴ διαδρομὴ ἀπὸ τὸ Παρίσι μέχρι τὴ Μασσαλία. Πάνω στὸ τραπέζι τοῦ πρόξενου ἀπλωμένα ὅλα τὰ χαρτιά τοῦ νεκροῦ πού, μὲ ἀκέραιη καὶ βέβαιη ἐλπίδα, θὰ τοῦ ἐξασφάλιζαν τὴν ἀναχώρηση. Ὁ ἀφηγητὴς τὰ κοιτάζει σάν τὴ σωρὸ, τὴν τέφρα τοῦ συγγραφέα. Ὅχι χωρὶς λόγο ἀνασύρει μιά φράση ἀπὸ τὴν νεκρῶσιμη ἀκολουθία. Μιά τυχαία παρανόηση ὅμως, ἕνα ξεγλιστρημα ἀπὸ τὸ Ζάντλερ (πλαστό ὄνομα τοῦ ἀφηγητῆ) στὸ Βάντελ (ὄνομα τοῦ συγγραφέα) ἐπιφέρει μιά μικρὴ μετατόπιση, μιά ἀντιμετάθεση τοῦ ζωντανοῦ ἀφηγητῆ μὲ τὸν νεκρὸ συγγραφέα. Καὶ μιά συνάντηση στὸ τράνζιτο νοήματος-ὀνόματος. Ἄχρηστα, γνήσια πιστοποιητικά μεταβιβάζονται ὡς χρήσιμα πλαστά. Καὶ ἡ νεκρὴ ἀλήθεια δαφτίζεται ζωντανὸ ψέμα. Στὸ ἐξῆς ὁ ἀφηγητὴς θὰ κυκλοφορεῖ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα.

Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τῶν στοιχείων τῆς ταυτότητάς του γίνεται ἀπὸ τὸν ἀφηγητὴ ἐνεργητικά. Εἶναι μέρος τῆς δικῆς του ἐπινόησης, τῆς δικῆς του παρέμβασης στὴν εὐκαιρία πού τοῦ δίνεται ἀπὸ τὴ συνάντηση. Καὶ αὐτός, ὅπως καὶ ὁ νεκρὸς συγγραφέας, δίνει μεγάλη σημασία στὸ τί κάνουν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ στὶς ἀνθρώπινες συναντήσεις.

«Μισῶ τὰ λάθη μὲ ὅλη μου τὴν καρδιά, τὰ λάθη στὶς συναντήσεις. Τὶς παρεξηγήσεις καὶ τὰ λάθη τὰ σιχαίνομαι, ἐφόσον ἀφοροῦν ἐμένα τὸν ἴδιο. Ἐχω μάλιστα τὴν τάση νὰ δίνω ὑπερβολικὴ σημασία σὲ ὅλες τίς ἀνθρώπινες συναντήσεις, σάν νὰ τίς εἶχε ὀρίσει μιά ἀνώτερη δύναμη, σάν νὰ ἦταν ἀναπόφευκτες. Στὸ ἀναπόφευκτο –ἔτσι δὲν εἶναι– δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν παρεξηγήσεις».

Πρόκειται γιὰ τὸ ἀναπόδραστο, τὸ πεπρωμένο τῶν συναντήσεων. Καὶ ὄχι τῶν συμπτώσεων, διότι: «Ὅ,τι εἶναι σύμπτωση δὲν γίνεται ποτέ πεπρωμένο». Ὁ ἥρωας ὅμως δὲν εἶναι ἐρμαιο οὔτε τῶν συμπτώσεων, ἀλλά οὔτε καὶ τῶν συναντήσεων ἀφοῦ δὲν τὸν διαπερνοῦν ὅλες οἱ συναντήσεις. Νωρὶς-νωρὶς στὴ δεῦτερη σελίδα τοῦ μυθιστορήματος, ἡ Ἄννα Ζέγκερς μᾶς δίνει τὴν πιό τρυφερή, νοσταλγικὴ καὶ διαπεραστικὴ περιγραφή τῆς δικῆς τῆς συνθήκης ζωῆς τράνζιτο:

«Κι ὁ ἴδιος θὰ ξέρετε βέβαια πῶς εἶναι αὐτές οἱ φευγαλέες γνωριμίες στοὺς σιδηροδρομικοὺς σταθμούς, στὶς αἰθουσες ἀναμονῆς τῶν προξενείων στὸ τμήμα τῆς Νομαρχίας γιὰ τίς βίζες. Πόσο φευγάλο εἶναι τὸ ψιθύρισμα λίγων λέξεων, σάν τὰ χαρτονομίσματα πού τὰ ἀλλάζεις βιαστικά. Μόνο

σπάνια σέ ἀγγίζει ἓνα σκέτο ἐπιφώνημα, μία λέξη, ἢ ἀκόμα ἓνα πρόσωπο. Σέ διαπερνάει πέρα γιά πέρα, γρήγορα καί φευγαλέα. Σηκώνεις τά μάτια, τό ἀκούς καί ἤδη ἔχεις μπλέξει σέ κάτι».

Μετά ἀπό αὐτόν τόν περιορισμό τοῦ ἐξωτερικοῦ καί ἄνωθεν προσδιορισμοῦ, τοῦ πεπωμένου –ἀκόμα καί τοῦ ιστορικοῦ, μέσα σέ ἓνα κειμενικό περιβάλλον αὐστηρά ιστορικά προσδιορισμένο, εἶναι δύσκολη, ἀκατόρθωτη ἢ πλοκή παλιοῦ ὕφους, εἶμαστε μακριά ἀπό τόν μεγάλο μῦθο. Χρειάζεται αὐτή ἡ περίπλοκη πλεχτή δομή τοῦ μυθιστορήματος καί ἡ ἀναλυτική τοπογραφία τῶν συναντήσεων. Χρειάζεται ἡ φόρμα μέ τήν ἐπίφραση τῆς προφορικῆς ἀφήγησης. Ἄν θέλουμε κάποτε νά τελειώνουμε: «Μόνο ὅ,τι ἀφηγοῦμαστε τελειώνει».

Ὁ ἥρωας τῆς Ἄννας Ζέγκερς εἶναι ἓνας νεαρός ἄνδρας πού ὑποφέρει ἀπό θανάσιμη πλήξη. Ἀντικαθιστώντας τόν φόβο μέ αὐτό τό ἀταίριαστο συναίσθημα, μένει συνεπής μέ τήν ἀναποδογυρισμένη εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του πού μᾶς ἐπιτρέπει νά δοῦμε. Ὑπάρχει ὅμως ἓνας καθρέφτης πού φέρνει τά πράγματα ξανά στή θέση τους. Ἐνας καθρέφτης πού ὑπρέτησε καί ἡ Ἄννα Ζέγκερς μέχρι τέλους. Ὁ καθρέφτης τῆς λογοτεχνίας. Καί ἐπειδή ἡ λογοτεχνία γράφεται σέ μία γλώσσα: ὁ καθρέφτης τῆς λογοτεχνίας τῆς μητρικῆς τῆς γλώσσας. Ἐκεῖ ξεχνιέται ἡ θανάσιμη πλήξη τοῦ ἀφηγητῆ. *Κι ἂν εἶχε θανάσιμα τραύματα καί αὐτά ἐκεῖ θά εἶχαν ξεχαστεῖ.* Ὅμως οἱ Γερμανοί δέχτηκαν ἓνα βαρῦ θανάσιμο τραῦμα στήν ἐπικράτεια τοῦ παράδεισου τῆς μητρικῆς τους γλώσσας. Οἱ λέξεις τῆς βγήκαν τραχιές καί ἀποκρουστικές ἀπό τό λαρύγγι τῶν Ναζί. Γιά αὐτές ἔπρεπε νά ἀγωνιστοῦν. Ὅπως ὁ νεκρός συγγραφέας τοῦ Τράνζιτο:

«γιά κάθε πρόταση, γιά κάθε λέξη τῆς μητρικῆς

του γλώσσας... αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἔκανε κάτι γιά τό λαό του; Ἀκόμα κι ἂν προσωρινά χωρισμένος ἀπό τοὺς δικούς του χάνει αὐτόν τόν ἀγώνα, δέν φταίει αὐτός. Ἀποτραβιέται μέ τίς ιστορίες του, πού μποροῦν νά περιμένουν ὅπως αὐτός, δέκα χρόνια, ἑκατό χρόνια».

Βρισκόμαστε 64 χρόνια μετά τή συγγραφή τοῦ Τράνζιτο. Τό βιβλίο, κατά τό σχῆμα τῆς Κρίστα Βόλφ, εἶναι ἓνα βιβλίο πού ἀλλάζει διαρκῶς. Προφανῶς γι' αὐτό τόν λόγο ἀντέχει πάντα.

Ἡ Ἄννα Ζέγκερς ἐφθασε στό Ἀνατολικό Βερολίνο μέ τό μυθιστόρημα στίς λογοτεχνικές ἀποσκευές της. Τά ἐπόμενα χρόνια τά βιβλιοπωλεῖα τῆς ΛΔΓ κομοῦσαν –λέγεται– φωτογραφίες της νά ἀνταλλάσσει χειραψία μέ τόν Ἐρικ Χόνεκερ. Σέ μεγάλη χρονική ἀπόσταση πλέον ἀπό τή στιγμὴ τῆς πολιτικῆς ἐπιλογῆς τῶν Γερμανῶν κομμουνιστῶν διανοουμένων νά ἐγκατασταθοῦν καί νά συστρατευθοῦν μέ τήν Ἀνατολική Γερμανία, βλέπουμε καθαρά ὅτι ἡ χώρα δέν ἦταν μόνο ὀργανωμένη ἀπό τά καλώδια τῆς Στάζι. Ἀκόμα καί στά εὐρύχωρα διαμερίσματα τῶν στελεχῶν τῆς Karl Marx Alea ὑπῆρχαν ἄνθρωποι πού σκέφτονταν, πού παρήγαγαν πολιτικά, φιλοσοφικά, λογοτεχνικά. Ἡ Ἄννα Ζέγκερς, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, δέν ἀποτραβήχτηκε μέ τίς ιστορίες της. Ἀναμείχθηκε καί ἀποτέλεσε μέρος τοῦ γραφειοκρατικοῦ μηχανισμοῦ. Παραδόξως ὅμως, ἔγραψε πάνω στή φωτιά μέ τή νηφαλιότητα καί τήν ὀξύδερκεια πού τῆς πρόσφερε ἡ βαθιά σχέση της μέ τήν πολιτική καί μέ ἕλικό πού ἀντλοῦσε ἀπό τίς ζωές τῶν ἄλλων καί ἀπό τή ζωὴ της τήν ἴδια, κάνοντας τίς ιστορίες της νά μποροῦν νά περιμένουν καί δέκα καί ἑκατό χρόνια.

Ίστορία τῆς Ἑλλάδας τοῦ 20οῦ αἰώνα

Τόμοι Γ1, Γ2: Β' παγκόσμιος πόλεμος 1940-1945,
Κατοχή - Ἀντίσταση

Παπαστράτης Προκ., Χατζηιωσήφ Χρ. (ἐπιμέλεια)
Ἐκδόσεις Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2007

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ἡ ἐκδοση ἑνός ἀπὸ κάθε ἄποψη προσεγγμένου βιβλίου ἀποτελεῖ σχεδὸν εἶδηση στὰ ἑλληνικά ἐκδοτικά πράγματα. Στὸν τομέα μάλιστα τῶν «μνημειακῶν», τῶν ἀκριβῶν ἂν προτιμᾶτε ἐκδόσεων, μὲ εἰκονογράφηση καὶ ἀκριβὸ χαρτί, ἡ διάσταση ἀνάμεσα στὴν ἐπιμέλεια τῶν εἰκόνων καὶ τοῦ στησίματος καὶ στὴν ἀντίστοιχη ἐπιμέλεια τοῦ περιεχομένου, εἶναι συχνὰ ἐνοχλητική. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ ἐπιστημονικὸς λόγος ἀπεχθάνεται τὴν «φιλοξενία» του μέσα σὲ καλλιτεχνικὸ ἐκτυπωτικὸ περιβάλλον, ἴσως νὰ συμβαίνει καὶ τὸ ἀντίθετο. Ὅσο ὑπάρχει φαίνεται ἓνα κοινὸ, ὄχι ἀσήμαντο, πού ἐπιζητεῖ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τίς ἐκδοτικὲς συναντήσεις. Ὡς τὰ τώρα αὐτὸ εἰδικὰ τὸ κοινὸ δέν πρέπει νὰ ἔχει ἀπογοητευθεῖ ἀπὸ τὴν *Ίστορία τῆς Ἑλλάδας τοῦ 20οῦ αἰώνα* τῆς ὁποίας πρόσφατα κυκλοφόρησαν οἱ δύο τόμοι (Γ1 καὶ Γ2) πού ἀναφέρονται στὴν πυκνὴ περίοδο τῆς Κατοχῆς καὶ τῆς Ἀντίστασης (1941-1945).

Ὅπως καὶ οἱ προηγούμενοι τόμοι τῆς ἴδιας σειρᾶς, ἡ ἱστορία τῆς περιόδου κατανέμεται σὲ θεματικὲς ἐνόητες καὶ δέν συγκροτεῖ μία ἐνιαία συνέχεια. Πρόκειται γιὰ μία τρέχουσα πρακτικὴ ἢ ὁποία ἐπιδέχεται πολλές ἐξηγήσεις. Ὁ πολλαπλασιασμός, λόγου χάρη, τῶν πεδίων πάνω στὰ ὁποία ὀφείλει νὰ συγκροτηθεῖ ἡ μελέτη μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου καὶ οἱ πρόοδοι πού ἔχουν συντελεστεῖ στὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν τεράστιο ὄγκο ὑλικῶν –ἱστορικῶν πηγῶν– πού χρησιμοποιεῖ ἡ σύγχρονη ἱστορία, ἐπιβάλλουν, λέγεται, τὴν ὑψηλὴ ἐξειδίκευση τῶν συγγραφέων καθιστώντας ἀδύνατη πλέον τὴ μεγάλη συνθετικὴ μονογραφία. Ἴσως νὰ εἶναι ἔτσι. Νὰ σημειώσουμε ὅμως ὅτι αὐτὸ τὸ εἶδος σύνθεσης ἐμφανίζεται σὲ πολὺ μεγαλύτερο βαθμὸ στὴ χώρα μας ἀπ' ὅ,τι στίς ὑπόλοιπες εὐρωπαϊκὲς χώρες, γιὰ νὰ σταθοῦμε μόνο σὲ αὐτές. Ἐκεῖ ὀγκώδη συνθετικά ἔργα ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι προϊόντα ἐργασίας καὶ ἐρευνας ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέα.¹ Εἶναι ἓνα σημεῖο πού θὰ ἔπρεπε κάποτε νὰ συζητηθεῖ ἀπὸ ὅσους νομίζουν ὅτι ἡ ἱστορία στὴ χώρα μας –δέν συμβαίνει μόνο ἐδῶ– περνᾷ μία περίοδο ἀμηχανίας, τὴν ὁποία

θὰ μπορούσαμε νὰ ὀνομάσουμε καὶ κρίση, ἂν συμφωνούσαμε μὲ τί νὰ τὴ συγκρίνουμε.

Οἱ παραπάνω παρατηρήσεις θὰ ἦσαν ἴσως ἄχρηστες στὴν παρούσα βιβλιοκριτικὴ ἂν δέν ἐπηρεαζόταν ἀπὸ αὐτές ἡ δομὴ, ἡ συνοχὴ καὶ τελικὰ ἡ ἴδια ἡ ποιότητα τοῦ ἔργου. Γιὰ νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὰ θετικὰ σημεῖα, ἡ «θεματικὴ» ἐπιλογὴ ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη πολλῶν ἐπιμέρους ζητημάτων. Ὑπάρχει στοὺς παρόντες τόμους ἡ σύνδεση τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων μὲ τὰ ὅσα παρὰ ἄλλα συμβαίνουν στὴν Εὐρώπη, ὑπάρχουν θεωρήσεις τῶν γεγονότων ἀπὸ πλευρὲς ἐκτὸς τῶν ἑλληνικῶν συνόρων, ἐπιτρέπεται ἡ παρακολούθηση εἰδικῶν θεμάτων ὅπως ἡ ἑλληνικὴ ναυτιλία –ἢ μᾶλλον οἱ ναυτεργάτες τῆς– στὸν πόλεμο, οἱ Γερμανοὶ ἀντιφασίστες στὴν Ἑλλάδα ἢ οἱ ἐπιλογές καὶ ἡ δράση τῶν ἀξιωματικῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ὅλα ἐκεῖνα τὰ πεδία ὅπου χρειάζεται εἰδικὴ γνώση: ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, τῆς τέχνης, τοῦ θεάτρου κ.λπ. Ἀκόμα καὶ τὰ μεγάλα θέματα, ὅπως ἡ πολιτικὴ τοῦ ΚΚΕ, ἡ κατοχικὴ πείνα, τὸ ἐβραϊκὸ ὀλοκαύτωμα (θαυμάσια ἡ προσέγγιση τῆς Γαβριέλλας Ἐτιμεκτοόγλου), ἡ πολιτικὴ τῶν κατακτητῶν κ.λπ. μᾶλλον κερδίζουν ἀπὸ τὴν κατανομή τους σὲ εἰδικούς ἐρευνητές. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως αὐτὴ ἡ κατάτμηση προκαλεῖ πλήθος προβλημάτων πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποία βαραινουν ἀρνητικὰ στὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα.

Μερικὲς φορές ἔχει κανεὶς τὴν αἴσθησι ὅτι τὰ γεγονότα ξεκινοῦν πολλές φορές ἀπὸ τὴν ἀρχὴ εἰδωμένα ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ γωνία τοῦ ἐκάστοτε συγγραφέα, δέσμοι ἢ πρῶτη τῶν ἐρευνητικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ τελευταίου. Τὰ Δεκεμβριανὰ θίγονται ἀπὸ διάφορες πλευρὲς τους πρὶν φθάσει τὸ ἔργο στὸ καταληκτικὸ

1. Γιὰ νὰ μὴν δημιουργηθοῦν παρεξηγήσεις ἄς σημειώσουμε ὅτι τὰ τελευταῖα χρόνια καὶ στὴν χώρα μας κυκλοφόρησαν τουλάχιστον δύο σημαντικὲς συνθετικὲς ἱστορίες τοῦ ἐνὸς συγγραφέα (Δερτιλῆς, Βερέμη-Κολιόπουλος) ἐνῶ γιὰ τὴν Κατοχὴ 1941-1944 ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Φλάισερ, ἴδιας μορφῆς εἶναι καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Μάρκ Μαζάουερ.

κείμενο του Χρήστου Χατζηϊωσήφ. Με τόν τρόπο αυτό όμως ακόμα και τό ίδιο τό γεγονός χάνει τήν συνοχή του πολύ δέ περισσότερο άποσπάζεται τελικά από όλο τόν συγκυριακό περίγυρο μέσα στον όποιο συμβαίνει. Ό συσχετισμός περιορίζεται έτσι σε ένα διαρκώς πηγαινε-ελα πού άποδυναμώνει τή λογική συνέχεια και πού άπαγορεύει σχεδόν τήν εμφάνιση έρημνευτικού σχήματος των όσων συμβαίνουν, στήν ολόκληρά τους φυσικά.

Αυτή ή κατάσταση επιτείνεται από δύο επιπλέον παράγοντες. Πρώτον, από τήν ύπαρξη πολύ σημαντικών κενών, τόσο σε ολόκληρη τήν περίοδο πού εξετάζεται όσο και μέσα στα έπιμέρους άρθρα και, δεύτερον, από τήν ποιοτική και μεθοδολογική άνομοιογένεια των έπιμέρους κεφαλαίων. Για τό πρώτο ελάχιστα μπορούμε νά πούμε καθώς ό άναγνώστης άμεσα τό άντιλαμβάνεται. Η άπουσία, λόγου χάρη, του έλληνο-ιταλικού και του έλληνο-γερμανικού πολέμου αφήνει ένα τεράστιο κενό πού ύπονομεύει τή συνέχεια. Δέν πρόκειται μόνο για τή σημαντική θέση πού τό γεγονός αυτό κατέχει στήν περίοδο πού εξετάζεται. Οι έπιμέρους λειτουργίες και επιδράσεις τής πολεμικής αυτής περιόδου στο έσωτερικό τής ελληνικής κοινωνίας —άλλά και στήν οικονομία και στήν κοινωνία και στήν πολιτική ή και τήν ιδεολογία— εξαφανίζονται αφήνοντας στή θέση τους μία μαύρη τρύπα πού είναι άδύνατο νά γεφυρωθεί στή συνέχεια. Πού έμαθαν λόγου χάρη νά πολεμούν αυτοί οι δάσκαλοι-καπετάνιοι του ΕΛΑΣ, οι έφεδροι αξιωματικοί τής Άλβανίας; Πού έμαθαν οι πολλοί συλλογικά νά αγωνίζονται και νά κερδίζουν — ή νά χάνουν; Μεγάλο κενό πού δέν είναι όμως τό μόνο.

Μερικά στοιχειώδη πραγματολογικά στοιχεία άπουσιάζουν επίσης. Στο κεφάλαιο για τήν Άντίσταση, για τήν ένοπλη πλευρά της πιά ειδικά, θά χρειαζόταν πολύ περισσότερη άναφορά σε μεγέθη τά όποια μάλιστα νά μίν προέρχονται από τή μία μόνο πλευρά. Σε τελευταία άνάλυση πόσα θύματα προκάλεσε ό ΕΛΑΣ στον κατακτητή, τί είδους στρατηγικό πονοκέφαλο αποτέλεσε γι' αυτόν. Η πρόσβαση σε στρατιωτικά αρχεία των τότε δυνάμεων Κατοχής είναι σχετικά εύκολη ύπόθεση και μās επιτρέπει νά προσδιορίσουμε κάποια στοιχεία προσπερνώντας τις παλαιές διαμάχες πού όφείλονταν στήν άπουσία πηγών. Η σύγκριση των άνακοινωθέντων του ΕΛΑΣ ή του Γενικού Στρατηγείου του με ιταλικές ή γερμανικές πηγές διαψεύδει τήν κατηγορηματική διαβεβαίωση κάποιων ότι ό ΕΛΑΣ «ήταν ικανός μόνο για πόλεμο έναντίον πολιτοφυλακών» (δηλαδή εμφύλιο) χωρίς αυτό νά σημαίνει ότι έδώ κερδήθηκε ό Β' παγκόσμιος πόλεμος με τις δήθεν «είκοσιπέντε μεραρχίες του Άξονα» πού καθήλωνε ή Άντίσταση.

Η άπουσία στήριξης σε πραγματολογικά δεδομένα συνοδεύει με ένοχλητικό τρόπο τις σποραδικές άναφορές στα «Δεκεμβριανά» αλλά και τό τελευταίο σχετι-

κό κεφάλαιο πού προσπαθεί νά κεφαλαιοποιήσει τήν προηγούμενη περίοδο και νά προετοιμάσει για τήν έπόμενη. Δημιουργείται ή έντύπωση ότι ύποθέσεις και θεωρητικά σχήματα αναπτύσσονται έρήμην των δεδομένων, των στοιχείων δηλαδή πού καθιστούν τό γεγονός μετρήσιμο, άρα άναγνωρίσιμο και έρμηνεύσιμο. Πόσοι πολέμησαν σε αυτή τή μάχη των τριάντα τριών ημερών; Πόσοι σκοτώθηκαν; Πόσοι εκτελέστηκαν, ποιοι εκτελέστηκαν; —νά ένα πεδίο πού αν τό άγνοήσει κανείς άνοίγει τό δρόμο στή φαντασίωση— θεωρητικολογική έστω. Νομίζω ότι όλοι θά συμφωνήσουν ότι ή σχηματοποίηση και τό κτίσιμο «θεωρίας» δέν μπορεί παρά νά στηριχθεί σε ακριβή στοιχεία, είδημή άοριστολογούμε και απλά εικάζουμε.

Η ποιοτική άνομοιογένεια των έπιμέρους συνεισφορών στους δύο αυτούς τόμους άφαιρεί επίσης από τό τελικό αποτέλεσμα. Τά δύο κεφάλαια πού έπιμελείται ό Davide Rodogno έχουν στον τομέα αυτό τά περισσότερα προβλήματα. Περισεύουν σε αυτά οι άοριστίες και προπαντός οι άνακριβείες. Για πρώτη φορά μαθαίνουμε, λόγου χάρη, ότι οι Άταλοί έχασαν στον έλληνο-ιταλικό πόλεμο 32.000 νεκρούς (άριθμός ύπερδιπλάσιος του πραγματικού) και 100.000 τραυματίες (τόμος Γ1, σ. 64). Είναι όπωσδήποτε άκομψο νά άφιερώνεται μία παράγραφος στον έλληνο-ιταλικό πόλεμο και αυτή νά λείει άνακριβείες! Μαθαίνουμε επίσης (Γ1, σ. 72-73) ότι στα Γιάννενα του 1941 ύπήρχαν 1.600 μουσουλμάνοι κάτοικοι (ζήτημα αν κατοικούσαν εκεί 50-60 έποχιακά εργαζόμενοι Τσάμηδες πού δούλευαν ως βαστάζοι-φορτοεκφορτωτές), ή ότι τό «δόγμα» του ιταλικού στρατού, του πλέον στατικού στρατού του Β' παγκοσμίου πολέμου, πιά δυσκίνητου απ' ό,τι στα '14-'18, ήταν ή «ταχεία κίνηση» (!) (Γ1, σελ. 80) ή ότι ή άναποτελεσματικότητα των Άταλών άπέναντι στον ΕΛΑΣ όφειλόταν στον κακό όπλισμό των πρώτων (στό ίδιο)! Πού νά ήξερε για τόν όπλισμό του ΕΛΑΣ τήν άνοιξη του '43 ό γράφων! Δυστυχώς οι έπιμελητές τής έκδοσης δέν μπόρεσαν νά παρέμβουν και νά διορθώσουν τις κραυγαλέες αυτές άνεπάρκειες.

Όλα αυτά δημιουργούν τή δυσάρεστη έντύπωση τής προχειρότητας και ύπονομεύουν τήν εργασία των ύπολοιπων συγγραφέων του έργου στις εργασίες των όποιων άπουσιάζουν τέτοιου είδους προβλήματα.

Κανείς δέν θά είχε τήν άπαίτηση νά ύπάρχουν σε ένα «μνημειακό» έργο, όπως αυτό, καινούργια στοιχεία και νέες συνεισφορές στον τρόπο άντιμετώπισης των ιστορικών προβλημάτων τής περιόδου. Σε τέτοιου είδους εκδόσεις άρκεί ή άποτίμηση και ή πρόσληψη τής ως τώρα βιβλιογραφίας και των ολοκληρωμένων έρευνών. Για πολλούς και διάφορους λόγους, κυρίως εξαιτίας τής αδύναμης ως τά τώρα έπιστημονικής ένασχόλησης με τήν περίοδο, πολλά από τά κεφάλαια, είτε προσθέτουν κάποια νέα στοιχεία στα ήδη γνωστά, είτε προτείνουν νέα πεδία έρευνας ικανά νά φωτίσουν

οὐσιαστικές πλευρές τῆς ἐποχῆς. Σέ αὐτό τό σημείο οἱ παρεμβάσεις τοῦ Χρήστου Χατζηϊωσήφ γιά τήν οικονομική διάσταση τοῦ ναζιστικοῦ φαινομένου καί πῶς εἰδικά γιά τήν οικονομία τῆς Κατοχῆς ἐπαναφέρουν ἕνα ζήτημα πού οἱ πρόσφατες «μεταφυσικές» ἀναζητήσεις περί «βίας», «ἐγκληματικῆς φύσης τοῦ λενινισμού» καί ἄλλα ῥητά καί εὐτράπελα, ἔχουν ρίξει στό περιθώριο τῶν ἐνδιαφερόντων τῶν νέων ἐρευνητῶν. Οἱ παλαιές ἐρευνες τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἀνατολικῆς Γερμανίας κυρίως εἶχαν ἀρχίσει νά φωτίζουν αὐτές τίς πλευρές τῆς «Νέας Εὐρώπης» πρὶν οἱ πολιτικές ἐξελίξεις τοὺς παραμερίσουν στό σκοτεινὸ περιθώριο. Ἐλάχιστοι ἀπὸ τοὺς σοβαρά ἀσχολούμενους μέ τήν περίοδο ἀμφιβάλλουν πλέον ὅτι ὁ φυλετικός διαχωρισμός τῶν κατακτημένων ἢ ὑποταγμένων Εὐρωπαίων σέ ὁμόκεντρος κύκλους μέ κριτήριό τὴν «γερμανικότητα» (τόν βαθμὸ φυλετικῆς «καθαρότητας»), ὑπέκρυπτε ἕνα σύστημα ἐκμετάλλευσης μέ ληστρικά καί ἐγκληματικά χαρακτηριστικά. Τό σύστημα αὐτό ἐφθασε καί ἐφαρμόστηκε καί στήν κατεχόμενη Ἑλλάδα. Ὁ οικονομικός καί κατ' ἐπέκταση ὁ πολιτικός δωσιλογισμὸς ἀποτελέσκει μέρος αὐτοῦ τοῦ συστήματος, ὅπως μέ σαφήνεια προσδιορίζει ὁ Χρήστος Χατζηϊωσήφ. Ἡ ἀγνόηση αὐτῆς τῆς παραμέτρου –μέ προκλητικό, περίπου λογοκριτικὸ τρόπο– ἀπὸ τὰ νεόκοπα ρεύματα τῆς «νέας ἱστοριογραφίας» (γιά πολὺ παλαιὸ ἀναθεωρητισμὸ πρόκειται), ὑποχρεώνει τοὺς ὁπαδοὺς τῆς νά προσφύγουν στή μεταφυσικὴ ὡς μόνον τρόπο ἐρμηνείας τῶν τότε λειτουργιῶν.

Θά μπορούσαν νά υπάρξουν πολλές ἐνστάσεις σέ ἐπιμέρους θέματα τοῦ παραπάνω κεφαλαίου. Θά ἐπιθυμούσαμε, λόγου χάρι, νά ὑπάρχει μνεία τῆς οικονομικῆς καί κοινωνικῆς λειτουργίας τῆς «ἐξωτερικῆς δοῆθειας», τῶν τροφίμων δηλαδή καί τῶν ὑπόλοιπων εἰδῶν πρῶτης ἀνάγκης πού στέλνει ὁ Ἐρυθρὸς Σταυρὸς στήν κατεχόμενη Ἑλλάδα στό δεύτερο μισὸ τῆς Κατοχῆς. Ἄς σταθοῦμε ὅμως σέ μία ἀπὸ τίς ἐνστάσεις αὐτές, τὴν πῶς σημαντικὴ κατὰ τὴ γνώμη μας. Ὁ Χατζηϊωσήφ ξεκινᾷ τὴ θεώρηση τῆς κατοχικῆς οικονομίας ἀπὸ τὴν κορυφὴ καί μάλιστα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῶν κατακτητῶν, ὅπως τοῦ ἐπιβάλλουν οἱ πηγές πού κυρίως χρησιμοποιεῖ (γερμανικὲς στατιστικὲς καί ἐκθέσεις). Αὐτὸ δὲν εἶναι λάθος καθὼς προσδιορίζει μερικὰ βασικά μεγέθη τοῦ φαινομένου. Ἀπὸ ἐκεῖ καί πέρα ὅμως ὅταν φθάνει ὁ γράφων στὰ ὄρια τῶν χρησιμοποιούμενων πηγῶν, προκύπτει μία ἀσυνέχεια, ἕνα κενό, στό πῶς κρίσιμο ἀκριβῶς σημείο: στίς κοινωνικὲς παρενέργειες αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Ἐχει κανεὶς τὴν αἴσθηση ὅτι ὁ Χατζηϊωσήφ ἀσχολεῖται μέ τὴν οικονομία τοῦ Ράιχ στήν ἑλληνικὴ τῆς παρουσία καί ἐκδοχὴ καί ὄχι μέ τὴν οικονομία τῆς Ἑλλάδας –τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας– κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ Ράιχ.

Ἄς σταθοῦμε μόνον στό ζήτημα τῆς «ἀποθησαύρισης», τῆς διαδικασίας δηλαδή μετατροπῆς τῶν εἰσοδημάτων πού προκύπτουν στήν Κατοχὴ ἀπὸ τὴ δωσιλογικὴ δραστηριότητα –τὴν προσφορά ἐργου καί ὑπηρεσιῶν στίς κατοχικὲς ἀρχές– καί τίς παράπλευρες μέ αὐτὴ οικονομικὲς λειτουργίες – βάση τῶν ὁποίων εἶναι

ἡ ὑπερεκμετάλλευση τῆς ἐργασίας, συμφωνοῦμε ἀπόλυτα. Ὁ Χατζηϊωσήφ, ἔχοντας διαβάσει τό βιβλίό τοῦ Ἄλφου, στέκεται στήν προσπάθεια στήριξης τῆς ἀρχουσας τάξης ἀπὸ τίς γερμανικὲς ἀρχές οἱ ὁποῖες γιά νά καθουχάσουν τίς ἀνήσυχες ἀπὸ τίς δυσκολίες τῆς κεφαλαιοποίησης τῶν εἰσοδημάτων τους ὀρισμένες ὁμάδες διοχετεύουν στό Χρηματιστήριό τεράστιες ποσότητες χρυσῶν λιρῶν ἢ ἄλλων χρυσῶν νομισμάτων (Γ2, σελ. 213-215). Κάπου ἐδῶ –ἀντε καί στήν καταχρηστικὴ ἀπόκτηση ἐβραϊκῶν περιουσιῶν– ἐξαντλεῖται ἡ συμβολὴ τῶν Γερμανῶν στήν ὅλη διαδικασία. Τά δωσιλογικὰ ὅμως εἰσοδήματα ἦταν πολὺ πῶς σημαντικὰ ἀπ' ὅ,τι μπορούσαν νά «ἐκφράσουν» οἱ 800.000 χρυσές λίρες καί τὰ 15.000.000 χρυσὰ γαλλικὰ φράγκα πού «ἐρίξαν» οἱ Γερμανοὶ στήν ἑλληνικὴ ἀγορά. Πολὺ σημαντικό τμῆμα αὐτῶν τῶν δωσιλογικῶν εἰσοδημάτων βρῆκε λοιπὸν διέξοδο σέ πῶς «κοινωνικὲς» ἐπενδύσεις. Ἡ πῶς «κραυγαλέα» ἀπὸ αὐτές ἦταν ἡ μαζικὴ ἀγοραπωλησία ἀκινήτων στήν περιφέρεια τῆς πρωτεύουσας στὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς.

Πρόκειται γιά ἕναν ἀριθμὸ σαράντα ὡς ἐξήντα χιλιάδων ἰδιοκτησιῶν – ὁ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τους εἶναι δύσκολος καθὼς καταγράφονται μόνον τὰ ἀκίνητα κάποιας ὀρισμένης –μεγάλης– ἀξίας ἐνῶ πολλές ἀπὸ τίς συμβολαιογραφικὲς πράξεις ἀφοροῦν «χονδρικὲς» ἀγοραπωλησιές μέ περισσότερα τοῦ ἑνὸς ἀκίνητα. Ἡ τεράστια κοινωνικὴ σημασία τοῦ φαινομένου προκύπτει ἀπὸ τό γεγονός ὅτι οἱ πωλητὲς προέρχονται ἀπὸ τίς κοινωνικὲς ἐκείνες τάξεις πού εἶδαν τὰ εἰσοδήματά τους –μισθωτοί, ἡμερομίσθιοι, μικροεπαγγελματίες, μεσοαστοὶ κ.λπ.– νά ἐξανεμίζονται μέσα στὴ διαδικασία ἀπαξίωσης τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας πού σωστὰ περιγράφει ὁ Χατζηϊωσήφ, σέ βαθμὸ ὥστε νά προκαλεῖται σέ αὐτές ὀξὺ πρόβλημα ἐπιβίωσης. Στὴν οὐσία ἡ διαδικασία μπορεῖ νά περιγραφεῖ ὡς ἀρπαγὴ τῶν παγίων περιουσιακῶν στοιχείων ὁλόκληρων κοινωνικῶν ὁμάδων –τῶν πλέον παραγωγικῶν καί δραστηρίων– ἀπὸ ἕναν χῶρο δύο ὡς τριῶν χιλιάδων οἰκογενειῶν πού προοδευτικὰ συγκρότησαν μίαν νέα ἀρχουσα τάξη ἐνωματώνοντας στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς ἀλλὰ καί μέ νέες προσθήκες, ὅσες οἱ εὐκαιρίες πλουτισμοῦ τῆς Κατοχῆς δημιούργησαν. Στὴν οὐσία πρόκειται γιά τὴν ἀρχουσα τάξη πού κυριάρχησε οικονομικά καί πολιτικά καί χάραξε τίς ἐξελίξεις στὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα.

Τό παραπάνω παράδειγμα δείχνει, νομίζουμε, τὴν οὐσία τοῦ προβλήματος. Διακόπτοντας τὴν ἀνάλυσή του στὰ πλέον κρίσιμα σημεία τῆς, ὁ Χατζηϊωσήφ ἀφήνει ἀνάτηρη, μερικὴ καί ἀνολοκλήρωτη τὴν ὑπόθεση «οἰκονομία τῆς Κατοχῆς» καί ἀδυνατεῖ νά τὴ συνδυάσει μέ τίς κοινωνικὲς καί πολιτικὲς τῆς παρενέργειες. Θά μπορούσαμε νά ἐπεκταθοῦμε καί σέ ζητήματα ἀγροτικῆς οικονομίας στήν ἴδια ἐκείνη περίοδο, πεδίο πολὺ πῶς σύνθετο ἀπὸ αὐτὸ πού ἐπιχειρεῖ νά καταδείξει ὁ συγγραφέας. Ὅποσδήποτε ὅμως, ὅποιες ἀντιρροήσεις καί νά ἔχει κανεὶς ἢ προσέγγιση τοῦ Χατζηϊωσήφ βοηθᾷ στό νά ἀνοίξει ὁ δρόμος γιά τίς πλέον γόνιμες συζητήσεις πάνω στίς ἐξελίξεις τῆς κατοχικῆς περιόδου.

ΧΟΥΑΝ ΡΟΥΛΦΟ

Πέδρο Πάραμο

Εισαγ.-μετάφραση: Έφη Γιαννοπούλου,

ἐπίμετρο: Κάρλος Φουέντες

Έκδόσεις Πατάκης, 2003

τοῦ Νίκου Ἀντωνάτου

*ἄθανατοι θνητοί, θνητοί ἄθανατοι, ζῶντες τὸν
ἐκείνων θάνατον τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεώτες*

Ἡράκλειτος

«... Ἐπειτα γύρισε ξανά ἐκεῖ ὅπου εἶχε σταματήσει ἡ σκέψη του.

– Σουσάνα, εἶπε. Κι ἔκλεισε τὰ μάτια. Ἐγὼ σοῦ ζήτησα νά ἐπιστρέψεις [...] τὸ στόμα σου γεμάτο, ὑγρό, νά ἀκτινοβολεῖ ἀπὸ τ' ἀστέρια, τὸ σῶμα σου διάφανο μὲς στὸ νερὸ τῆς νύχτας. Σουσάνα, Σουσάνα Σάν Χουάν.

Θέλησε νά σηκώσει τὸ χέρι του γιὰ νά καθαρίσει τὴν εἰκόνα [...]

– Αὐτὸς εἶναι ὁ θάνατός μου, εἶπε.

Ὁ ἥλιος στριφογύρισε πάνω ἀπ' τὰ πράγματα [...]

Στηρίχτηκε στὰ μπράτσα τῆς Νταμιάνας Σισνέρος κι ἔκανε μιὰ προσπάθεια νά περπατήσει. Μετὰ ἀπὸ λίγα βήματα κατέρρευσε, παρακαλώντας ἀπὸ μέσα του ἀλλὰ χωρὶς νά πῆ οὔτε λέξη. Ἐδωσε ἓνα ξερὸ χτύπημα πάνω στὴ γῆ καὶ διαλύθηκε σάν νά ἦταν ἓνας σωρὸς ἀπὸ πέτρες». ΤΕΛΟΣ.

Αὐτὸ εἶναι τὸ μυθιστορηματικὸ τέλος, τοῦ τέλους τοῦ Πέδρο Πάραμο, στὸ ὁμοίτιλο μυθιστόρημα τοῦ Χουάν Ρουλφο. Καὶ τὸ λέω ἔτσι γιατί ἐδῶ τίποτε δέν τελειώνει, ἀφοῦ οἱ ζῶντες ζοῦνε τὸν θάνατό τους, οἱ δὲ νεκροὶ πεθαίνουν τὸν βίό τους!

Ἐπάρχει ἓνας τόπος, ἡ Κομάλα, καὶ μιὰ περιοχὴ, ἡ Μέδια Λούνα, τὸ ἀγρόκτημα, τὸ βασίλειο τῶν Πάραμο. Ὅλη καὶ ὅλων ζωὴ καὶ θάνατος περιπλέκεται γύρω ἀπὸ τὸ βασίλειο αὐτό. Ὁ ἓνας γιὸς, ὁ Χουάν Πρεσιάδο, ξεκινάει γιὰ νά τὸν βρεῖ, σταλμένος ἀπ' τὴν ἐτοιμοθάνατη μητέρα του – ἀνοίγοντας ἔτσι τὸ μυθιστόρημα. Δέν θά συναντηθεῖ ποτὲ μαζί του. Ὁ τόπος στὸν ὁποῖο φτάνει εἶναι ἔρημος, βράζει σάν τσουνκάλι στὴ φωτιά (Κομάλα). Ἐχουν πεθάνει ὅλοι. Ὁ ἄλλος

γιὸς, ὁ Ἀμπούνδιο Μαρτίνες, ἀπὸ παράνομη σχέση αὐτὸς, τὸν ἔχει συναντήσει νωρίτερα, μεθυσμένος. Κι ὅταν ἐκεῖνος, ὁ «πατέρας», τοῦ ἀρνεῖται μιὰ μικρὴ βοήθεια γιὰ νά θάψει τὴ νεκρὴ γυναῖκα του, τὸν μαχαιρώνει – κλείνοντας ἔτσι τὸ μυθιστόρημα. Ὁ τρίτος γιὸς, ὁ χαϊδεμένος Μιγέλ Πάραμο, πού προοριζόταν νά διαδεχτεῖ τὸ γαιοκτήμονα πατέρα, συντηρώντας τὸ σύστημα, σκοτώνεται πέφτοντας ἀπὸ τὸν ξανθὸ ἵππο του (ἀλιτζέ!), ἀφοῦ ἔχει διαπράξει διασμούς, φόνο, κι ἔχει φυλακιστεῖ ἀμέτρητες φορὲς ἐξαγοράζοντας μὲ λεφτὰ τοῦ μπαμπᾶ τὴν ἐλευθερία.

Ὁ καλὸς γιὸς Χουάν Πρεσιάδο, δέν ζητᾶ τίποτε, ἀλλὰ ἐκτελώντας τὴν τελευταία ἐπιθυμία τῆς μητέρας του Ντολόρες, ἐρχεται στὴν Κομάλα, μὲ ὄνηλάτη τὸν ἑτεροθαλὴ ἀδελφὸ του Ἀμπούνδιο, νά συναντήσει ἐκεῖνον, τὸν πατέρα-σπορέα τους. Καὶ τότε ἀρχίζει ἡ κάθοδος στὸν Ἄδη, ἡ δικὴ του νέκυια. Ὅλοι ἐκεῖ εἶναι νεκροὶ, ζοῦνε τὸ θάνατό τους, σ' ἓνα παρόν τοῦ κάποτε, σ' ἓνα τετελεσμένο μέλλον. Μιλοῦν καὶ δέν ἀκούγεται φωνή, ὅπως στὸ ὄνειρο, παρὰ μονάχα ἓνα μουρμουρητὸ «ἓνα ἀδιάκοπο μουρμουρητό».

Ἐκεῖ θά βρεῖς ὅ,τι ἀγαπᾶω πῶς πολὺ. Τὸν τόπο πού ἀγάπησα. Ἐκεῖ πού ἔλιωσα ἀπ' τὰ ὄνειρα. Τὸ χωριὸ μου [...]. Θά νοιώσεις πῶς ἐκεῖ ἴσως και νά θελες νά ζεῖς αἰώνια [...]. Ἐκεῖ ὅπου ὁ ἀέρας ἀλλάζει τὸ χρῶμα τῶν πραγμάτων ὅπου ἡ ζωὴ ἀνασαίνει σάν νά 'ταν μόνο ἓνα μουρμούρισμα· σάν νά 'ταν μόνο ἓνα μουρμουρητὸ τῆς ζωῆς
...

Αὐτὰ ἔλεγε στὸν Χουάν ἡ ἐτοιμοθάνατη Ντολόρες. Εἶναι ἡ φωνὴ πού ἀπροσδόκητα παρεμβάλλεται ἀνά-

μεσα στο πρώτο και το τρίτο πρόσωπο της αφήγησης, μιλώντας αυτή σε δεύτερο πρόσωπο, που είναι το δικό της πρόσωπο, πρίν απ' τόν συγγραφέα. Ἡ ἀσυνήθιστη παρεμβολή στην αφήγηση του δεύτερου ἐνικού προσώπου, και μάλιστα ἀπροειδοποίητα, δίνει μιὰ ἀμεσότητα στο λόγο, τέτοια που ἡ προτεραιότητα του δεύτερου προσώπου, σχεδόν συντρίβει τὴν καθιερωμένη ὡς τότε ἀφηγηματικὴ ροή. Ὁ λόγος γίνεται μαγικός, χωρίς χρονικούς περιορισμούς και λογικὴ δράση. Ἄσαρκος, σχεδόν γυμνός, περιβεβλημένος τὴν ζωγραφικὴ λιτότητα τῶν δυζαντινῶν, ἐπικοινωνεῖ απ' εὐθείας με τὴν ψυχὴ κάνοντας τὰ ἀόρατα ὁρατά, τὰ φανερά ἀφανέρωτα, τὰ ρητὰ ἄρητα, τὰ ἀδόκητα δόκιμα,

Νὰ βλέπεις τὸν ὀρίζοντα ν' ἀνεβαίνει και νὰ κατεβαίνει με τὸν ἀέρα που λυγáει τὰ στάχνα, τὸ τρεμούλιασμα τοῦ ἀπόδραδου με τριπλοπλόκαμη δροχὴ. Τὸ χρώμα τῆς γῆς, ἡ μυρωδιά τοῦ τριφυλλιοῦ και τοῦ ψωμοῦ. Ἐνα χωριό που μυρίζει χυμένο μέλι...

συνεχίζει πιό κάτω τίς παρεμβολές της ἡ Ντολόρες, στο δεύτερο ἐκεῖνο πρόσωπο που περικλείει τὴ νοσταλγία ἑνὸς χαμένου παρελθόντος, που εὐτυχεῖ μόνο στο χρόνο τῆς μνήμης.

Τρεῖς γυναῖκες ἔφεραν στή ζωὴ τὸν Χουάν Πρεσιάδο: ἡ Ντολόρες που τὸν γέννησε, ἡ Ἐδουβίχες Διάδα που κοιμήθηκε με τὸν Πέδρο Πάραμο στή θέση τῆς Ντολόρες χωρίς νὰ τὴν ἀγγίξει ἐκεῖνος, κι ἔκτοτε θεωρεῖ τὸν Χουάν παρ' ὀλίγον δικό της παιδί, και ἡ Νταμιána Σισνέρος που τὸν φρόντιζε μετὰ τὴ γέννα σάν παραμάνα. Ἀλλά ὑπάρχει ἀκόμη μιὰ γυναίκα ὑποκατάστατο μητέρας, ἡ ἀτεκνη Ντοροτέα ἡ Κουτσοπόδαρη, που περιφέρεται με τὸ πάνινο ὁμοίωμα μιὰς αὐταπάτης και τὸ ἐκθέτει στὰ μάτια τοῦ θεοῦ, ὡς τέκνο κατ' εἰκόνα και καθ' ὁμοίωσιν αὐτοῦ πεποιημένο! Καί ἡ σιωπὴ; Ἡ σιωπὴ που σκεπάζει τὴ νεκρὴ Κομάλα; Νανουρίζει τὴ λέξη, τὸ παιδί της, καθὼς ἡ ἀπελπισμένη Ντοροτέα.

Ἡ μιὰ ἀνάγνωση δέν εἶναι ἀρκετὴ. Ὅσοδήποτε δέ κι ἂν ἀκολουθήσουν, τὸ βιβλίο δέν καθίσταται παρά μόνο με τὸν ὑποκειμενικό του καθενὸς τρόπο ἀντιληπτό. Ἡ γραφὴ δέν εἶναι σύστοιχη, ἡ ἀνάγνωση ὅμως ρέει με τὸν σύστοιχο τρόπο, ὄχι τῆς ὀρθῆς γραφῆς, ἀλλά τῆς ἐκφραστικῆς προτεραιότητας. Ἡ ἱερότητα ἑνὸς κειμένου ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐμπνευσή του, κι ὄχι ἀπὸ κανόνες που ἔχουν προκαθορίσει τρίτα «καθ' ὕλην» ἀρμόδια πρόσωπα. Γι' αὐτὸ ἡ πρώτη ἀνάγνωση εἶναι ἐκεῖνη που δέν ἐκθέτει τὸ βιβλίο σε καμία λογικὴ διεργασία, κρατάντας τὸν ἀναγνώστη καθηλωμένο στή μαγεία τῆς αἰσθαντικότητας και στήν αἴγλη τῶν ἐντυπώσεων. Σέ ἄλλη ἀνάγνωση, ὅταν κανεὶς ἐγκλιματιστεῖ με τὸν τρόπο γραφῆς, γίνεται μέτοχος μιὰς πυρακτωμένης φαντασίας που δουλεύει ἀδιάκοπα και κάθε τόσο πηγνύεται σε σκοτάδια κολάσεως, ὅπου ἔχουν μεταφερθεῖ με τὸν τρόπο τῆς ἀληθινῆς ζωῆς, βάσανα,

καημοί, λαχτάρεις, ἀνεκτέλεστα ὑπόλοιπα ζωῆς ... Κόλαση και Παράδεισος εἶναι ὁ ἴδιος τόπος, εἴτε τὸν κατοικοῦμε, εἴτε μᾶς κατοικεῖ, σε χρόνο πρωθύστερο.

Ἡ πραγματικότητα εἶναι διαρκῶς ὑπὸ ἀναζήτησης, κι ἐκεῖ που φαντάζει ὀλοφάνερη, ἀποκαλύπτεται χαμένη ἀπὸ ἕνα ζέον πρίν, στὸν κόσμο τοῦ θανάτου, ἂν ὄχι τῆς φαντασίας και τῆς ἀφήγησης. Ἡ μόνη πραγματικότητα εἶναι ἡ ἀφήγηση, που ἀπογυμνώνει τὴ ζωὴ μπροστά στο θάνατο κι ἀντίστροφα. Εἰσβάλλει ὅπως ἡ ποίηση σε μιὰ ἐχθρικὴ πραγματικότητα, κι ἀντίστροφα πάλι. Πηγάζει ἀπὸ κεί, κι ἡ σχέση της καθορίζεται ἀπὸ τὸ βαθμὸ οικειότητας πρὸς τὴν οἰκία.

Ὁ μεξικανὸς συγγραφέας Χουάν Ρουίφο ἔζησε πολλὰ χρόνια στή σιωπὴ. Γεννημένος τὸ 1917, δημοσίευσε τὸ πρῶτο του βιβλίο με διηγήματα τὸ 1953: *Ἡ πεδιάδα στὶς φλόγες* (στὰ ἑλληνικά, Κέδρος 1982). Καί τὸ 1955 ἐκδίδει τὸ *Πέδρο Πάραμο*. Ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, τὸ 1986, δέν θὰ ἐκδώσει ἄλλο ἔργο. Ἡ ἄλλη πιό σιωπηλὴ κι ἀπ' τὴ γραφὴ του ἀσχολία, εἶναι ἡ φωτογραφία. Τίποτε ἄλλο!

Τὸ ὄλον 182 σελίδων, ἀναπτύσσεται χωρίς κεφάλαια και μέρη, ἀλλά σε ἀνισομερεῖς μικροῦς κατὰ κανόνα σπονδύλους, με ἐνδιάμεσα σιωπές κι ἀνασασμούς και ὅπου ἡ ἐλλειψοειδῆς ἀφήγηση ἔχει τὰ χαρακτηριστικά τῆς ποιητικῆς σύλληψης, μολόνει ἡ διάταξη τῆς πρόζας δέν δηλώνει ἀμέσως κάτι τέτοιο. Ἡ ὑποψία ὅτι ὁ συγγραφέας ἔχει ἐπεξεργαστεῖ τὸ ὕλικό του ἀφαιρετικά, ἀδιαφορώντας γιὰ ὀποιαδήποτε ἀναλυτικὴ ἐνημέρωση τοῦ ἀναγνώστη, γίνεται πολὺ σύντομα βεβαιότητα. Ὑπάρχει «κεφάλαιο» με μόνο τέσσερις ἀράδες, οἱ δυὸ εἶναι στίχοι, και ἄλλο με τρεῖς ἀράδες. Ἡ ἀφήγηση γίνεται παραληρηματικὴ και διακοπτόμενη, και ὀδηγεῖ σε μιὰ δαιδαλώδη ἀνάπτυξη, ἔτσι ὥστε στο τέλος νὰ μένει στὸν ἀναγνώστη ἡ ρευστότητα τῆς μνήμης μαζί με μιὰ ἀναγνωστικὴ νοσταλγία. Κι ἡ χαλαρότητα τῆς πλοκῆς νὰ ἀφήνει μικροῦς θύλακες διαφυγόντων ἐδῶ κι ἐκεῖ, κατὰ τὸν τρόπο τῆς ποίησης. Τελειώνοντας ἕνα «κεφάλαιο» δέν γνωρίζεις τί σε περιμένει στο ἐπόμενο. Ἡ ἀγωνία τῆς λογικῆς δοκιμάζεται ἀδιάκοπα ἔως ὅτου ὑποκύψει πλήρως. Μόνο τὰ ὀνόματα, που ἀγαπᾶ τόσο πολὺ ὁ συγγραφέας, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει πρόσωπο ἀνώνυμο, κρατοῦν τὸ ἀόρατο νῆμα τῆς πλοκῆς, ἀλλά και πάλι τὰ πάντα εἶναι ρευστά ἢ χαμένα μέσα στο χρόνο. Ζωές και θάνατοι εἶναι τομές και χωρικότητες τοῦ χρόνου, που δέν ἀποκοτοῦν ποτὲ χωρητικότητα, ὅπως τὰ ὕγρα.

Ἡ Σουζαν Σόνταγκ, προλογίζοντας τὴν ἀμερικάνικη μετάφραση τοῦ ἔργου, τῆς ὁποίας ὁ πρόλογος περιλαμβάνεται και στήν ἑλληνικὴ μετάφραση, λέει ὅτι «κανένα βιβλίο δέν ἀξίζει νὰ τὸ διαβάσουμε, ἂν δέν ἀξίζει νὰ τὸ διαβάσουμε πολλές φορές». Ὁ Γκ. Γκ. Μάρκες τὸ ἀναφέρει ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ βιβλία που τὸν ἐπηρέασαν ἀποφασιστικά, σε τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ ἀπο-

στηθίζει ολόκληρα κεφάλαια μετά από πολλαπλές αναγνώσεις του βιβλίου, χαρακτηρίζοντάς το «ως ένα έργο που όπωσδήποτε τό γνώριζα πιά καλύτερα από τόν συγγραφέα του» (όπως αναφέρει στίς «Σύντομες αναμνήσεις από τόν Χ.Ρ.» που περιλαμβάνονται στήν ελληνική έκδοση).

Τό διάβασα δύο φορές, όχι σέ μιά νύχτα, όπως ό Μάρκες, ούτε μέσα σέ μιά βδομάδα, όπως ή μεταφράστρια, αλλά μέσα σέ τρείς μέρες! Δέν είμαι φιλοαναγνώστης, όσο όπαδός τής δημιουργικής ή έστω ευεργετικής γραφής, όπερ σημαίνει άργό διάβασμα και ως απόλαυση.

Τό διάβασα άλλες δύο ακόμη φορές, τελευταία γιά νά γράψω τό παρόν κείμενο, και δέν άποστήθισα ολόκληρα μέρη του, όπως ό Μάρκες.

Προτιμώ μέ τόν καιρό νά τό ξεχνώ και νά τό ξαναβρίσκω μπροστά μου σέ μιά επόμενη ανάγνωση, όπως ό κάθε άφηγηματικός του σπόνδυλος!

Αν λέγαμε ότι τό έργο είναι ένα μυθιστόρημα ψυχής, όπου ή ψυχή άπελευθερωμένη, φέροντας δέ τήν εμπειρία του σώματος κατόχου τής, συμπεριφέρεται μέ τήν ίδια ευκολία και στους δύο κόσμους, δέν θά άδικούσαμε τό τόσο σημαντικό αυτό βιβλίο. Άλλωστε ό Κάρλος Φουέντες, ό κατά δέκα χρόνια νεότερος του Ρούλφο συμπατριώτης του συγγραφέας, τό χαρακτηρίζει ως Totensroman, ένα μυθιστόρημα γιά τόν θάνατο. Τό σύνολο του Πέδρο Πάραμο, γράφει στό έπίμετρο του βιβλίου, συμβαίνει αναδρομικά, στήν επικράτεια του θανάτου. Τά περί Τηλεμάχειας ή Όρφέα στον Άδη, άποτελούν παράτολμες μάλλον αναφορές ή συσχετίσεις, γιά τούτο και στό κείμενο του Φουέντες άκροθυγώς μόνον παρατίθενται.

Ό,τι νά πείς γιά τό βιβλίο αυτό, μοιάζει λίγο. Όπως τό λίγο του έρωτα, όπου ή άνολοκλήρωτη Σουσάνα Σάν Χουάν, δέν ένδίδει στον Πέδρο Πάραμο γιά νά κερδίσει τήν ολοκλήρωση - του έρωτα. Κι όπου ό ολοκληρωμένος Πέδρο άπαιτεί τήν Σουσάνα γιά τή δική του άνολοκλήρωση - του θανάτου.

Η μεταφράστρια όχι μόνο σεβάστηκε και αγάπησε τό έργο, αλλά άφιέρωσε στή μετάφρασή του ίσως περισσότερο χρόνο άπ' όσο ό συγγραφέας γιά τή γραφή του. Μέ άποτέλεσμα νά έχουμε εκείνη τή μετάφραση που άρμόζει σ' ένα τόσο σπουδαίο έργο, παρά τίς άμφιβολίες και τούς δισταγμούς που τήν διακατείχαν παραδίνοντάς την, και που είναι άμφιβολίες ενός γνήσιου συγγραφέα.

Κλείνοντας θά έπιστημάνουμε ότι τό έργο δέν έτυχε τής ύποδοχής που του άξιζε στή χώρα μας. Χάθηκε άδοξα μέσα στό μέγα πλήθος των συγγραφέων (!), όπου ή μάνα χάνει τό παιδί κτλ. Κι ένώ μέ τό έργο αυτό ανακαλύπτουμε πώς υπάρχουν άγνωστα σέ μās ακόμη θαύματα τής λατινοαμερικάνικης λογοτεχνίας, έν τούτοις παραμείναμε προσκολλημένοι σ' εκείνα ενός Μπόρχες κι ενός Μάρκες, που όσο κι αν είναι μεγάλοι αναμφίβολα, δέν μπορούν νά σκιάσουν τό Πέδρο Πάραμο του Χουάν Ρούλφο.

Σε πρώτη ανάγνωση

J. H. PLUMB

Ό θάνατος του παρελθόντος
Μετάφραση: Άλέξανδρος Κιουπκιολής,
έκδόσεις Μεταίχιμο

«Ό θάνατος του παρελθόντος», μετάφραση στά ελληνικά από τίς έκδόσεις Μεταίχιμο, δέν είναι κανούριο βιβλίο. Έκδίδεται γιά πρώτη φορά στά άγγλικά τό 1969. Ήταν μιά σειρά διαλέξεων του Πλάμπ στήν Ν. Υόρκη, τό 1968. Αν ό συγγραφέας ζούσε ακόμη σήμερα θά ξαφνιαζόταν μέ τό φιλοσοφικό τοπίο, τό σχετικό μέ τήν ιστορία και τό ιστοριογραφικό. Αυτός ό σπουδαίος ιστορικός, που ευαγγελίζονταν τό θάνατο του παρελθόντος ως πεπρωμένου, θά έβλεπε ότι σαράντα χρόνια μετά, τό παρελθόν μέ όλες τίς άπέθαντες τελεολογίες του, τό βάρος του μεταμοντερνισμού, τά ιδεολογήματα του διώματος και τής «μνήμης», μέ όλους τούς μύθους, του μεσαιωνισμού και του προορισμού όχι μόνο δέν έχει πεθάνει αλλά ζει και βασιλεύει μέσα στήν θολούρα του μύθου, των αρχαϊσμών, του άνορθολογισμού, ή μένει καρφωμένο μέ τά σκληρά καρφιά του θετικισμού.

Βέβαια, τό παρελθόν, ό γέγονε, είναι αυτό που ήταν. Δέν αλλάζει. Άλλά τί είναι τό παρελθόν; Ό Πλάμπ γνωρίζει πολύ καλά πόσες και πόσες θεωρίες περί ιστορίας υπάρχουν και πόσες άπαντήσεις έχουν δοθεί στό έρώτημα. Γνωρίζει επίσης πόσα και πόσα ιδεολογήματα συνοδεύουν τό «παρελθόν» στή μεταθανάτια ζωή του, πόσες δεισιδαιμονίες, θρύλοι, μυθολογίες, συσκοτίσεις και παραθεωρήσεις. Γνωρίζει επίσης ότι τό παρελθόν λειτουργεί ως θεραπευτική τής έξουσίας, ως καθαγίαση και ιεροποίηση και τής έξουσίας και τής ήθικης. Γνωρίζει επίσης ότι παρελθόν, που πρέπει νά πεθάνει, μπορεί νά γίνει ιστορία, *έπιστημονική ιστορία*.

Δέν μπορώ έδώ ούτε καν νά θίξω τά μεγάλα προβλήματα και τίς όρθόφρονες άπαντήσεις που δίνει ό Πλάμπ. Ό αναγνώστης όμως αυτού του μικρού βιβλίου θά γευτεί αυτή τήν όρθοφροσύνη του συγγραφέα και θά ώφεληθεί. Και, κυρίως, θά κατανοήσει ότι ή έπιστημονική ιστορία «μπορεί νά έμπνεύσει συγκρατημένη έμπιστοσύνη στήν ικανότητα του ανθρώπου νά όργανώσει τή ζωή του και νά άξιοποιεί τίς άρχές του νοϋ, τής όρθολογικής συμπεριφοράς» (σελ. 163).

Άγγελος Έλεφάντης

ΝΙΚΟΣ ΡΟΤΖΩΚΟΣ

Ἐθναφύπνιση καὶ ἔθνογένεση,
ὀρλωφικά καὶ ἑλληνική ἱστοριογραφία

Ἐκδόσεις Βιβλιόραμα, Ἀθήνα 2007, σελ. 298

τοῦ Νίκου Θεοτοκᾶ

Τὸ νέο βιβλίο τοῦ Νίκου Ροτζώκου προσφέρει στὸν ἀναγνώστη μιά καλή καὶ γόνιμη εὐκαιρία νά ἀναμετρηθεῖ μὲ κάποια ἀπὸ τὰ κλασικά καὶ σημαντικά κείμενα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστοριογνωσίας. Ὁ συγγραφέας, μὲ πλαίσιο ἀναφορᾶς τὶς ἐξεγέρσεις τοῦ 1770, τὰ ἀποκαλούμενα «ὀρλωφικά», ἐπιχειρεῖ μιά εἰς βάθος κριτική προσέγγιση τῶν προσεγγίσεων τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου, τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα, τοῦ Παντελεῆ Κοντογιάννη, τοῦ Μιχαήλ Σακελλαρίου, τοῦ Τάσου Γριτσόπουλου, καὶ τοῦ Ἀπόστολου Βακαλόπουλου. Ὁροθετούμενος ἀπὸ τὰ κληρονομημένα ἐρμηνευτικά καὶ ἀφηγηματικά πρότυπα, καταλήγει στὴ διατύπωση μιᾶς ἱστοριογραφικῆς πρότασης γιὰ τὴν κατανόηση τῶν «προεπαναστατικῶν» ἐξεγέρσεων στὴ Βαλκανική, εἰδικότερα, τῶν γεγονότων ἐκείνων πού συνδέθηκαν ἱστορικά μὲ φαινόμενα «κρίσης τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος», μὲ πρώιμες ἐπικλήσεις στὴν πεφωτισμένη δεσποτεία καὶ μὲ παραδοσιακὲς προνοιακὲς καὶ ἐσχατολογικὲς πεποιθήσεις γιὰ τὸ «πλήρωμα τοῦ χρόνου», τὴν «ἐκ Θεοῦ Σωτηρία» καὶ τὸ «ξανθὸ γένος».

Ὁ Ροτζώκος ξαναφέρει στὴ συζήτηση τὸ σημαντικό βιβλίο τοῦ Φ. Βεντούρι (Franco Venturi) γιὰ τὴν κρίση τοῦ Παλαιοῦ Καθεστώτος στὴν Εὐρώπη κατὰ τὴν ἑβδόμη καὶ ὄγδοη δεκαετία τοῦ 18ου αἰώνα, γιὰ τὰ σποραδικὰ ἱστορικά «ἐπεισόδια» τῶν ἐξεγέρσεων πού σημειώθηκαν στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο, γιὰ τὶς μεταρρυθμιστικὲς κινήσεις καὶ τὶς οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις πού, δίχως νά φέρουν ἀκόμη τὰ πρότάγματα τῶν μεγάλων ἐπανάστασεων, ὑπέσκαψαν καίρια τὰ θεμέλια καὶ τοὺς ὅρους νομιμοποίησης τῆς παραδοσιακῆς τάξης μπολιάζοντας τὶς ἐπικράτειες καὶ τὶς ἀποικίες τῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν μὲ τὶς ιδέες τῆς ἐλευθερίας, τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης.

Ἐκκινώντας ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξαιρετικὰ παραγωγικὴ προβληματικὴ γιὰ τὰ πρελοῦδια τῆς «ἐποχῆς τῶν ἐπα-

ναστάσεων», ὁ συγγραφέας καταπιάνεται μὲ μιά χρονικά καὶ γεωγραφικά ὀρισμένη «στιγμὴ» τῶν φαινομένων τῆς κρίσης, ἐπιχειρώντας νά ἀναγάγει τὶς πληροφορίες πού διασώζουν τὰ τεκμήρια σὲ μηχανισμούς οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν στὴ συγκρότηση καὶ διάχυση τοῦ «ρωσικοῦ φρονήματος» στὶς ἑλληνικὲς κοινωνίες τοῦ 1770, στὴ διάχυση τῶν συγκεχυμένων ἀκόμη ιδεῶν καὶ τῶν προταγμάτων τῆς ἀνερχόμενης ἐμπορικῆς ἀστικῆς τάξης καὶ τῶν πεφωτισμένων λογίων καὶ στὴ σύνδεση τῶν νέων προσδοκιῶν μὲ τὶς ἀντιλήψεις καὶ τὰ ποθούμενα τοῦ παλαιοῦ κόσμου.

Ἡ μελέτη ξεκινᾷ μὲ τὴν ἐπισκόπηση τῶν τρόπων μὲ τοὺς ὁποίους ἡ ἐθνικὴ μας ἱστοριογραφία ἐνέταξε τὰ ὀρλωφικά σὲ ἓνα μεταϊστορικὸ ἐπιχείρημα περὶ ἐθναφύπνισης, ἐγγράφοντας τὶς ἐξεγέρσεις αὐτὲς στὸ ἐνιαῖο ἀφήγημα τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας. Οἱ ὑποθέσεις πού ὑποστηρίζουν τὴν κριτικὴ αὐτὴ ἐπισκόπηση συμπυκνώνονται στὰ ἐξῆς: τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας δὲν ἀποτελεῖ πάγιο καὶ διαχρονικὸ πολιτικὸ ὄραμα ἐνός ἐνιαίου καὶ ἀναλλοίωτου ἔθνους, ἀλλὰ ἱστορικά προσδιορισμένο ἰδεολογικὸ καὶ πολιτικὸ φαινόμενο τῆς νεωτερικότητας. Τὸ ἔθνος, ὡς ὑπέρτατη καὶ ἀποκλειστικὴ μορφή συλλογικῆς ταυτότητας καὶ πηγὴ πολιτικῆς νομιμοφροσύνης, ἀποτελεῖ φαινόμενο τῆς ἴδιας ἱστορικῆς διάρκειας. Τὰ ἀπελευθερωτικὰ ὄραματα καὶ κινήματα πού συνδέθηκαν μὲ τὴν προσδοκία τοῦ Ρώσου ἐλευθερωτῆ ἐγγράφονται στὴ γενεαλογία τῆς ἐθνογένεσης, ἀλλὰ δὲν ἔχουν νά κάνουν μὲ τὸ ἐθνικὸ κίνημα καθεαυτό. Οἱ ἑλληνικὲς κοινωνίες τοῦ ὕστερου 18ου αἰώνα συνιστοῦν ἓναν μεταϊχμακό κόσμο ἀνάμεσα στὴν παράδοση καὶ τὴ νεωτερικότητα, μὲ τὶς ἀρχαϊκότερες πού κληρονομοῦν ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς νεωτερισμούς πού ἀφομοιώνουν καὶ κνοφοροῦν.

Τὰ ὀρλωφικά λοιπὸν ἀνήκουν σὲ μιά ἐποχὴ προγενέστερη τῆς παραγωγῆς τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας καὶ

της εκδήλωσης της εθνικής επανάστασης. Για τόν λόγο αυτό, εξάλλου, οί σύγχρονοι τών γεγονότων ερμήνευσαν τά γεγονότα πού έζησαν χρησιμοποιώντας διανοητικά και ιδεολογικά εργαλεία μέ τά όποια είχαν μάθει νά κατανοούν και νά ερμηνεύουν έναν κόσμο πού τόν θεωρούσαν άμετακίνητα δεδομένο. Στά τεκμήρια, ώστόσο, διαθλώνται άσύνειδες ρωγμές πού αφήνουν νά περάσουν αντίληψεις για νέες δυνατότητες και προοπτικές ενός κόσμου σέ μετάβαση, πού κλονιζόταν ήδη από ραγδαία εκκοσμίκευση και υπερέβαινε τήν παραδοσιακή τάξη. Έναν κόσμο όπου τό παλιό πέθαινε και τό νέο δέν είχε ακόμη τρόπο νά γεννηθεί, για νά παραφράσω μιά γνωστή φράση του Γκράμσι, πού ταιριάζει μέ τόν καλύτερο τρόπο στά σποραδικά έπεισόδια τά όποια χαρακτήρισαν τήν κρίση του Παλαιού Καθεστώτος.

Στά δύο πρώτα κεφάλαια, πού καλύπτουν περισσότερο από τόν μισό όγκο του βιβλίου, εξετάζονται οί τρόποι και τά ιδεολογικά σχήματα βάσει τών όποίων ή ελληνική ιστοριογραφία ερμήνευσε τή ρωσοφιλία του ύστερου 18ου αιώνα και τήν εξέγερση του 1770. Οί έλληνες ιστορικοί, αρχής γενομένης από τούς Κ. Σάθα και Κ. Παπαρηγόπουλο, αντιμετώπισαν τήν εξέγερση του 1770 ανάγοντας τά μέτρα σύγκρισης και τά κριτήρια άποτίμησης της στην Έπανάσταση του 1821 και τόν πόλεμο της ελληνικής ανεξαρτησίας. Η ρητή ή και άρρητη αναφορά στο Εικοσιένα, στά χαρακτηριστικά δηλαδή μιάς εθνικής επανάστασης, οδήγησε στο νά άποτιμηθούν τά όρλωφικά σάν μιά ακόμη στιγμή του άέναου άγώνα τών «υπόδουλων Έλλήνων» για εθνική άπελευθέρωση είτε σάν τό «πρώιμο» και «άκαιρο» προανάκρουσμα της εθνικής επανάστασης, ή έκφραση μιάς πολιτικά «άνώριμης» ή μη άρκούντως «άφυπνιζόμενης» ελληνικής εθνικής συνείδησης.

Όπως έπισημαίνεται στή μελέτη, τά ιστοριογραφικά έργα πού εξετάζονται, παρά τή χρονική άπόσταση πού τά χωρίζει, πηγάζουν από κοινή ιδεολογική μήτρα. Συνιστούν, δηλαδή, αφηγηματικές παραλλαγές της εθνικής μυθολογίας πού θεμελιώνεται στην ιδεολογία της έθναφύπνισης. Οί αναβαθμοί της ιστορίας του έθνους και της ιστορικής παραγωγής της εθνικής ιδεολογίας συναυροούνται και μεταγράφονται αναδρομικά και τελεολογικά ως στιγμές της εθνικής ιστορίας. Στο πλαίσιο αυτό, οί εξεγέρσεις και τά κινήματα πού σημειώθηκαν καθ' όλη τή διάρκεια της όθωμανικής κυριαρχίας παρουσιάζονται ως διαφορετικές αλλά άλληλένδετες έκφράσεις της «άφύπνισης του υπόδουλου έθνους». Πρόκειται για διαδοχικές έκφράσεις της εθνικής άυτοσυνειδησίας τών Έλλήνων, πού όρίζεται ως μιά δεδομένη και άναλλοίωτη ιστορική όντότητα πού οδηγείται σταδιακά, σχεδόν νομοτελειακά, στην διεκδίκηση της έλευθερίας της.

Οί παραλλαγές αυτού του νεωτερικού ιδεολογικού στερεοτύπου έχουν νά κάνουν μέ διαφορετικές προσλήψεις του χρόνου και του βαθμού «άφύπνισης του έθνους». Σύμφωνα μέ τίς μνημονευόμενες έκδοχές αυ-

της της ιδεολογικής προϋπόθεσης της εθνικής μας ιστοριογραφίας, τό ελληνικό έθνος, κατά τήν εποχή της ρωσικής επέμβασης είτε είχε ήδη φτάσει σέ τέτοιο βαθμό άυτοσυνειδησίας (άφύπνισης) ώστε νά διεκδικεί τήν πολυπόθητη άνεξαρτησία του είτε ή άυτοσυνειδησίση του, ή πρόβαση δηλαδή της εθνικής του άφύπνισης, δέν ήταν άρκούντως άναπτυγμένη, όπως συνέβη μερικές δεκαετίες άργότερα, στά 1821. Αυτή είναι, πολύ άφαιρετικά, ή λογική βάση της όποιας, σύμφωνα μέ τήν άνάλυση του Νίκου Ροτζώκου, έσωματώθηκαν τά όρλωφικά στο ένιαίο αφήγημα της Έθνικής Παλιγγενεσίας, στή μακρά, δηλαδή, και συνεχή πορεία του «υπόδουλου έθνους προς τήν άφύπνισή» του, διαδικασία ή όποια κορυφώθηκε μέ τήν Έπανάσταση και τόν Άγώνα της Άνεξαρτησίας. Σύμφωνα μέ τήν αντίληψη αυτή, τό τρισχιλιετές ελληνικό έθνος «άφύπνιζεται» σταδιακά, κατακτά, δηλαδή, τόν βαθμό «ώριμότητας» πού θά τό οδηγήσει στον «φυσικό» του προορισμό, στην εθνική του άνεξαρτησία και κυριαρχία. Είναι τό σχήμα πού επιτρέπει στον ιστορικό νά τοποθετεί στην ίδια «προοπτική», στο συνεχές του διαχρονικού σχεδίου της εθνικής άποκατάστασης, τόν Κοσμά τόν Αιτωλό από κοινού μέ τόν Άδαμάντιο Κοραή, όρίζοντας τήν έσχατολογική παράδοση ως έξ αίματος και πνεύματος πρόγονο του νεοελληνικού διαφωτισμού.

Στό σημείο αυτό θά πρέπει νά έπισημανθεί ότι ό συγγραφέας τοποθετεί μέ ύποδειγματική πειθαρχία τήν ιστοριογραφία μέσα στην δική της ιστορία, τή μελετά μέ σεβασμό στην συνάφεια τών δικών της μερικών και προτεραιοτήτων. Τό χρονικό άνάπτυγμα της θεώρησης είναι, βέβαια, μεγάλο· κάτι περισσότερο από έναν αιώνα. Διάστημα μέσα στο όποιο αλλάζουν τά ύποδείγματα, φωτίζονται τά γεγονότα, πολλαπλασιάζονται τά διαθέσιμα τεκμήρια. Ο ιδεολογικός πυρήνας, ώστόσο, της εθνικής σχολής, αν μου επιτρέπεται αυτή ή γενίκευση, παραμένει σχεδόν άναλλοίωτος. Αν διαβάσει κανείς τό πρόσφατο πόρισμα της Άκαδημίας Άθηνών για τό βιβλίο ιστορίας της ΣΤ' δημοτικού, έχει τό άσφαλέστερο τεκμήριο περί αυτού. Υπάρχει, άσφαλώς, και ό δρόμος του Κορδάτου και τών έπιγόνων του. Η αναφορά, για παράδειγμα, της *Ιστορίας της Νεώτερης Ελλάδας* στον Παπατσώνη και στην «δηθεν άυτόνομον έλευθερίαν» δέν είναι δίχως σημασία για τίς προτεινόμενες ερμηνείες. Οί συνέπειες τών πολέμων, «τό νέο καθεστώς της μισοανεξάρτητης Μάνης [πού] άνταποκρινόταν στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες πού είχαν δημιουργηθεί στο άναμεταξύ» και ή συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή, όρίζονται ως γεγονότα πού θά επιταχύνουν τίς ταξικές και διανοητικές άνακατατάξεις, στο φάσμα τών όποίων οί έλληνικές κοινωνίες θά δεξιωθούν τίς ιδέες τών μεγάλων επαναστάσεων. Τά έπισημαίνω αυτά αλλά τά αφήνω άσχελάστα, διότι μās οδηγούν σέ άλλες συζητήσεις πού δέν είναι του παρόντος και, κυρίως, μās ξεστρατίζουν από τήν ύλη πού πραγματεύεται ό Ροτζώκος.

Όπως άναπτύσσεται στην μελέτη, κατά τό τελευταίο

τέταρτο τοῦ 18ου αἰώνα ἡ ἔγερση τῶν ἀπελευθερωτικῶν ιδεῶν συναντήθηκε μὲ τὶς οἰκουμενικὲς πολιτικὲς ιδέες τοῦ αἰώνα τῶν Φώτων, πολὺ πρὶν ἀποκρυσταλλωθῶν σὲ πολιτικὰ προτάγματα ἐθνικοῦ χαρακτήρα. Πολὺ πρὶν, δηλαδή, ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἀμερικανικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τῆ μετακένωση τῶν ιδεῶν τους στὴν κεντρικὴ, τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ νότια Εὐρώπη μὲ ὄχημα τὶς στρατιές τοῦ Ναπολέοντα καὶ τὶς οικονομικὲς καὶ κοινωνικὲς συνέπειες τῶν εὐρωπαϊκῶν πολέμων. Ἡ πρόβαση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνογένεσης, διαδικασία πού ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὶς χρονικότητες συγκρότησης τῶν ἐθνικῶν ιδεῶν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὶς οἰκουμενικότητες τῆς τότε ἀναδυόμενης «φωτισμένης» Εὐρώπης, μὲ τὸ αὐτοκρατορικὸ ιδεῶδες τῆς φωτισμένης δεσποτείας. Στὸ δύσκολο αὐτὸ πρόβλημα ἐπανερχεται ἀναλυτικὰ ὁ Ροτζῶκος στὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ βιβλίου, μέσα ἀπὸ τὴν *Ἰκετηρίαν τοῦ Γένους τῶν Γραικῶν πρὸς πᾶσαν τὴν χριστιανικὴν Εὐρώπην* πού ἀποδίδεται στὸν Εὐγένιο Βούλγαρη, τῶν κειμένων τοῦ τυπογράφου τῆς Βενετίας Νικολάου Γλυκῆ ἀλλὰ καὶ τὶς μετατοπίσεις ἐσαχολογικῶν παραδοσιακῶν προσλήψεων τοῦ κόσμου, ὅπως αὐτὲς πού διαθλῶνται στὰ γραπτὰ τοῦ Καισάριου Δαπόντε, τοῦ Ἀθανασίου Ὑψηλάντη Κομνηνοῦ ἢ τοῦ Ἰωάννου Πρίγκου καὶ ἀποτυπώνουν προσημονίες γιὰ τὴν ἐλευθερωτικὴ παρέμβαση τῆς Πρόνοιας διὰ τοῦ βραχίονος τῶν ὁμοδόξων Ρώσων.

Στὸ τρίτο καὶ τὸ τέταρτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου διερευνῶνται οἱ σημασίες μὲ τὶς ὁποῖες οἱ ἑλληνικὲς κοινωνίες ἐπένδυσαν στὴ συνδρομὴ τῶν Ρώσων τὶς προσδοκίες τους γιὰ τὴν «ἀποκατάσταση» τοῦ γένους. Ὅπως ἐπισημαίνεται, ἡ ρωσικὴ ἐπέμβαση ἔθεσε γιὰ πρώτη φορὰ μὲ νεωτερικοὺς πολιτικούς καὶ ιδεολογικοὺς ὅρους ζήτημα «ἀπελευθέρωσης τῶν Ἑλλήνων» ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Μόνο πού ἡ προοπτικὴ αὐτὴ προϋποθέτει τὸ ξανθὸ γένος τοῦ ἐλευθερωτῆ. Ἐγγράφεται στὸ προνοιακὸ σχέδιο καὶ δέν χωραεὶ ἀκόμη τὰ ἐθνικὰ προτάγματα τῆς αὐτοδιάθεσης. Μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα ἀναλύεται ἡ ἔννοια τῆς «πατρίδας», τῆς προνεωτερικῆς ἀξίας τῆς patria, στὴν ὁποία ἀναφέρονταν οἱ ἐκκλήσεις τῶν Ρώσων γιὰ ξεσηκωμὸ τῶν ὑποταγμένων στους Ὀθωμανοὺς ὁμοδόξων τους.

Ἡ μελέτη δείχνει ὅτι στίς ρωσικὲς ἐκκλήσεις ἡ «πατρίδα» ἀναφερόταν σὲ μιὰ ἀφηρημένη ἱστορικὴ καὶ πολιτισμικὴ ὄντοτητα, πού ἀφοροῦσε τοὺς Ρωμοὺς στὸ σύνολό τους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐπιμέρους, ἐμπειρικά καθορισμένες, ἐντάξεις καὶ συνθηκῆς ζωῆς. Ἐντοπίζεται, δηλαδή, ἐδῶ ἡ ἀνάδειξη μιᾶς συλλογικότητας πού δέν ὀρίζεται πλέον ἀπὸ τὴ σχέση της μὲ τὸν θεὸ ἢ μὲ τὸν ἡγεμόνα ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀναφορά της στὴν patria. Ἀσφαλῶς, σὲ καμία περίπτωση, ἡ χρῆση τῆς ἔννοιας αὐτῆς δέν ταυτιζόταν μὲ τὴ σύγχρονή μας ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ χώρου, μὲ τὴν ἐνιαία δηλαδή καὶ ἀποκλειστικὴ ἐθνικὴ-ἐδαφικὴ κυριαρχία. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Ροτζῶκος, τὸ σημαῖνον «ἔθνος», πού ἀπαντᾶ-

ται στὸ λεξιλόγιο τῆς ἐποχῆς, δέν παρέπεμπε στὸ σημερινό πού θὰ τοῦ προσέδιδε ἀναδρομικὰ ἡ ἐθνικὴ ιδεολογία. Δέν ἀναφερόταν, δηλαδή, σὲ ἐθνικὰ πολιτικὰ ὑποκείμενα πού θὰ διεκδικοῦσαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους τὸ δικαίωμά στὴν πολιτικὴ τους αὐτοδιάθεση. Στὰ τεκμήρια, ὁ «φωτισμένος» καὶ «φιλεύσπλαχνος» ὀρθόδοξος Ρώσος ἡγεμόνας παρουσιάζεται (καὶ ἀναμένεται) ὡς ἐλευθερωτῆς, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι αὐτὸς καί, ὄχι κάποια ἄλλη ρηξικέλευθη συλλογικότητα, θὰ ἀποτελοῦσε τὴν ὑπέρτατη πηγὴ πολιτικῆς νομιμοφροσύνης. Μὴν λησμονοῦμε, βρισκόμαστε ἀκόμη στὰ 1770.

Ὅπως ἀναλύεται στὸ τρίτο αὐτὸ κεφάλαιο τοῦ βιβλίου, ἡ αὐτοκρατορὶα Αἰκατερίνης ὑποσχόταν στοὺς Ρωμοὺς καὶ στοὺς χριστιανοὺς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τὴν «εὐτυχία» ὑπὸ τὴ δικὴ της εὐνομούμενη διακυβέρνηση, τὴν ὁποία θὰ ἀπολάμβαναν ὅπως ὅλοι οἱ ὑπήκοοι τῆς αὐτοκρατορίας της. Στὸ πλαίσιο τῆς φωτισμένης ἀπολυταρχίας, ἡ «εὐτυχία» τῶν ὑπῆκόων ἀνάγεται σὲ ὑπέρτατο στόχο καὶ πρωταρχικὸ καθῆκον τοῦ ἡγεμόνα. Ἡ Αἰκατερίνη, ἡ «Σεμίραμις τοῦ Βορρᾶ» κατὰ τὸν Βολταίρο, καθιστοῦσε τὴν «εὐτυχία» τῶν ὑπόδουλων ὁμοδόξων της κεντρικὸ διακύβευμα τῆς ἀντιπαράθεσής της μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς, θέτοντας ἔτσι μὲ νέους γιὰ τὴν ἐποχὴ ὅρους τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας. Τὸ ρωσικὸ ἀπελευθερωτικὸ πρόταγμα, λοιπόν, ὑπερέβαινε τοὺς ἀποκαλυπτικούς θρησκευτικούς μύθους τοῦ ὀρθόδοξου γένους, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τοὺς ἀνακαλοῦσε καὶ τοὺς ἐγκολπωνόταν λεκτικὰ, τοποθετώντας τους σὲ ἓνα πολὺ διαφορετικὸ πεδίο διαχείρισης. Ὁ Ροτζῶκος κατορθώνει νὰ ἀναδείξει ἀνάγλυφο ὅλο τὸ σύστημα τῶν ἀντιθέσεων ἀναλύοντας διεξοδικὰ τὶς αὐτοκρατορικὲς διακηρύξεις, τὶς ἐκκλήσεις καὶ τὶς προκηρύξεις τῶν Ρώσων. Ἀντιστικτικὰ πρὸς τὰ ἐπίσημα αὐτὰ κείμενα, στὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἀφιερώνονται κάποιες σελίδες στίς σκέψεις τοῦ Γεωργίου Παπάζωλη (= *Διδασκαλία ἡγουν ἐρμηνεῖα τῆς πολεμικῆς τάξεως καὶ τέχνης*, Βενετία 1765), ὅπου ἀνιχνεύονται πολὺ πειστικὰ ἴχνη κάποιων, ἀυστηματοποίητων ἀκόμη, νεωτερικῶν ὀρθολογικῶν ἀρχῶν πού φαίνεται νὰ προτρέπουν στὴν αὐτενέργεια καὶ στὴν αὐτοδιάθεση τῶν Ρωμιῶν.

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ἀναφέρεται στίς προσδοκίες μὲ τὶς ὁποῖες ἐπένδυσαν οἱ Ρωμοὶ τὰ ἀπελευθερωτικὰ σχέδια καὶ τὶς πρωτοβουλίες τῶν Ρώσων. Ἡ προσδοκία τοῦ ξανθοῦ ἐλευθερωτῆ ἐδράστηκε ἀφ' ἐνός στίς κυρίαρχες ἀκόμη παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν κατὰκτηση καὶ τὴ σωτηρία τῶν χριστιανῶν τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀφ' ἑτέρου σὲ νεωτερικὰ πολιτικὰ σχέδια πού ἀντλοῦσαν ἀπὸ τὰ ιδεώδη τοῦ αἰώνα τῶν Φώτων, ὅπως συνοψίζονταν ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὴ φωτισμένη ἀπολυταρχία. Ἡ ὑπόθεση πού προτείνεται εἶναι ὅτι οὔτε οἱ προνοιακοὶ μῦθοι οὔτε τὰ προτάγματα τῆς φωτισμένης ἀπολυταρχίας ὀδηγοῦν στὴ συγκρότηση ἐθνικοῦ κινήματος. Οἱ παραδοσιακοὶ θρησκευτικοὶ μῦθοι ἦταν δυνατόν νὰ ἀσκήσουν, ὑπὸ ὀρισμένες συνθηκῆς, παρακινήτικὴ λειτουργία στοὺς χριστιανι-

κούς πληθυσμούς, και ειδικότερα στους Ρωμιούς, δηλαδή να τους ξεγεύουν έναντιον της 'Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά δέν συγκροτοῦν, ἀπό μόνοι τους, πρόταγμα πολιτικής χειραφέτησης. 'Αλλά οὔτε και οἱ νεωτερικές μεταπλάσεις τοῦ μύθου τοῦ ξανθοῦ γένους συνδέονται κατ' ἀνάγκη μέ τό πρόταγμα τῆς ἐθνικῆς χειραφέτησης, καθώς ὑπηρετοῦν ἓνα μοντέλο πολιτικῆς ὀργάνωσης πού παραμένει ἀκόμη προσκολλημένο στό αὐτοκρατορικό ιδεῶδες. Τό ἀπελευθερωτικό ὄραμα τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, πού ἐκκοσμίκευσε τούς ἐσχολογικούς θρησκευτικούς μύθους καθώς τούς ἔθεσε στήν ὑπηρεσία νεωτερικῶν ιδεολογικῶν και πολιτικῶν στοχεύσεων, παρέπεμπε στό αὐτοκρατορικό ιδεῶδες: ἀναφερόταν στήν ἀπαλλαγῆ τοῦ γένους ἀπό τόν ἀσιατικό δεσποτισμό και στήν ἐνταξί του στή χορεία τῶν ἐννομούμενων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

Ὅπως ἀναλύεται στή μελέτη, οἱ ἐν λόγω ιδεολογικοί και πολιτικοί προσανατολισμοί ἔδωσαν πράγματι μιᾶ ρηξικέλευθη διάσταση στήν ἀρχαϊκή προσδοκία τοῦ ξανθοῦ ἐλευθερωτῆ. Ὡστόσο, φορέας τῆς ἀπελευθέρωσης παραμένει ὁ ὁμόδοξος «φωτισμένος δεσπότης», πού θά ἀσκεῖ χρηστή διοίκηση και θά ἀναγνωρίζει τά δίκαια παραχωρώντας προνόμια και ἐλευθερίες στους ὑπηκόους του. Ἡ πῖο προχωρημένη πολιτική ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ ὀράματος παρέπεμπε στήν προοπτική μιᾶς ἡγεμονίας ὑπό τῆ ρωσική «φωτισμένη» και ἐννομούμενη ἐπικυριαρχία ἢ στήν περισσότερο ὀμιχλώδη και ἀσαφῆ πολιτική σύλληψη τῆς «ἀποκατάστασης εἰς τήν προηγούμενην ἐλευθερίαν» τοῦ παλαιοῦ βασιλείου, στήν ἀνασύσταση δηλαδή μιᾶς ἐννομούμενης πολιτείας κατά τό πρότυπο τῆς φωτισμένης ἀπολυταρχίας.

Μεγάλο μέρος τοῦ τέταρτου κεφαλαίου ἀφιερώνεται στά κείμενα τῶν Ν. Γλυκῆ (= *Ἑρμηνεία τῆς κραταιότητας και σεβαστῆς Αἰκατερίνης Β' Αυτοκρατορίας πασσῶν τῶν Ρωσιῶν...*, Βενετία 1770) και Ε. Βούλγαρη (= *Στοχασμοί εἰς τούς παρόντας κρίσιμους καιρούς τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους*, Πετροῦπολη 1771 [1772] και *Ἰκετηρία...*, ὁ.π.). Γιά τήν οἰκονομία αὐτῆς τῆς διβλιοκριτικῆς, θά προέτρεπα τόν ἀναγνώστη νά παρακολουθήσει τήν πραγμάτευση τῶν τεκμηρίων ἀπό τόν Ροτζῶκο. Ἐκεῖνο πού ἀναδεικνύεται ἐδῶ εἶναι ἢ ἔννοια τῆς «Νομοδοσίας», ἢ ὑπαγωγή δηλαδή τοῦ γένους στήν κυριαρχία τοῦ νόμου, πού θά σήμαινε και τήν «ἀναγέννησή» του. Σημασία γιά τούς λόγιους ἐμπορικούς και ἐκκλησιαστικούς κύκλους τῆς ἐποχῆς δέν εἶχε ἄν ὁ νόμος θά πῆγαζε ἀπό Ἑλληνα ἢ Ρῶσο νομοθέτη, ἀλλά ἢ «Νομοδοσία» καθ' ἑαυτήν, ἀφοῦ μόνον ἔτσι, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψή τους, μποροῦν νά ὀδηγοῦνται τά ἔθνη στόν πολιτισμό, στήν «εὐτυχία» και τήν «εὐδαμονία». Πηγή και φορέας τῆς «Νομοδοσίας», ὡστόσο, δέν ἐθεωρεῖτο κάποια συλλογική κυρίαρχη βούληση, ἀλλά ὁ ἴδιος ὁ «φωτισμένος» ἡγεμόνας, στό πρόσωπο και στή βούληση τοῦ ὁποῖου θεμελιωνόταν ἢ κυριαρχία, ἄρα και ἢ ἀποκλειστική ἀρμοδιότητα και δικαιοδοσία νά ὀρίζει τούς νόμους βάσει

τῶν ὁποῖων ἀσκοῦσε τῆ διακυβέρνηση τῶν ὑπηκόων του. Σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη αὐτή, ἢ ἔννοια τῆς «πατρίδας» δέν ὑφίσταται ὡς αὐτούσια ἀρχή πολιτικῆς ὀργάνωσης και πηγῆ παραγωγῆς πολιτικῆς νομιμοφροσύνης, ἀλλά διαμεσολαβεῖται ἀπό τό ἴδιο τό πρόσωπο τοῦ φωτισμένου ἡγεμόνα, πρὸς τόν ὁποῖο ἀποκλειστικά και μόνο πρέπει νά ἀποδίδεται ἢ πολιτική νομιμοφροσύνη τῶν ὑπηκόων.

Ὅπως σχολιάζεται ἀπό τόν συγγραφέα, ἢ ἐκκοσμηκευμένη «γραικική συνείδηση», πού κυφοροῦνταν τήν ἐποχῆ πού ἐξετάζεται στους κύκλους τῶν λογίων, παρέμενε ἀκόμη ἀξεδιάλυτη ἀπό τίς οἰκουμενικότητες τοῦ 18ου αἰῶνα και δέν εἶχε ἐμπεδωθεῖ στίς συλλογικές συνειδήσεις. Ὅπως δείχνει ἢ ἀνάλυση, σέ ὅλες τίς ἀφηγήσεις τοῦ ρωσο-οθωμανικοῦ πολέμου και τῶν προσδοκιῶν τῆς ρωσικῆς παρέμβαση, κεντρικός πρωταγωνιστής και φορέας τῆς ἀπελευθέρωσης εἶναι πάντοτε ἓνας «ἄλλος»: Ἡ θεόπεμπτη ὁμόδοξη δύναμη και ὁ «φωτισμένος» ὀρθόδοξος ἡγεμόνας-ἐλευθερωτής μέ τό ἀναμορφωτικό και ἐκπολιτιστικό του ἔργο. Τό «Γένος τῶν Γραικῶν» δέν χωράει ἀκόμη στίς μεταγενέστερες ἐθνικές ἐννοιολογήσεις, καθώς δέν ἀντιλαμβάνοταν τόν ἑαυτό του ὡς πολιτικό ὑποκείμενο, ὡς τόν κατεξοχῆν δηλαδή φορέα τῆς δικῆς του ἀπελευθέρωσης.

Ὁ Ν. Ροτζῶκος, καθώς σημείωσε σέ σχετική διβλιοκρισία τοῦ ὁ Β. Κρεμμυδάς (= «Ἐθνική συνείδηση, ὄχι ἔθνος», *Τά Νέα*, 6.4.2007),

«διαπιστώνει ὅτι στά ὀρλωφικά παρατηρεῖται μείξι τῶν παραδοσιακῶν προνοιακῶν και ἐσχολογικῶν πεποιθήσεων μέ τά νεωτερικά δεδομένα, ὅπως αὐτά τά εἶχαν ἀφομοιώσει τά πολιτικά καθεστώτα τῆς φωτισμένης δεσποτείας». Ὅπως ἐπισημαίνεται στό ἴδιο διβλιοκριτικό σημείωμα, ὁ Ροτζῶκος ξεκινᾶ τῆ διερεύνηση τῶν ἐξεγέρσεων τοῦ 1770 ἀναγνωρίζοντας ρητά ὅτι «ἄλλη κοινωνία ἐξεγέρθηκε στά “ὀρλωφικά”, και ἄλλη στό Εἰκοσιένα. “Δύο κοινωνίες” μέ ἐντελῶς διαφοροποιημένες σχέσεις στους κόλπους τῆς τᾶ “ὀρλωφικά” και τό Εἰκοσιένα ἔγιναν ἀπό και μέ διαφοροτικές κοινωνικές ἡγεσίες και στά “ὀρλωφικά” ἢ ἰδέα δέν ἦταν ἐθνική, ἀλλά ἐκλινε πρὸς τῆ νεωτερικότητα, ἐνῶ τό Εἰκοσιένα ἢ ἰδέα ἦταν τό κήρυγμα τοῦ Διαφωτισμοῦ, τό κήρυγμα τῶν Δικαιωμάτων και, ἐπομένως, τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς διακυβέρνησης» (ὁ.π.).

Ἐν προκειμένω, ἔχει ἀπόλυτο δίκιο ὁ Β. Κρεμμυδάς ὅταν ἐπισημαίνει ὅτι ἢ ιστοριογραφία μας δέν ἔχει ἀκόμη κατανοήσει πλήρως τῆ σημασία τῆς

«οἰκονομικῆς και ἐπέκεινα κοινωνικῆς κρίσης πού ἐπληξε ὅλες τίς νέες οἰκονομικές δραστηριότητες τῶν Ἑλλήνων, πού εἶχαν γνωρίσει μεγάλη ἀνάπτυξη, κυρίως λόγω τῶν παρατεταμένων ναπολεόντειων πολέμων. Μέ αὐτή τήν κρίση μοιάζει νά συνδέεται και ἢ ραγδαία πύκνωση τῶν τάξεων τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας και ἢ ὀρίμανση τοῦ αἰτήματος γιά ἀπελευθέρωση και ὀδρυση ἐθνικοῦ κράτους».

Ὡστόσο ἢ τόσο χρήσιμη αὐτὴ ἐπισήμανση δὲν ἀφορᾷ, πιστεύω, εὐθέως τὸ βιβλίον τοῦ Ροτζῶκου καὶ τοὺς περιορισμούς πού ὁ ἴδιος θέτει γιὰ τὸ ἐγχείρημά του. Ἡ ἐπισήμανση ἀναφέρεται ἴσως στο σημερινὸ ἐλευθεριακὸ κλίμα τῆς μεταμοντέρνας ιστοριολογίας. Ὁ Ροτζῶκος, ὡστόσο, ἔχοντας ἐπίγνωση τοῦ προβλήματος, δὲν ἐπιδιώκει νὰ παρακολουθήσει διαχρονικά τὰ μεγάλα ἀναπτύγματα. Περιορίζεται στὴ θεώρηση τῶν μικρῶν βηματισμῶν, ὑπὸ τοὺς αὐστηροὺς περιορισμούς τῆς δικῆς τους χρονικότητας. Οἱ κοινωνικὲς ἀνακατατάξεις καὶ οἱ ἀνάγκες πού θὰ τροφοδοτήσουν τὴ διάχυση τοῦ πρώιμου ἐλληνικοῦ ἐμπορικοῦ καπιταλισμοῦ, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορευματοκτικῶν δικτύων καὶ οἱ ἐπιταχύνσεις πού θὰ φέρουν οἱ μεγάλοι εὐρωπαϊκοὶ πόλεμοι δὲν ἔχουν πάρει ἀκόμη ιστορικὴ μορφή. Δὲν ἔχουν, δηλαδή, διαμορφωθεῖ οἱ ὅροι πού θὰ ἐπιτρέψουν τὴν ὥσμωση τῶν ὑπὸ διαμόρφωση κοινωνικῶν πραγματικότητων μὲ διανοητικὲς στάσεις πού, λίγες δεκαετίες ἀργότερα, θὰ πάρουν σάρκα καὶ ὀστά στὴ χοάνη τῶν ἐπαναστάσεων, θὰ δρομολογήσουν καὶ θὰ ἐπιταχύνουν τὶς διαδικασίες συνάντησης τῆς λόγιας παιδείας μὲ τὴ λαϊκὴ ὑπὸ τὴν προϊούσα ἡγεμονία καὶ τὴ διάχυση τῶν ιδεῶν καὶ τῶν προταγμάτων τῆς ἀνερχόμενης ἐμπορικῆς ἀστικῆς τάξης.

Σήμερα, ἡ ἐλληνικὴ ἐπανάσταση καὶ ὅσα προηγήθηκαν φωτίζονται ἀπὸ σημαντικὰ μελετήματα τόσο γιὰ τὰ διανοητικὰ ρεύματα πού πυκνώνουν στὸ φαινόμενο τὸ ὁποῖο ἀποκλήθηκε «νεοελληνικὸς διαφωτισμὸς»,

ὅσο καὶ γιὰ τὶς οικονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς διεργασίες πού ὑποδέχτηκαν, στὴ Νότιο Βαλκανικὴ καὶ στὶς μεσογειακὲς κτήσεις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τὰ κύματα τῆς διεύρυνσης τῆς νεωτερικότητας καὶ τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Ἡ ἐλληνικὴ ιστοριογραφία ἔχει ἀναδείξει τεκμήρια μιᾶς τέτοιας προβληματικῆς καὶ ἔχει ἀναλύσει τόσο τὰ νεωτερικά διανοητικὰ ρεύματα πού συναντήθηκαν στὸ φαινόμενο τοῦ «νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ», ὅσο καὶ τὶς οικονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς διεργασίες πού συντελέστηκαν στὴ Νότιο Βαλκανικὴ καὶ τὶς μεσογειακὲς κτήσεις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὴν αὐγὴ τοῦ 19ου αἰῶνα, δημιουργώντας τοὺς ὑλικούς, τοὺς κοινωνικούς καὶ τοὺς πολιτισμικούς ὅρους τῶν μεγάλων ἀνατροπῶν πού ἀκολούθησαν.

Ὁ Νίκος Ροτζῶκος περιορίζεται μὲ αὐστηρότητα στὰ ὀρλωφικά, φωτίζοντας κάποιες ὄψεις τοῦ καμῆδᾶ πάνω στὸν ὅποιον θὰ ὑφανθοῦν οἱ νεωτερικὲς ιδέες, καὶ θὰ γειωθοῦν τὰ ποθούμενα τῶν κατακτημένων στὶς νέες κοινωνικὲς πραγματικότητες πού θὰ παραγάγουν τὰ ρηξικέλευθα προτάγματα τῆς ἀνερχόμενης ἀστικῆς τάξης. Μιὰ δυναμικὴ πού εἶναι ὀρατὴ ἀκόμη καὶ σὲ ἀρχαῖα περιβάλλοντα, ὅπου ἡ ἀδιαμφισβήτητη νομιμοφροσύνη πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ τάξη θὰ μπολιάζεται σταδιακά ἀπὸ οικονομικὲς, κοινωνικὲς καὶ διανοητικὲς ἀσυνέχειες, οἱ ὁποῖες θὰ ἐπιταχύνουν τὶς ρωγμώσεις στὸ παραδοσιακὸ σύστημα σκέψης καὶ πράξης.

ἠΑΥΓΗ

**Διαβάσετε
τὴν Αὐγὴ**

Τὰ Ἐνθέματα

**τῆς Κυριακῆς
στὴν ΑΥΓΗ**

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 34

Ἐλευθερία μαζί μέ τούς Ἄλλους

ΓΚΑΖΜΕΝΤ ΚΑΠΛΑΝΙ

Μικρό ἡμερολόγιο συνόρων

Ἐκδόσεις Λιβάνης, 2006, σελ. 187

τοῦ Μιχάλη Μπαρτσιοῖδη

Τό βιβλίο τοῦ Γκαζμέντ Καπλάνι, πού κυκλοφόρησε τήν προηγούμενη χρονιά, ἔτυχε ὀρισμένων κριτικῶν ἐπισημάνσεων στίς εἰδικές καί μὴ σελίδες τοῦ Τύπου. Ὡστόσο ἀξίζει νά ἐπιμεινουμε σέ αὐτό, καθόσον διαθέτει μιὰ σύνθετη γραφή καί δομή πού ἐπιτρέπει περισσότερες προσεγγίσεις, μέ ἐνισχυμένο μάλιστα πολιτικό τόνο, ἀκριβῶς λόγω τῆς λογοτεχνικῆς του ὑπόστασης. Ἐπιλέγοντας μιὰ σκοπιά ἀνάγνωσης τοῦ βιβλίου μέσα ἀπό τήν πολυσυζητημένη ἔννοια τῶν συνόρων, χαρακτηριστική τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, θά ἐστιάσω σέ παραδείγματα ἐσωτερικῶν συνόρων δηλαδή ὁρίων πού ἀφοροῦν κυρίως τίς ταυτότητες, ἀλλά καί τή γραφή.

Γιά νά κατανοήσουμε τήν ἔννοια αὐτή, ἡ ὁποία δομεῖ πολλαπλῶς τό βιβλίο, τό θέμα τῆς γλώσσας παραμένει τό καταλληλότερο παράδειγμα παρότι ἔχει ἦδη ἀναδειχθεῖ στή σχετική συζήτηση γιά τό βιβλίο. Τό σημαντικότερο σύνορο εἶναι ἡ γλώσσα γιατί εἶναι μέσα μας, εἶναι ἐσωτερικό, εἶναι τό συμβολικό μέ τό ὁποῖο συγκροτούμαστε καί, ἐπιπλέον, εἶναι σύνορο-ὄριο πού λειτουργεῖ ὄχι μόνο ὡς ἐμπόδιο ἀλλά καί ὡς ἐπικοινωνία. Ὁ Καπλάνι, ὅπως καί ἄλλοι βεβαίως μετανάστες, ἀποσπᾶ τό θαυμασμό μας γιά τά ἑλληνικά του ἀλλά ἀκόμη περισσότερο γιατί ἔγραψε λογοτεχνία στά ἑλληνικά, πού σημαίνει ὅτι πέρασε αὐτό τό σημαντικό ὄριο. Καί δέν τό πέρασε ἀπλῶς, ἀλλά κινεῖται μέ εὐχέρεια πάνω σέ αὐτό, ἀντιμετωπίζοντας μέ ἐπιτυχημένο, προφανῶς, τρόπο τό πρόβλημα τῶν ταυτοτήτων του, πράγμα πού ἐξηγεῖ ἄλλωστε τό ἐνδιαφέρον πού προκαλεῖ.

Μιλώντας γιά τή γλώσσα δέν μποροῦμε παρά νά ἐκλάβουμε τό ἐν λόγω βιβλίο ὡς μιὰ πρόκληση συνομιλίας. Ἀλλά γιά τί εἶδους συνομιλία πρόκειται ἄραγε ἐκτός ἀπό ἐκείνη πού κάθε βιβλίο ἐγκαθιδρύει μέ τόν

ἀναγνώστη του, ἀσχέτως ἐθνικότητας; Γιά νά ἀπαντήσουμε, ὀφείλουμε νά παραδεχτοῦμε κάτι αὐτονόητο, πῶς δέν μιλοῦμε ἀπό τήν ἴδια θέση ἕνας συγγραφέας-μετανάστης σέ τούτη ἐδῶ τή χώρα καί ἐμεῖς οἱ ἀναγνώστες-πολίτες τῆς. Τό γεγονός αὐτῆς τῆς διαφορᾶς βαραίνει καί ἐπηρεάζει τόσο τήν ἀνάγνωση ὅσο καί, κατ' ἐπέκταση, τή συνομιλία πέρα ἀπό τό βιβλίο, δηλαδή τήν ἐπικοινωνία μέσα στίς ἀποκαλούμενες σήμερα σχέσεις «εἰτερότητας». Ἀντιλαμβανόμεστε οἱ περισσότεροι ὅτι ἡ ἐν λόγω ἐπικοινωνία δέν εἶναι τόσο εὐκόλη, ἐντοπίζοντας ταυτοχρόνως ἕνα δεύτερο σύνορο-ἐμπόδιο τό ὁποῖο πρέπει νά μετακινήσουμε χάριν τῆς συνεννόησης.

Ὁ συγγραφέας, ἀπό τή μεριά του, ἔχει πλήρη ἐπίγνωση τῆς δυσκολίας καί αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά ἀποσαφηνίσει τή θέση του ἀπό τίς πρῶτες κίολας σελίδες. «Ὅσοι δέν λαχτάρησαν ποτέ νά περάσουν κάποιον σύνορο ἢ δέν ἐνίωσαν ποτέ ἀπορριπτεῖ ἀπό κάποιον σύνορο θά δυσκολεύονται νά μᾶς καταλάβουν...» (σ. 10). Μιλᾷει, ὅπως εἶναι προφανές, γιά τό ἀρνητικό δίωμα τῶν ἀποκλεισμῶν ἀλλά καί ταυτοχρόνως, γιά μιὰ θετικότητα, τήν ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας, σημαντικό κρατούμενο. Μαζί, τά δύο στοιχεῖα ὀρίζουν τήν ἀπαραίτητη συνθήκη τῆς ἀλληλο-κατανόησης σέ βιωματική βάση, καί ἴσως γι' αὐτό μποροῦμε νά μιλοῦμε ἐν προκειμένῳ γιά μυθιστόρημα. Δέν εἶναι, ὅμως, καθόλου σίγουρο ὅτι ἀρκεῖ ἡ γέφυρα τῆς ἐμπειρίας γιά νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ συνομιλία ἢ ἡ ἐπικοινωνία. Φτάνει νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι τήν ἐποχή ἐκείνη

1. Τό παρόν κείμενο ἀποτελεσε παρουσίαση τοῦ βιβλίου στήν Κεντρική Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης στίς 22.1.2007.

—ἀρχές τοῦ '90— ἀναφερόμαστε κατὰ κόρον στήν παλιότερη ἐμπειρία τῆς μετανάστευσης τῶν ἰδίων τῶν Ἑλλήνων, χωρίς ἐντέλει ικανοποιητικά ἀποτελέσματα.

Ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ, ὁ Γκασμέντ Καπλάνι καταγράφει γεγονότα καί καταστάσεις, ἀνασυγκροτεῖ τή μνήμη μέ σκηνές καί εἰκόνες, παραδίδοντάς μας ἕνα ἡμερολόγιο ὅπου ἡ ἀφήγηση τῶν περιπετειῶν μεταπλάθεται σέ μαρτυρία, χωρίς νά κατασυγκινεῖ μέσω τῆς θυματοποίησης. «Ἐπειδή μισῶ τό ρόλο τοῦ θύματος, δέ θέλω νά μέ λυπηθεῖτε. Ἡ ἀπόφαση γιά νά μεταναστεύσει κανεῖς μπορεῖ νά εἶναι ἐπώδυνη ἀλλά εἶναι προσωπική. Δέ θέλω νά χαραμίσω τόν πολῦτιμο χρόνο σας ἀφηγούμενος πόσες μέρες περπάτησα, πόσα πλήρωσα γιά τίς δίξες, πόσα ὀνόματα ἀλλάξα...» (σ. 175).

Ἡ μαρτυρία, μέ τή μορφή τῆς ἐπιλεκτικῆς ἀφήγησης παθημάτων, ἀποτελεῖ, ὡστόσο, ἀφορμή γιά τήν ἐκδίπλωση στοχασμῶν καί σκέψεων σέ μιά δευτέρη παράλληλη γραμμὴ ἀφήγησης. Στήν οὐσία, ἔχουμε δύο χρόνους ἢ, καλύτερα, ὁ Καπλάνι διαστέλλει τό χρόνο τῆς μαρτυρίας εἰσάγοντας ἐνδιάμεσως τοὺς στοχασμούς του καί ἀποτυπώνοντας ἔτσι ποιός εἶναι ὁ ἴδιος σήμερα, πῶς μετασηματίστηκε ὡς ἐαυτός, ὡς ταυτότητα μέσα ἀπὸ αὐτή τήν πορεία. Ἐφόσον λοιπόν, θεωροῦνται ἀπαραίτητες ἡ σκέψη, ἡ ἐπικοινωνία μέ τίς ἑννοίες, ἡ κυκλοφορία τῶν ἐννοιῶν, τότε μιλοῦμε ἐπιπλέον γιά *στοχαστικό μυθιστόρημα*, αὐτὴ εἶναι τουλάχιστον ἡ ρητὴ πρόθεση τοῦ συγγραφέα.

Ὁ Καπλάνι ἐπιλέγει μιά σχετικὰ γνωστὴ μορφή, τὴ διπλὴ καί σύνθετη ἀφήγηση: ἀπὸ τὴ μιά τὰ γεγονότα, τὰ συναισθήματα, οἱ ἐμπειρίες καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἀναστοχασμός, ἡ ἀποτίμηση, ὁ ἐξορθολογισμός. Τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα, ὅπως στήν παράδοση τοῦ στοχαστικοῦ μυθιστορήματος, φτιάχνουν κάτι ἐπιπλέον: μιά δομὴ σύνθετη, πλουσιότερη ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ στοιχεῖα τῆς καὶ πάνω ἀπὸ ὅλα ἀνοιχτή. Δέν πρόκειται γιά δύο ἀπλά μέρη, παράλληλα, αὐτιστικά ἀντιμέτωπα καί μονολογικά, ἀλλὰ στοιχεῖα πού βρίσκονται σέ μιά σχέση, πού ἐπιτρέπουν τὴν κίνηση ἀνάμεσά τους, τὴν ἀλληλοτροφοδότηση καί τὴ συμπλήρωση. Ἐξελίσσονται ἀπὸ κοινῶν ἀλλὰ μπορεῖς νά γυρίσεις κάποια στιγμή πίσω, νά ξαναδεῖς καί νά ξανασκεφτεῖς ἕνα σημεῖο, ὅπως καί νά προχωρήσεις ὕστερα πρὸς ἄλλο. Ἡ σύνθετη δομὴ παρέχει, λοιπόν, σὸ κείμενο ἱστορικότητα λόγῳ τῶν πολλαπλῶν χρόνων τῆς, μέ τὴν ἑννοια ὅτι προσδιορίζει τὴ συνεχή διέλευση ἐνός, αὐτὴ τὴ φορά, ἀφηγηματικοῦ ἐσωτερικοῦ συνόρου μεταξύ ἐμπειριῶν καί λόγου σὸ ἔργο. Ἡ δομὴ ἐξελίσσεται, φαινομενικά, πρὸς τὰ κει πού προσδοκᾷ ὁ συγγραφέας. «Τὸ μέγιστο πού μπορεῖ νά προσδοκᾷ εἶναι νά τὸν κατανοήσουν, αὐτὸν καί μέσω αὐτοῦ, ὅλους ἐκείνους πού δέν μποροῦν, δέν ξέρουν, δέν τολμοῦν ἢ ἀπλῶς δέν ἔχουν χρόνο νά ἀφηγοῦνται καί θάβουν τίς ἀφηγήσεις μέσα τους. Γιατί δέν μπορεῖς νά κατανοήσεις ἕνα μετανάστη, ἐάν δέν ἀκούσεις πρῶτα τὴ μαρτυρία του» (σ. 14). Παρόλα αὐτὰ ἡ ἱστορικότητα γιά τὴν ὁποία μιλῶ δέν

ἀναφέρεται σὶς προθέσεις τοῦ συγγραφέα ὁ ὁποῖος —ὅπως κάθε συγγραφέας— αἰσθάνεται καί λίγο παντοδύναμος, ἰκανός νά δώσει φωνὴ σέ αὐτοὺς πού δέν ἔχουν καί μένουν στὴ σιωπὴ. Ἀναφέρεται σὸ ὅτι ἡ ἐξέλιξη εἶναι ἀνοιχτὴ καί, ὅπως σέ κάθε αὐθεντικὴ περίπτωση, ὑπερβαίνει τό ἔργο, πηγαινεῖ ἐξω ἀπὸ αὐτό καί συναντᾶται μέ τίς ἀναγνώσεις δηλαδή μέ τίς σκέψεις, τίς προθέσεις, τίς προκαταλήψεις μας.

Ἐἴτε τό πούμε *στοχαστικό μυθιστόρημα* εἴτε *ἀναστοχαστικὴ μαρτυρία* ἢ ἀπάντηση ἔγκειται σὸ γεγονός ὅτι ἡ δυνατότητα τῆς συνομιλίας προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω δομὴ τοῦ ἔργου. Γι αὐτό καί μόνο τό στοιχεῖο ὁ Γκασμέντ Καπλάνι εἶναι πράγματι ἕνας ἄξιος. Τί ἄλλο νά ἀπαιτήσῃ κανεῖς ἀπὸ αὐτόν;

Μιά μικρὴ, βιογραφικοῦ χαρακτῆρα παρέκβαση εἶναι ἀπαραίτητη. Ἡ περίπτωση τοῦ συγγραφέα-μετανάστη Καπλάνι εἶναι μοναδικὴ ἀφοῦ μέ τὴν ἀνάδειξη καί τίς ἐπιτυχίες του σέ τομεῖς πού ὁ ἴδιος ἐπιλέγει, ἀποκτᾷ ἐκ τῶν πραγμάτων ἕνα ρόλο. Τοῦ ἀποδίδεται εὐχαρίστως. Ἐνισχύουμε τὴ φωνὴ του καί συστρατευόμαστε ὥστε νά μὴν ἀποτελεῖ ἕνα ὄνειρο, ἕνα ρόλο-ὑπόδειγμα (role-model), μιά ἐξαίρεση πού νά ἐπιτρέπεται χωρίς νά μπορεῖ νά ἀλλάξῃ κάτι γιά τοὺς ὑπόλοιπους, γιά τὸν κανόνα πού ἐπικρατεῖ. Ὀφείλομε νά τὸν καταστήσουμε ρόλο ἐνός προτύπου δηλαδή μῆς περίπτωσης πού νά μᾶς δείχνει τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τὸ ἐπιθυμητό, αὐτό πού λείπει ἀλλὰ εἶναι ἐφικτό καί γιά ὅλους ὅσους εἶχαν παρόμοιες ἀφετηρίες.

Οἱ ἀπαιτήσεις στρέφονται τώρα πρὸς τὰ μᾶς, δηλαδή σὸς ἀναγνώστες πού εἶναι πολῖτες αὐτῆς τῆς χώρας. Εἶναι ἡ σειρά μας νά σκεφτοῦμε ποιά εἶναι ἡ θέση μας, πού στεκόμαστε καί πῶς ἀλλάζουμε. Ἀναγνωρίζουμε ὅτι σὶς ἴδιες ἱστορικὲς στιγμὲς καί στὰ ἀποτελέσματά τους πάνω μας, ἐρχόμαστε ἀντιμέτωποι μέ προβλήματα ἀνάλογα μέ ἐκεῖνα τοῦ μετανάστη-συγγραφέα. Πρὸς ἀποφυγὴν παρεξήγησης, δέν τὰ βάζω στήν ἴδια ζυγαριά. Ἡ σχέση μεταναστῶν καί ντόπιων εἶναι ἐκ προοιμίου ἀνισοβαρῆς, καθότι οἱ δεῦτεροι βρίσκονται πολιτικά, οικονομικά καί κοινωνικά σέ θέση ὑπεροχῆς. Ἀναφερόμενος σέ ἀνάλογα προβλήματα ἐννοῶ κοινὰ προβλήματα ταυτότητας «μέσα στὸν σημερινὸ κόσμο». Ἴσως ἀποδειχθεῖ ἕνας γόνιμος τρόπος, μεταξύ ἄλλων, νά μετατοπίσουμε, ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ πολίτη τῆς χώρας ὑποδοχῆς, ἔστω καί λίγο τὰ σύνορα-ἐμπόδια γιά τὴ συνομιλία μέ τὸν συγγραφέα ὥστε νά κινηθοῦμε πρὸς τὰ ἐξω ἀπὸ τό βιβλίο.

Ἐπὶ τῶν δύο θέματα τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται ἀντίστοιχα σὸς δύο ἀφηγηματικούς χρόνους καί πού, χωρίς νά κυριαρχοῦν ἐκκωφαντικά, ἐντούτοις ὑποβάλλουν σημαντικὰ τὴν ὅλη σύνθεση.

Πρῶτον, ἡ παρουσία καί ἰδίως ἡ κίνηση τοῦ πλήθους πάνω σὸ γεωγραφικὸ ἢ ἐξωτερικὸ σύνορο πού

συμπίπτει με την πρώτη γραμμή αφήγησης. Ο συγγραφέας μεταδίδει την όχλοση, τον παλμό αυτής της κίνησης-κινήματος κατά τις πρώτες μέρες διέλευσης των συνόρων αλλά και παραμονής σε ένα «κέντρο προσφύγων», στους Φιλιάτες της Θεσπρωτίας, τό όποιο περιγράφεται ως στρατόπεδο. Παρεμπιπτόντως, δέν είναι καθόλου τυχαίο ότι κάθε τέτοια μεγάλη μετακίνηση συνοδεύεται από τέτοιου είδους παροδικούς ή μη έγκλεισμούς ώστε νά ελέγχεται άμεσα εκ μέρους των κρατών. Τά γεωγραφικά-κρατικά σύνορα μπορεί πρόσ στιγμήν νά ανοιγοκλείνουν αλλά δέν αλλάζουν.

Διερωτάται κανείς ποιά είναι τά αποτελέσματα της κίνησης αυτής στό άλλο αφηγηματικό επίπεδο, τά όποια βέβαια δέν μπορεί παρά νά άποτυπώνονται έμμέσως, μέσα από τον στοχασμό της κατάστασης πού δημιουργήθηκε για όλους μας. Όπως αναμένεται, ό συγγραφέας θεματολογικά οδηγείται εύστοχα στό ζήτημα των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Τά δικαιώματα, όμως, είναι άτομικά αλλά κατακτούνται συλλογικά. *Ή στιγμή σου, Γκασμέντ, ήταν και είναι ή δική μας στιγμή*, διότι με την κίνηση αυτού του πλήθους ανατράπηκε και έπηρεάστηκε ή κίνηση των κοινωνιών μας, της δικής μας καθώς και των υπόλοιπων ευρωπαϊκών, μπήκαν σε κίνηση νέες δυνάμεις στην Εύρώπη, νέα ζητήματα προς επίλυση σε άλλο κοινωνικό περιβάλλον. Άπειλή ή ευκαιρία;

Τό δεύτερο θέμα σχετίζεται με τό γεγονός ότι οι ντόπιοι βιώνουν την έν λόγω κίνηση ως άπειλή. Άπειλή για τό *έσωτερικό όριο*, δηλαδή την προδεδομένη έθνική ταυτότητα. Ποιό είναι άραγε τό νόημα του συνθήματος «Άλβανέ, δέν θά γίνεις Έλληνας ποτέ» ή της περίφημης δήλωσης του νομάρχη μας «Έλληνας δέν γίνεσαι αλλά γενιέσαι»; Σέ αυτές τις συμβολικές διαμάχες πού γνωρίσαμε διακυβεύεται τό καθεστώς του πολίτη ως «έθνικού πολίτη» και των δικαιωμάτων του ως προνομίων. Είναι φανερό ότι έδω έχουμε τή ρίζα, την άπαρχή της στιγμής των άποκλεισμών.

Οι μετανάστες διασχίζουν τά έξωτερικά σύνορα-όρια άποτελώντας άυτομάτως μία κίνηση-κίνημα χειραφέτησης. Άπό την άλλη, με την ίδια κίνηση ταλαντεύεται συγχρόνως ή έννοια και ή παράσταση των συνόρων-ορίων πού είναι ουσιαδής προϋπόθεση για τό αίσθημα ασφάλειας. Σέ ιστορικές περιόδους πού τά δύο περάσματα συμπιπτουν χρονικώς προκαλείται κάτι σάν βραχυκύκλωμα. Ό συντονισμός των ταλαντεύσεων έχει ως άποτέλεσμα, θά λέγαμε, νά «καίγονται οι ασφάλειες». Ή διπλή διαπερατότητα των δύο συνόρων, του έδαφικού και του ανθρώπινου, προκαλεί ένα σύνδρομο διπλού πανικού, πανικό ανασφάλειας και ταυτόχρονα ταυτοτήτων. Οι διακυμάνσεις, οι αστάθειες, τό τρεμοπαίξιμο των ορίων δέν βιώνονται όπωσδήποτε παντού και πάντοτε. Άπαραίτητη συνθήκη, ή όποια θεωρούμε ότι ισχύει στίς μέρες μας, άποτελεί ή άποδυνάμωση των συλλογικών μορφών ζωής και δράσης καθώς και των ανάλογων ιδεωδών. Αυτό πού, με την κλασική διατύπωση, θά λέγαμε κρίση της ιδεολογίας

περιγράφει την σύνθετη εκείνη κατάσταση όπου ζούμε όλοι σάν χαμένοι σε έναν «άλλο κόσμο», βιώνεται ή άπώλεια της ένότητας, ή άπουσία του κράτους ή ενός κάποιου κέντρου. Καί στό σημείο αυτό παραθέτω ένα άπόσπασμα πού δείχνει την αναλογία πού εξετάζουμε:

«Μόλις θά περνούσα τά σύνορα θά άρχιζε για μένα μία καινούρια ζωή. Θά ήταν, έν όλίγοις, ένας άλλος κόσμος. Καί πράγματι αυτός πού έδλεπα γύρω μου ήταν ένας άλλος κόσμος. Τουλάχιστον πολύ διαφορετικός από εκείνον όπου ζούσα μέχρι χτές. Ήμουν έλεύθερος στον κόσμο-πέρα-άπό-τά-σύνορα. Μέ είχε καταλάβει όμως ένα παράξενο συναίσθημα, πού δέν μπορούσα νά περιγράψω με ακρίβεια τί ήταν ακριβώς. Αισθανόμουν όπως αισθάνεται ένας όρφανός: άπόλυτα έλεύθερος και συνάμα άπόλυτα χαμένος» (σ. 98).

Ή πραγματική κορυφή, όχι με όρους αφηγηματικής συγκίνησης αλλά διανοητικής έπεξεργασίας της έμπειρίας, βρίσκεται έδω. Ή διατύπωση πού έπιτυγχάνεται δέν πρέπει νά μείνει μετέωρη και άναξιοποίητη. Αυτός ό πανικός και τό αίσθημα του χαμένου άφορ ά επίσης τους ντόπιους, δηλαδή εμάς. Ίδου γιατί είμαστε όλοι πρόσφυγες και όλοι σκεπτόμενοι: διότι πρόκειται για τή σημερινή συνθήκη της σκέψης και δράσης χωρίς ένα άποκλειστικό κέντρο. Τό σύνορο πού έχουμε νά υπερβούμε είναι νά έννοήσουμε τον πολίτη πέρα από τον έθνικό πολίτη. Καί για νά γίνει αυτό πρέπει νά ξανασκεφτούμε και νά φέρουμε στην έπιφάνεια κάτι θετικό, τή δική μας έπιθυμία της έλευθερίας. Νά μετασχηματισθούμε συλλογικά πού σημαίνει νά είμαστε ενεργητικοί μαζί με τους άλλους.

Για νά υπερβούμε τό βραχυκύκλωμα ανασφάλειας πρέπει νά συνδέσουμε, σύμφωνα με τό σπινοζικό δίδαγμα, τό ζήτημα της έλευθερίας και των δικαιωμάτων με τό πρόβλημα της ασφάλειας. Νά άντιτάξουμε τή συνύπαρξη και την κοινωνική άλληλεγγύη-αιγουρία ως συνδημιουργία πολιτών «άπό τά κάτω». Εκεί πού γεφυρώνεται τό άτομικό με τό συλλογικό, δηλαδή σε μία άλλη θεσμοθέτηση στην εκπαίδευση, στή διοίκηση, στή σωματεία, στίς ένώσεις τέτοια πού νά αναγνωρίζει τους μη-έθνικούς πολίτες ως πολίτες και νά μήν τους άποκλείει. Ή αναγνώριση και έπαναθεσμοθέτηση συμπυκνώνεται στό αίτημα της «πολιτειότητας» ως τό σημαντικότερο δικαίωμα πού αναθεμελιώνει τό κράτος και την Εύρώπη.

Ό συγγραφέας στό τέλος του βιβλίου μās αφήνει με τό άπλό έρώτημα πώς γίνεται και δέν μπορεί νά πάρει μία άδεια παραμονής. Άλλά τό βιβλίο δέν κλείνει εκεί, στό τέλος, διότι ή άρετή του όπως είπαμε είναι ή επίγνωση μιάς άνοιχτής συνομιλίας πού ελπίζω ότι άρχίζουμε νά κατανοούμε τί σημαίνει και για μās. Θά χρησιμοποιήσω τά λόγια της άμερικανίδας φιλοσόφου Ουέντι Μπράουν (Wendy Brown): *Έλευθερία μαζί με τους Άλλους* γιατί πραγματικά συνοψίζουν τό πνεύμα του συγγραφέα και του βιβλίου. Άλλά και γιατί ή συλλογική έλευθερία οδηγεί αναπόφευκτα και *στή σιγουριά μας*.

IVAN COLOVIĆ

Ἄπό τίς κερκίδες στά χαρακώματα

Τό ποδόσφαιρο ὡς ἀφήγηση τοῦ πολέμου

Ἡ Γιουγκοσλαβική ἐμπειρία

Μετάφραση: Τάκης Μπουζάνης

Ἐκδόσεις Ἰονάφι, Ἰωάννινα 2006, σελ. 126

τοῦ Νίκου Κοταρίδη

Στό δοκίμιο αὐτό τοῦ Ἴβαν Τσόλοβιτς, πού συναρθρώνεται σέ τρεῖς ἐνότητες σχετικά μέ τό ποδόσφαιρο καί τίς λειτουργίες του στή Γιουγκοσλαβία, ἐπιχειρεῖται ἡ ἀναγωγή τῆς ἀθλητικῆς ἀφήγησης (στό πεδίο τῆς ἀθλητικῆς δημοσιογραφίας, στά περιβάλλοντα τῶν φιλάθλων καί στό πλαίσιο τῶν τελετουργιῶν ὑποστήριξης, προσκόλλησης καί ἀφοσίωσης στήν ὁμάδα) σέ μιά διάσταση πέρα ἀπό τίς πολιτικές καί ἰδεολογικές ἀναφορές πού ἐμπεριέχει ὁ λόγος. Ὁ συγγραφέας τήν ὀνομάζει *μυθολογικό ἀνθρωπισμό* ἕνα ὑπόστρωμα ἀμιγούς μυθολογικῆς ἀφήγησης, τό ὁποῖο ξεναζωντανεῖ τόν ἀρχαῖκό μῦθο ἀναφορικά μέ τή σύγκρουση ἀνθρώπινου καί μή ἀνθρώπινου.

Τό δοκίμιο αὐτό ἀναπτύσσεται σέ τρεῖς ἐνότητες. Στήν πρώτη, μέ τίτλο «Ὁ μῦθος τοῦ ποδοσφαίρου», ὁ Τσόλοβιτς σκιαγραφεῖ τό ὕφος καί ἀναδεικνύει τά κεντρικά σημεῖα τοῦ λόγου τῶν ἀθλητικῶν ἐφημερίδων στήν πρῶην Γιουγκοσλαβία. Ἐπισημαίνει σέ αὐτόν μιά λυρικήτητα, ἡ ὁποία ὑπερβαίνει τό τυπικό τῆς δημοσιογραφικῆς ἐξιστόρησης, διαμορφώνει οὐσιαστικά μιά μορφή παραλογοτεχνίας, ἕνα εἶδος «ἄγριας δημιουργίας», ἐνίοτε ἀστυνομικοῦ ἢ αἰσθηματικοῦ ὕφους, ἡ ὁποία βρῖθαι φιλοσοφικῶν τοποθετήσεων, ἀνεκδότων καί ἀφορισμῶν, λαϊκῶν ρηματικῶν στερεοτύπων. Ὁ λυρικός αὐτός ἐπιπροσδιορισμός τῶν ἀναφερόμενων δέν κάνει τίποτε ἄλλο παρά νά ἀνάγει τό ἴδιο τό ἐκφερόμενο σέ μιά ἀρχετυπική συνθήκη τῆς σύγκρουσης ἀνάμεσα στό *ἐμεῖς* καί οἱ *ἄλλοι*, τό *καλό* καί τό *κακό*. Ἡ διπολική αὐτή ταξινόμηση, σέ ἕνα πρῶτο ἐπίπεδο, συστήνει τήν ἐτερότητα τῶν Γιουγκοσλαβικῶν ὁμάδων ἐναντι τῶν *ἄλλων*, στή βάση μιᾶς ἐθνικῆς χαρακτηρισολογίας τῶν λαῶν, ὅπου βεβαίως αὐτό πού ἐκθειάζεται εἶναι ἡ ὑπεροχή τοῦ οἰκείου καί ἡ καταβύθιση τοῦ ἄλλου, τοῦ ξένου καί, ἐν προκειμένῳ, τοῦ ἀνοίκειου.

Πέρα ὅμως ἀπό τό ἐπίπεδο αὐτό, ὅπου ἐκλογικεῦται καί νομιμοποιεῖται ἡ σύγκρουση καί οἱ ἀνάλογες πρακτικές, καθώς ἀνάγονται σέ ἐθνικές ἢ ἀνθρώπινες

ἀξίες πού ἀπειλοῦνται καί καταδυναστεύονται, ἐγείρεται καί μιά μυθολογική ἀναγωγή τῶν διαδραματιζόμενων ἀνάμεσα στίς ὁμάδες (τῶν παιχτῶν ἀλλά καί τῶν ὁπαδῶν τους), ὅπου ἡ συγκρότηση τῆς ταυτότητας, τό *ἐμεῖς*, συμβαδίζει μέ τήν κατασκευή τοῦ προμηθεϊκοῦ ἥρωα, ἐνῶ οἱ *ἄλλοι* ἀναγνωρίζονται ὡς δύναμη καταδολίευσης τοῦ ἀγῶνα ἢ καταδυναστεύσης τῆς ἀνθρωπότητας. Πρόκειται γιά μιά διεργασία μετάβασης ἀπό τό πεδίο τῆς ἰδεολογικῆς τύφλωσης, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ αὐθάδεια καί ἡ ἀκαμψία τοῦ φανατισμοῦ, ἡ ὑπερβολή ὡς πρὸς τήν ἀπεικόνιση τοῦ ἰδεώδους τοῦ *ἐμεῖς*, σέ ἕνα πεδίο ἔκφρασης πρωταρχικῶν ἀνθρωπίνων ἀξιῶν, ὅπου οἱ *ἄλλοι* ἀπειλοῦν «αὐθεντικά» τό ἀνθρώπινο στοιχεῖο καί ἀντιπροσωπεύουν τό ἀρχαῖκό δόλιο καί κακό. Οἱ ποδοσφαιρικοί-ἐθνικοί ἄλλοι εἶναι μηχανάκια, ὑπολογιστές, ἡ τυφλή δύναμη. Ὡς ἐνδεικτικὴ περίπτωση, ὁ συγγραφέας ἀναδεικνύει τό ζήτημα τῶν Γιουγκοσλάβων καί τῶν ξένων προπονητῶν, ἡ ἀξιολόγηση τῶν ὁποίων δέν παραπέμπει ἄμεσα στό πεδίο τῆς ἐμπειρίας, ὁ καλός ἢ ὁ κακός προπονητής, ἀλλά κυρίως στίς ἐκ τῶν προτέρων ἀνθρωπολογικές τους ιδιότητες, πού ἐδῶ προσδιορίζονται ἐθνικά: ὁ καλός καί σοφός ἀπό τή μιά, ὁ ὑπερόπτης καί μοχθηρός μάγος ἀπό τήν ἄλλη.

Στή δεύτερη ἐνότητα, μέ τίτλο «Στόν βωμό τῶν ἐπιθυμιῶν μας», ὁ Τσόλοβιτς παρουσιάζει τήν ἀντιπαράθεση αὐτῆ τῶν ἀξιῶν σέ ἀνθρωπιστικό ἐπίπεδο, ἀναλύοντας τόν δημοσιογραφικό λόγο μέ ἀφορμὴ τόν τελικό τοῦ κυπέλλου πρωταθλητριῶν τοῦ 1991, ὅπου ὁ «Ἐρυθρός Ἀστέρας» νίκησε τήν «Ὀλυμπία» Μασσαλίας 5-3 στά πέναλτι καί κατέκτησε τό κύπελλο. Οἱ δημοσιογραφικές ἀφηγήσεις, ὡς αὐθεντικά λυρικά διηγήματα, μέσα ἀπὸ πραγματικές λογοτεχνικές μανιέρες παρουσιάζουν τή σύγκρουση ἀνάμεσα στό *ἐμεῖς* καί οἱ *ἄλλοι* ὡς ἔκφραση μιᾶς ἀντίθεσης, πέρα ἀπὸ τή συγκεκριμένη ἀθλητικὴ ἀναμέτρηση, ἀνάμεσα στοὺς φορεῖς θεμελιωδῶν ἀνθρώπινων ἀξιῶν καί ὅσους τίς ἀπειλοῦν.

Πρίν τή διεξαγωγή τοῦ ἀγώνα, ἡ συνάντηση ἀποδίδεται ὡς «πάλη γιγάντων» ἢ «μάχη ζωῆς». Μετά τὸ νικηφόρο ἀποτέλεσμα τῆς ομάδας τοῦ «Ἐρυθροῦ Ἀστέρα», ὁ ἀγώνας ἀποδίδεται ὡς ἔξορκισμὸς μιᾶς χρόνιας καὶ ἀνεξήγητης κατάρτας καὶ ἡ μάχη τῶν ποδοσφαιριστῶν καὶ τοῦ προπονητῆ ὡς μιὰ μορφή αὐτοθυσίας, ὡς ἐναπόθεση τῆς καλλιτεχνικῆς τῆς φύσης καὶ τῶν δεξιοτήτων τους στὸν βωμὸ τῆς νίκης. Ὁ ἀγώνας ἔτσι ἐπενδύεται μὲ ἓνα σχεδόν θρησκευτικὸ νόημα: ἡ ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ, ἡ παρουσία του στὸ ἀστέρι σύμβολο τῆς ομάδας καὶ τὸ θαῦμα τῆς νίκης. Ἡ θυσία ἀποτελεῖ ἓνα θρησκευτικὸ καθήκον, ἓνα καθγιασμένον ταξίδι στὸν οὐρανό: στή βάση αὐτῆ, ἡ ἀναπάντευχη παραίτηση τοῦ προπονητῆ Λιούπκο Πέτροβιτς, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύει τὸ μοντέλο τοῦ πρωταγωνιστῆ τῆς θυσίας πού ἀνεβαίνει στὰ οὐράνια καὶ πού τόσο πολὺ ἀγιοποιήθηκε πρίν τὸν ἀγώνα, ἀποδίδεται στίς δημοσιογραφικῆς ἀφηγήσεις ὡς χειρονομία ἀποϊεροποίησης καὶ ἐπιστροφῆς στὸ δέβηλο κόσμο τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Στὴν τρίτη ἐνότητα, ὁ συγγραφέας παρουσιάζει πολὺ διεξοδικὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συνδέεται ἡ ὀργανωτικὴ ἀνάπτυξη καὶ φυσιολογία τῶν ὀργανωμένων φιλάθλων μὲ τὸν πόλεμο στὴν πρῶν Γιουγκοσλαβία. Πίσω ἀπὸ τὸν καταστροφικὸ χαρακτήρα τῶν βίαιων ἐνεργειῶν τῶν χούλιγκαν, διαφαίνεται ἡ κλιμακούμενη ἀνάπτυξη καὶ παγιοποίηση ἐνός ἐθνικιστικοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος ἐκλογικεύει μιὰ ἀσύδοτη ἀγριότητα καὶ ἐθνικιστικὸ μίσος.

Παρά τὰ φαινόμενα, ὁ τρόπος πού διαχειρίζεται ὁ ἀθλητικὸς Τύπος τὶς ἐθνικιστικῆς συγκρούσεις παρουσιάζει τὶς δικῆς του ιδιοτυπίες: Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ «Ἐρυθροῦ Ἀστέρα», ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος διαχείρισης τῆς φυσιολογίας του ἀπὸ τοὺς Σέρβους δημοσιογράφους στίς ἀρχές τοῦ '90. Ἡ ἐθνικιστικὴ μανία, λοιπόν, σύμφωνα μὲ τὸν ἀθλητικὸ Τύπο, εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν ἄλλων καὶ ὁ ἐθνικισμὸς τῶν χούλιγκαν τοῦ Βελιγραδίου ἔργο μιᾶς μερίδας προδοκατόρων, πού ὑποδαυλίζονται ἀπὸ τὰ ἀντίπαλα ἐθνικιστικὰ κόμματα τῆς Σερβίας. Κυρίως ὅμως, ἀπέναντι στίς σερβικῆς ομάδες, ὁ ἀθλητικὸς Τύπος διαβλέπει καὶ ἀναδεικνύει ἓνα ὀργανωμένο σχέδιο, μιὰ συνωμοσία, ὑποπτα καὶ ἀδιόρατα κέντρα τὰ ὁποῖα στοχεύουν, γιὰ παράδειγμα, στὸν ἀποκλεισμό τῶν ομάδων ἀπὸ τοὺς διεθνεῖς ἀγῶνες, τὴν ἀπομόνωσή τους ἀπὸ τὶς διεθνεῖς ὀμοσπονδίες, τὴν καταρράκωση τοῦ κύρους τους. Τὰ σχέδια αὐτὰ ὑπερβαίνουν τὰ αὐστηρὰ ἀθλητικὰ πλαίσια καὶ ἐκλαμβάνονται ὡς ἀπειλή ἐναντίον τοῦ σερβικοῦ λαοῦ στὸ σύνολό του, ὅποτε ἡ ἐμπλοκή τῶν φιλάθλων, πού ἀπειλοῦνται, στὴν ὑπόθεση τοῦ ἔθνους, πού καὶ αὐτὸ ἀπειλεῖται, φαντάζει αὐτονόητη.

Ἡ διαπλοκή τοῦ χούλιγκανισμοῦ μὲ τὶς ἐνοπλες ἐθνικιστικῆς συγκρούσεις στὴν πρῶν Γιουγκοσλαβία εἰκονογραφεῖται μέσα ἀπὸ τὶς ἀναφορές στὸν Ἀρκάν καὶ τὴν ἐμπλοκή του στίς στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεις. Οἱ

Σέρβοι χούλιγκανοὶ τοῦ «Ἐρυθροῦ Ἀστέρα», στὸ πρότυπο τῶν χούλιγκανων τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀγγλίας, κατασκευάζουν μιὰ ἰδιαίτερη ὀνοματοδοσία, ἓνα ἀμιγῶς πολεμικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, ἀκολουθοῦν τὴ φρασολογία τῆς βίας καὶ τῆς καταστροφῆς. Παράλληλα, ἀρχίζει τὴν περίοδο ἐκείνη ἡ ἀναζήτηση μιᾶς πατριωτικῆς ἐκλογίκευσης βίαιων πρακτικῶν, ἡ ὑποδαύιση τοῦ ζητήματος τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας καὶ τῶν ἐθνικῶν ἀντιπαλοτήτων, ἡ ὁμολογία τοῦ ἀνῆκεν στὴ Σερβία, τὸν Μιλόσεβιτς, τὸν Μπλάντινιτς καὶ τὸν Καραγκίτς. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀρκάν, τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου πού ἀναδύθηκε ἀπὸ τοὺς φανατικούς τῆς ομάδας καὶ μετατράπηκε στὸν ἀδιαιμιφισβήτητο ἡγέτη, σέ συμβολικὸ ἀλλὰ καὶ σέ πρακτικὸ ἐπίπεδο. Ἀνέλαβε τότε τὸ ἔργο τῆς μεταμόρφωσης τῶν ὀπαδῶν τῆς ομάδας σέ πραγματικούς μαχητές, τῆς στρατιωτικοποίησης τῶν ὀργανώσεων τῶν φιλάθλων: ξυρισμένα κρανία, μαῦροι μπερέδες, στρατιωτικὸ δῆμα καὶ τραγουδία.

Οἱ *τίγρεις* τοῦ Ἀρκάν ἦταν ἤδη ἐξοικειωμένοι μὲ τοὺς ἀπόλυτους διαχωρισμούς, τὰ ἐθνικιστικὰ στερεότυπα, τὸν «ὑπὲρ πάντων ἀγώνα». Ἔτσι, ἡ ἐμπλοκή τῶν χούλιγκαν στὰ παραστρατιωτικὰ σώματα καὶ ἡ συμμετοχή τους στὸν πόλεμο, θέτει σέ μιὰ ἄλλη βάση τὴ σχέση τους μὲ τὸ κράτος, δηλαδή τὴν ἐθνικὴ ἐξουσία: τώρα πλέον τὸ κράτος δὲν κατατέλλει τὶς πρακτικῆς τῶν χούλιγκανων, ἀλλὰ συντηρώντας τὸ ἀθλητικῆς προέλευσης μίσος, τοὺς ἐντάσσει στίς κανονικότητές του, ἐκπληρώνοντας τοὺς πολεμικούς του σκοπούς. Αὐτὸς πού σέ συνθῆκες εἰρήνης χαρακτηρίζοταν χούλιγκαν καὶ ἐκτὸς τῆς ὀμαλότητας, τώρα, στὸν πόλεμο, ἀποτελεῖ τὸ πρότυπο τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωα, καθὼς ἡ συμπεριλήψή του στίς λίστες τῶν ἡρώων, ἡ ἱεροποίηση τῆς πολεμικῆς βίας μετατοπίζει στὴν τάξη τοῦ ἀδιάφορου τὴν πρότερη καταδίκη τῶν βίαιων πρακτικῶν τῶν φιλάθλων.

Ὁ συγγραφέας κλείνει τὴν προβληματικὴ του μὲ τὸ ἐρώτημα τῆς ἐπανάστασης τῶν χούλιγκανων: πῶς εἶναι δυνατόν σέ ἓνα τόσο μικρὸ χρονικὸ διάστημα οἱ ἄστατοι καὶ ἀνοργάνωτοι χούλιγκανοὶ νὰ μετατρέπονται σέ ἀρειμάνιους μαχητές πού μάχονται γιὰ τὸ κράτος; Μὲ βάση τὸ ἐρώτημα αὐτό, καὶ ἐν εἶδει συμπεράσματος, ὁ συγγραφέας ἀποκρούει τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ βία πού ἀσκεῖται ἀπὸ τοὺς χούλιγκαν στὸν χῶρο τοῦ ἀθλητισμοῦ εἶναι μιὰ «τελετουργικὴ» βία, ὅπως ὑποστηρίζουν ἀρκετοὶ θεωρητικοὶ πού ἀναφέρονται στίς πραγματικότητες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Τὸ παράδειγμα τῶν χούλιγκανων τοῦ «Ἐρυθροῦ Ἀστέρα», σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, τὸ καταμαρτυροῦν: μιὰ ὀμάδα χούλιγκαν ἀναβαθμίζεται ἄμεσα, μετατρέπεται σέ στρατιωτικὴ ὀμάδα. Σέ αὐτές τὶς ἰδιαίτερα ἀκραίες συνθῆκες τῆς πρῶν Γιουγκοσλαβίας, ἔχουμε μιὰ μετάβαση ἀπὸ τὴν τελετουργικὴ βία, στὴν καὶ πλέον ἀκραία καὶ κυριολεκτικὴ ἐκδοχή της, στὸν πόλεμο, καὶ ἡ ὑποστήριξη στὴν ὀμάδα σημαίνει, στὴν ἀκραία τῆς ἐκδοχῆς, θυσία ὑπὲρ τοῦ ἔθνους.

ΝΙΚΟΣ ΑΝΤΩΝΑΤΟΣ

Θητεία στή ΘΗΤΕΙΑ

Ἐκδόσεις Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 2007

Ἡ Στέλλα καί ὁ Νίκος

1 954, νοικιάσαμε στό Μεσολόγγι τή σάλα τοῦ σπιτιοῦ μας σέ δυό ἐφεδρους ἀνθυπολοχαγούς, τόν Τάσο καί τό Μαρίνο, κι ἐμεῖς οἱ πέντε στριμωχνόμαστε στά ἄλλα δύο δωμάτια, τά μικρά. Περνοῦσε στό δρόμο ἔξω, μπροστά ἀπ' τό σπίτι μας, ὁ στρατός, «τά στρατά» ὅπως λέγαμε, οἱ διμοιρίες τῶν νεοσύλλεκτων πού πήγαιναν στά σάλτινα γιά ἀσκήσεις, τραγουδώντας ἄσματα πατριωτικά, στά ὅποια περισσεύε ὁ ἐθνικισμός καί ἡ φυλετική λαγνεία. Μύριζε ναφθαλίνη σιδερωμένο τό χακί κι ἡ καλογουλισμένη ἀρβύλα δέρμα, πού, μέ τή σύγχυση σωματικῶν ἀναθυμιάσεων, δημιουργοῦσαν ἕνα ἐκρηκτικό κοκτέιλ στρατευμένου ἀνδρισμοῦ, ὁ ὁποῖος κοκορευόταν ἀναβαλπισμένος στή σκληρότητα, τήν ὁμαδική ζωή, τό συρρικνωμένο ἐγώ καί τήν πολεμική ἀγωγή, συνδυασμένους μέ τήν ἀποκοπή ἀπό τή γονική φροντίδα. Ἐνώ τά θηλυκά μαγεύονταν ἀπό τήν ἀστερόεσσα στολή, περιφρονώντας ἐμᾶς τούς μαθητές, ἀλλά καί τούς φαντάρους, ὅπου τή μοῖρα τους συνέθεταν, πεδία ἀσκήσεων, πεδία βολῆς, στρατωνισμός, σιωπητήρια καί κρυφά γράμματα. Πολιορκία λοιπόν στρατιωτική μέσα καί ἔξω ἀπ' τό σπίτι μας. Ἡ λέξη πολιορκία εἶναι ἄλλωστε γνωστό γιά τούς Μεσολογγίτες ἀπό πού κρατάει ἡ σκούφια της.

Αὐτά, καταχωνιασμένα στόν κόσμο ἐνός ἐφήβου-ἀποδέκτη, ἄφησαν τά ἴχνη τους στόν ψυχισμό του καθῶς στό τυποχάρτο τό μελάνι. Μέχρι πού ἦρθε ὁ καιρός τῆς στράτευσης ἐκείνου τοῦ ἐφήβου, πού εἶχε στό μεταξύ γίνει παλικάρι. Τώρα ζώντας τα ὅλα αὐτά ἀπό μέσα, ἀλλ' ὄχι ὑπό τό πρίσμα τοῦ ἀπογαλακτισμοῦ καί τοῦ ἀνερχόμενου ἀνδρισμοῦ, ἀφοῦ εἶχε ἡ φοιτητική ζωή ὑποκλέψει αὐτή τήν ἀποκλειστικότητα τῆς στράτευσης. Ἀλλά ὑπό τό πρίσμα τοῦ κατατρεγμοῦ! Τοῦ ἀνεπιθύμητου κι ἀπόβλητου, τοῦ σημαδεμένου, τοῦ ἀπολωλότες. Ἀλλά οἱ ιδέες... Ἡ ἰδέα, κι ἄς εἶναι λέξη ἐλληνική, πού ὅλοι σχεδόν οἱ Εὐρωπαῖοι τήν υἱο-

θέτησαν αὐτούσια στή γλώσσα τους, μέ τό περιεχόμενο της συνήθως προκαλεῖ.

Μέ τέτοιες ιδέες πορεύτηκαν, ὅσοι περιττοί γεγονόσιν ἄνδρες ἢ κατά φιλοσοφίαν ἢ πολιτικὴν ἢ ποιήσιν ἢ τέχνας καί φαίνονται μελαγχολικοὶ ὄντες, μᾶς λέει ὁ Ἀριστοτέλης ἀναρωτώμενος μέ ἕνα Διά τί, πού προηγείται τοῦ χωρίου. Σταλμένοι ὡς ἀντιφρονούντες σέ ἕνα τόπο, ὅπου ἡ τιμωρία ἐνέχει καί τό στοιχεῖο τῆς ξενιτεμοῦ, καί στόν ὁποῖο τόπο ἐν εἶδει ἀπόμακρης ἀποικίας, ἡ προστασία τῆς ταυτότητας τῶν κατοίκων του, διασφαλιζόταν μέ αὐστηροῦς ἐλέγχους φυλετικῆς καθαρότητας, καί συντηροῦνταν ἀπό ἀγίες ιδεολογικές δολοπλοκίες.

Αὐτό τό τοπίο τοῦ βορῆ πού ὅλους μᾶς πλήγωνε, ἔδινε τήν αἴσθησι πῶς κρατιέται μέ τά δόντια, ὅπως ἕνα κουτάβι ἀπό τή σκύλα-μᾶνα του.

Τό εἶχα πρωτογνωρίσει πρὶν ἀπ' τή θητεία ὅταν εἶχα συμμετάσχει στό 3ο Παμφοιτητικό Συνέδριο, πού ἐγινε στή Θεσσαλονίκη τόν Δεκέμβρη τοῦ 1960, ὅπου συμφοιτητές μας ἀπό τήν Ἀθήνα, εἶχαν μετατραπεῖ ἐκεῖ, λόγω κλίματος, σέ ποταπούς χαφιέδες καί μᾶς παρακολουθοῦσαν ἀδιάντροπα δῆμα-δῆμα! Ἡ δευτέρα φορά ἦταν μετά τή θητεία, θαρρῶ πάλι Δεκέμβρη τοῦ 1966, στή δίκη Λαμπράκη, ὅπου μέ τή βοήθεια γνωστοῦ φίλου (τοῦ Γ. Β.) δημοσιογράφου πού ἔκανε τό ρεπορτάζ τῆς δίκης, κατάφερα καί πέρασα στήν αἴθουσα τοῦ δικαστηρίου. Τό κλίμα τρομοκρατίας ἦταν ἀπό ἀσφυκτικό ὡς ἀπερίγραπτα κλειστοφοβικό-Κάφκα τό ἀνάγνωσμα.

Τά ποιήματα πού περιλαμβάνονται στό βιβλίο, γραμμένα μονομιᾶς τό 1983, ἔμειναν χρόνια στό ἡμίφως τοῦ ποιητικοῦ δισταγμοῦ, καί τῆς ἀναντιστοιχίας μέ τούς νέους καιρούς, τά νέα αἰτήματα (Δικτατορία, Πολυτεχνεῖο, Μεταπολίτευση). Ὅμως στά βάθη τοῦ νοῦ μου δέν εἶχαν τίποτε χάσει ἀπ' τήν ἀλήθεια τους. Γι' αὐτό κατά καιρούς τά δούλευα, τά περιποιοῦμαι, ὅ-

πως οι μάνες μας τίσ Κυριακές. Έφτασαν σέ μιά μορφή πού δέν πήγαινε άλλο. Καιροφυλακτοῦσαν, ὡσπου φάνηκε πώς ἡ οὐσία τῶν καιρῶν δέν εἶχε ἀλλάξει. Μόνο μιά ψευδαίσθηση ἐπίπλαστης εὐδαιμονίας σάν ἓνα παρηγορητικό χτύπημα στόν ὦμο, παρέσυρε τίσ διαθέσεις. Ὅλα ἔγιναν πάλι σκοτεινά ὑποπτα, ὑπόκοσμα, ἐφιαλτικά, ξανακύλησαν στό οἰκεῖο σκότος, μέ μιά ἀνατριχιαστική γελοιοότητα.

Καθεστῶτα ἀλλάξαν, ἐπεμβάσεις σέ χώρες ἀνεξάρτητες ἔγιναν, πόλεμοι «εὐεργετικοί» διεξήχθησαν μέ τά πλέον σύγχρονα ὄπλα, κρατικές ὀντότητες ἀνασυστήθηκαν γιά ν' ἀποσπάσουν τό εὖγε καί τό χαρτζιλίκι τῶν μεγάλων «εὐεργετῶν», ἐνῶ οἱ οἰκοδεσπότες τοῦ παλαιοῦ κόσμου συσπειρώνονταν γύρω ἀπό τόν ἀποκληθέντα πλανητάρχη διεκδικώντας μερίδιο τῆς δόξας, ἀλλά καί τῆς νέας λείας, πού οἱ ἱστορικές εὐκαιρίες ὑπόσχονταν. Ἀλλά γιατί ἡ ἐπιτυχία ὄλων αὐτῶν συνεπάγεται ἔστω ξανά ἀπαγωγές, ἐξορίες, φυλακές, στρατόπεδα συγκέντρωσης, βασανιστήρια;

Τά πολλά λόγια, ἔλεγαν οἱ παλιότεροι, εἶναι φτώχεια, τό μεγαλεῖο ὅμως τῆς ἀνθρώπινης σκέψης μέ λόγια ἐκφράστηκε καί μέ λόγια πού δέν ἦταν καθόλου φτωχά διακρινόμενα τά μνημεῖα της. Μόνο πού σήμερα –κι ἐδῶ ἐπιβεβαιώνονται οἱ παλιοί– μιλοῦνε ὄλοι ἀκατάσχετα, φλυαροῦν χωρίς νά λένε τίποτε! Ἡ πάσχουν ἀπό βουβαμάρια, κι ἀποσιωπῶνται ἔτσι ἐκεῖνα πού πρέπει νά εἰπωθοῦν, ὅσα θά βοηθοῦσαν νά καθαρίσει τό θολό τοπίο τῆς ἀδιαφάνειας, τῆς ἐλαφρότητας καί ἔνδειας, τῆς παραπλάνησης καί τῆς ὑποκλοπῆς. Ἐνῶ ἀπό τήν ἄλλη μεριά τοῦ Ἀτλαντικοῦ, ἀκοῦμε τούς ψιθύρους τῶν προσευχῶν τους τάχα γιά τά ἀνθρώπινα θύματα, τοῦ δικοῦ τους θεοδώρητου φανατικοῦ ὀρθολογισμοῦ (ἢ ὀρθολογικοῦ φανατισμοῦ)!

Τό βιβλίο αὐτό, γιά ἄλλους λόγους γράφτηκε τότε, 20 χρόνια μετά τή θητεία, καί γιά ἄλλους λόγους ἐκδίδεται σήμερα, 24 χρόνια μετά τή γραφή του, ἐλπίζοντας σὺν τοῖς ἄλλοις νά προλάβουν νά τό δοῦν οἱ περισσότεροι ἀπ' ὅσους συνυπηρετήσαμε στά ἰδιόμορφα αὐτά πιθαρχικά τάγματα τιμωρίας τῶν ἀντιφρονούντων. Γιατί στό μεταξύ ἔχουν ὡς τώρα ἐκδημηθεῖ ἑπτὰ, σὺν τόν διηγηματογράφο Μάριο Χάκκα, πού ὑπηρέτησε στό ἴδιο τάγμα πρὶν ἀπό μᾶς κάτω ἀπό σκληρότερες συνθήκες.

Τήν ἴδια χρονιά πού πρωτογράφησαν τά ποιήματα τῆς *Θητείας*, Δεκέμβριο τοῦ '83, κυκλοφόρησε τό πρῶτο μου βιβλίο: *Δέδυκεν*. Ἡ θεματική καί τῶν δύο ἔχει τήν ἴδια θερμοκρασία. Τό ἀργοπορημένο καί τῆς *Θητείας*, συνεχίζει μιά παράδοση καθυστερήσεων, περίπου δύο δεκαετιῶν. Ἀλλά τό σημαντικό εἶναι ἄλλο. Ἐπειδή ὁ ὁμιλῶν πιστεύει πώς ἡ Ἱστορία εἶναι ἓνας πανδέκτης, πού δέχεται διαρκῶς, παράλληλα μέ τά ἱστορικά, καί νέα ἐρμηνευτικά δεδομένα κάτω ἀπό τίσ συνθήκες καί τά γνωστικά ἐργαλεῖα πού κάθε ἐποχή διαθέτει, τό παρόν βιβλιαράκι ἔρχεται νά προστεθεῖ τελικά μέ τό ἀργό καί μικτό περιεχόμενό του στό πεδίο τῆς *μικροῖστορίας*, καί λιγότερο νά ἀνακαλέσει μνήμες

ὀδυνηρές, ἀφοῦ τέτοια φαινόμενα δέν πέρασαν οὔτε κατά διάνοια σέ ἐκπαιδευτικά βιβλία, κι ἄς κόπτονται γιά τό ἀπώτερο παρελθόν μας οἱ γνωστοί ἐθνοπατέρες!

Πρόκειται γιά ποίηση μαρτυρική, πού δέν κράζει γιά βοήθεια, οὔτε συμπόνια ἐκλιπαρεῖ, παρά μόνο ρίχνεται στή γνώση καί τήν κοινωνική συσπείρωση, μέ ἓνα χρονικό διασκελισμό μεγάλο, μιά ἀποκαλυπτική ἐνδοσκόπηση καί μιά ἀφοπλισμένη εἰλικρίνεια.

Ἡ ποίηση εἶναι μέν αὐτάρκης ὡς μορφή τέχνης, ἀλλ' ὅταν ὑπακούει σέ γεγονότα ἢ σέ συνθήκες ἐκτακτες, ἔχει τή χρεία πεζῶν περιγραφῶν κι ἐπεξηγήσεων γιά νά ἀκριβολογεῖ, λέγοντας μόνο αὐτά πού θέλει νά πεῖ. Ἐτοι προστέθηκαν τά σχόλια. Θυμίζω ἐδῶ –χωρίς καί νά παραλληλίζω πρὸς θεοῦ– τούς *Ἐλεύθερους Πολιορκημένους* τοῦ Σολωμοῦ, καί στά τρία σχεδιάσματα, ὡς τρόπο γραφῆς, – καί ὄχι μόνον.

Ὁ Καβάφης ἔγραψε τό περίφημο ἱστορικό ποίημα *Περιμένοντας τούς Βαρβάρους* γιά μιά κουρασμένη αὐτοκρατορία, πού ἐξαντλήθηκε στά ἀδιέξοδά της, κι ὅπου ἡ ἔλευση τῶν βαρβάρων ἦταν «μιά κάποια λύσις». Ἀλλά οἱ σύγχρονοι νεοδάρβαροι μέ μιά «double face» καλογουαλισμένη πολιτική, ἔχουν πρὸ πολλοῦ ἐγκατασταθεῖ στόν τράχηλό μας καί τό ἱστορικό τέλος τους δέν βλέπουν τά μάτια μας νά πλησιάζει ἀκόμη!

Διαβάζοντας τό βιβλίο, χαρεῖτε το ἡ λυπηθεῖτε, θυμηθεῖτε ἢ πληροφορηθεῖτε, ἐπισημάνετε ἢ ὀργιστεῖτε, ἀπολαῦστε ἢ ἀποποιηθεῖτε τή γραφή του, ἀλλά σέ κάθε περίπτωση ἀφήστε τήν ἀλήθεια τοῦ περιεχομένου του νά κερδίσει τήν καρδιά σας, ἔστω κι ἂν μέ τίσ ἀποκαλύψεις τους αὐτά τά πράγματα λέγονται μακριά ἀπό τή γνώση τῶν πολλῶν, γιά μιά ἀκόμη φορᾶ, ἀπελπιστικά μεταξύ μας!

Τά ἀνθρώπινα δικαιώματα καί ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκφρασης, ἀποδείχτηκαν πιό ἀνθεκτικά καί πιό πολῦτιμα ἀπό ὀποιαδήποτε ἐξουσία πού στηρίζεται στήν κατάργησή τους. Κι αὐτό ἡ Ἀριστερά τό γνωρίζει καλύτερα ἀπό ὀποιαδήποτε ἄλλη πολιτική κατηγορία, ἀπέξω κι ἀνακατωτά. Κι ἐδῶ, ἄς σημειωθεῖ, πώς δέν χωράει καμία διάκριση καί καμία συγκάλυψη, εἴτε πρόκειται γιά τό διαχωριστικό «δικό μας» καί «δικό τους», εἴτε πρόκειται γιά τό μεροληπτικό «δικό μας» ἀποκλειστικά!

Ἐτσι λοιπόν ὑπηρετήσαμε τήν πατρίδα, σάν κακοπάτριδες. Δέν ρίξαμε τά ὄπλα, ὅπως ὁ Ἀρχίλοχος καί ὁ Ἀλκαῖος ὁμολογοῦν μέ τούς στίχους τους, γιά νά σώσουν τή ζωή τους. Τό ὄπλο πού μᾶς ἔδωσαν στό ΚΕΝ, δέν μᾶς τό ξανάδωσαν στή μονάδα, κατατάσσοντάς μας περιφρονητικά στούς ἀπάτριδες, γιατί ὅποιος δέν ἔχει ὄπλο δέν ἔχει καί πατρίδα! Αὐτό τό κενό ὡς ἀπάτριδων ἢ κακοπατριδων, μέ τό βιβλιαράκι τοῦτο ἐπί πλέον, τούς τό ἐπιστρέφουμε ὡς ἔλλειμμα νεότητος, τώρα ἀπ' τό περισσεύμα τῆς ὠριμότητάς μας.

Ἐμεῖς, κοκκιά φάγαμε, κοκκιά μαρτυροῦμε. Ἄλλοι, ὑπό χειρότερες συνθήκες ἀπό μᾶς, μαρτύρησαν τά χειρότερα. Ἐκεῖνοι ὅμως πού ἔφαγαν τά λυσοσά τους

γιά νά ματαιώσουν τό ὄραμά μας, πού λοξοκοίταζε τό ὑπαρκτό, κι ἀπέβλεπε στό ἀνύπαρκτο, τί ἔχουν νά καταμαρτυρήσουν, ὅτι ὁ κόσμος τραβάει τό δικό του δρόμο; Ἔ, τό ἴδιο λέγαμε κι ἐμεῖς. Τί διάολο, κανεῖς δὲν μᾶς ἀκούει;

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ: (εἰς ἑαυτόν) Τό κείμενο αὐτό διαβάστηκε στήν ἐκδήλωση πού διοργάνωσε ἡ ΕΜΙΑΝ γιά τήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου του *Θητεία - 619 Τ.Π.* (ἀπό τίς ἐκδόσεις τοῦ περιοδικοῦ ὁ *Πολίτης*) στίς 11.06.2007 στό ἀμφιθέατρο τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου Γκαίτε. Παρότι ἡ ἐκδήλωση ἀνακοινώθηκε ἀπό τόν Τύπο (*Αὔγη*, *Ἐποχή*, *Ἐλευθεροτυπία*), ἀλλά καί προσκλήσεις ἐστάλησαν σέ στελέχη τοῦ ΣΥΝ, ἡ ἐπίσημη Ἀριστερά, ἔλαμψε διά τῆς ἀπουσίας της, μέ ἐξαίρεση τόν σεμνό ἀγωνιστή-συγγραφέα Τάκη Μπενᾶ, πού παρέστη μέ τήν ἀγαπημένη σύντροφό του Νία. Τό ἀκροατήριο ἀποτελοῦσαν συστρατιῶτες τοῦ ποιητή στό ἐν λόγω πειθαρχικό τάγμα τῆς Ἐράτυνας (619 Τ.Π.), ἀλλά καί τοῦ Κολυνδρού, καθὼς ἐπίσης καί νεολαῖοι τῆς δεκαετίας τοῦ '60, καί τοῦ σήμερα, κι ἐπιπλέον πολλοί ποιητές, κυρίως τῆς 6' μεταπολεμικῆς γενιάς (μεταξύ τῶν ὁποίων οἱ Θ. Κωσταβάρας, Β. Λεοντάρης, Μ. Ἐλευθερίου, Γ. Λυκιαρδόπουλος, Δ. Δασκαλόπουλος, Σπ. Κατοίμης, Χρ. Ρουμελιωτάκης, Τ. Γαλάτης, Τ. Πορφύρης, Π. Μπουκάλας κ.ά.). Προφανῶς ἡ ἀπουσία τῆς ἐπίσημης Ἀριστερᾶς θά ὀφειλόταν στό γεγονός ὅτι ἐκεῖνη τήν ὥρα ἦταν κοντά στό «λαό» τῶν καναλιῶν,

γιατί, ἀλλιῶς πῶς, πρέπει κανεῖς νά κάνει γιά ἄλλη μιά φορά μαῦρες σκέψεις, ἀφοῦ τίποτε δὲν δικαιολογεῖ τήν τόσο χτυπητή ἀπουσία της. Ἐγώ πάντως θά ἔλεγα πολύ ἀπλά, ὅτι δὲν σέβεται τόν λαό της, κι ὄχι ἐμένα. Ἀγνοώντας μέ τήν μὴ παρουσία της αὐτά τά συγκεκριμένα πρόσωπα-πολίτες, τά ὁποῖα γιά δύο ὥρες ἀκούσαν, συζήτησαν, συγκινήθηκαν, συνυπῆρξαν μέσα σ' ἓνα κλίμα σύμπνοιας, μηδενίζοντας χρόνο κι ἀποστάσεις, ἀναζητώντας σάν σήμερα τή γενναία προσφορά τοῦ χτές, ἀκυρώνει τόν ἑαυτό της. Δὲν ξέρω ὡς πού θά φτάσει αὐτή ἡ Ἀριστερά, πού κάποτε εἶχε τήν ψῆφο τῆς ἐλπίδας, καί τώρα τήν ψῆφο τῆς ἀπελπισίας μας! Κατεστημένη μὲν, μίζερη δέ καί χωρὶς ἐμπνευση, θυμίζει πλέον τήν θεσπισμένη ἐλάχιστη ποσοστιαία ἀναλογία συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν στά ψηφοδέλτια, ὡς ἀναγνώριση τοῦ κοινωνικοῦ τους ρόλου (ἔρρο 3%...!), κι ἄς κάνει πῶς δὲν καταλαβαίνει. Ἀπάντηση σ' αὐτά δὲν χρειάζεται, οὔτε καί συνέχεια θά ὑπάρξει.

Υ. Γ. ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟΥ: Ὁ πειρασμός εἶναι μεγάλος ὥστε νά μὴν μνημονεύσω τί μοῦ δήλωσε φίλος μοναχικός πού δὲν γνώριζε ἄλλον πλὴν ἐμοῦ, «Δὲν αἰσθάνθηκα καθόλου μόνος, κι ἄς μὴ γνώριζα κανένα, γιατί εἶχα τήν αἴσθηση καθ' ὅλη τή διάρκεια τῆς ἐκδήλωσης, ὅτι μπορούσα νά συνομιλήσω μέ τόν καθένα πού συμμετεῖχε, κι ὄχι μόνο μέ τόν διπλανό μου!».

N.A.

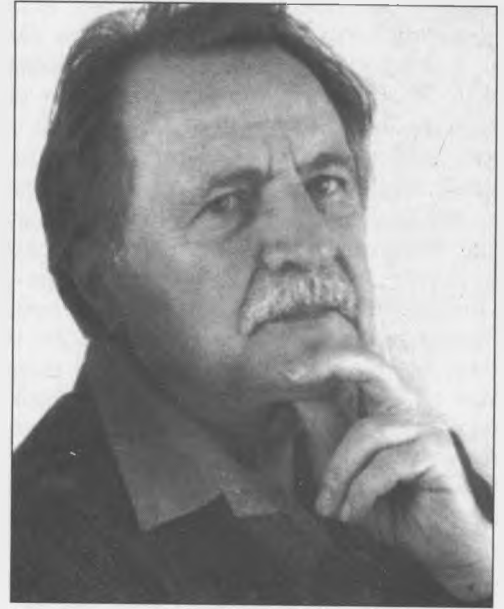
RÉGIS DEBRAY

Ἀνθρώπων κοινωνίες

Μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας

Ἐκδόσεις Κέδρος, 2006, σελ. 152

τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ

Σαυτό τό ὀλιγοσέλιδο πλὴν περιεκτικό βιβλίό ὁ Ρεζίς Ντεμπραί, θεωρώντας ὅτι ἔφθασε ἡ στιγμή ἀνακεφαλαίωσης τῶν πολυετῶν ἐρευνῶν του γιά τό «θρησκευτικό γεγονός», προβαίνει σέ μία λεξιλογική ἐπιτομή (καί ὄχι μόνον, συμπληρώνω). «Νέο βασικό λεξικό: ἔτσι θά μπορούσε νά ὀνομασθεῖ αὐτή ἡ σύνοψη γιά ἀρχαίους», δηλώνει. Στόχος του, γράφει, εἶναι νά δείξει ὅτι «κάτω ἀπό τήν παραπλανητική λέξη, τή θρησκεία, τό μόνο πού ὑπάρχει εἶναι πραγματικότητες ἀμνημόνευτες καί ἀπλές οἱ ὁποῖες μᾶς ἀφοροῦν ὅλους» (συμπεριλαμβανομένων ἐκείνων πού, ὅπως ὁ Ντεμπραί, πιστεύουν ἐαυτούς ἄθρησκους).

Ποιά πρόγευση νά ἐπιλέξει ἕνας ἄθεος κάθε θρησκείας, ὅπως πασχίζει νά εἶναι ἡ ἀφεντιά μου, γιά μία ἐπαρκή καί κυρίως ἀμερόληπτη παρουσίαση ἐνός τέτοιου βιβλίου, ἐνός «περίπλου-ἀστραπή» σέ βουνά καί λέξεις, ἐνός βιβλίου πού χαρακτηρίζει τήν ἀντιπαράθεση πιστῶν καί ἀπίστων ὡς βολικό ἄλλοθι; Ὁ κίνδυνος παραπλάνησης πού ἔλλοχεύει σέ κάθε παρουσίαση βιβλίου εἶναι ιδιαίτερα αὐξημένος ἐδῶ. Γι' αὐτό σας προτρέπω, προκαταβολικά καί ὀλόψυχα, νά μὴν ἀρκεσθεῖτε στά ὅσα ἀκολουθοῦν, ἀλλά νά γευθεῖτε αὐτό τό ἀξιόλογο βιβλίό ἀπό πρῶτο χέρι, νά τό διαβάσετε.

Μετά ἀπό πολλά χρόνια ἐρευνῶν (1981-2003), ὁ Ντεμπραί κατέληξε στό συμπέρασμα πῶς πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν παραπλανητική λέξη *θρησκεία* (*religion*). Αὐτό θά ἦταν ἕνα ἀπαραίτητο πρῶτο βήμα γιά νά δοῦμε καλύτερα στό ἐσωτερικό τοῦ ἀδιαφανοῦς κόσμου τῶν *πίστεων*. *Γιά νά τελειώνουμε με τή «θρησκεία»*, ὅπως δηλώνεται καί στόν ὑπότιτλο τοῦ βιβλίου, πρέπει νά τήν ἐγκαταλείψουμε. Νά παραμερί-

σουμε αὐτή τή λέξη-βαλίτσα πού μᾶς ἐμποδίζει νά ἀντιληφθοῦμε τήν καθολικότητα τοῦ συμβολικοῦ, χρεώνοντας τό συμβολικό μόνο σέ ὀρισμένες προαιρετικές ἐπιβιώσεις τοῦ παρελθόντος. Στήν ἀντίθετη περίπτωση, τό διάδημα νά καταλάβουμε γιά τί μιλάμε ὅταν μπλέκουμε ἀπερίσκεπτα τίς λέξεις *θρησκεία*, *συμβολικό*, *ιερό*, *πνευματικό* ἢ *πίστη* θά παραμένει ἕνα διάδημα χωρίς τελειωμό. «*Ἡ Ρώμη δέν εἶναι πιά στή Ρώμη, οὔτε ἡ θρησκεία στή θρησκεία*», τονίζει ὁ Ντεμπραί.

Γιατί ἡ λέξη *θρησκεία* εἶναι παραπλανητική; Κατ' ἀρχάς, ἀνθίσταται σθεναρά σέ κάθε ἀπόπειρα ὀρισμοῦ της. Ἐδῶ καί δύο χιλιάδες χρόνια, ἀπό τόν Κικέρωνα, τόν Αὐγουστίνο, τόν Ἐμίλ Ντυρκέμ ὡς τοὺς σημερινούς εἰδικούς τοῦ «θρησκευτικοῦ γεγονότος» καμία διατύπωση δέν τυγχάνει ὁμόφωνης ἀποδοχῆς. Ἀκόμη καί οἱ προσπάθειες τῶν δικαστικῶν καί πολιτικῶν πού ἔχουν παρακάμψει (στή Γαλλία) τή λέξη *θρησκεία* καί χρησιμοποιοῦν τόν ὄρο *λατρεῖες* δέν ὀδήγησαν σέ μία κάποια ἀποδεκτή λύση τοῦ προβλήματος, ἔστω ἐξ ἀντανაკλάσεως. «*Μία σκοτεινὴ κηλίδα: ὁ ὀρισμός*», ὅπως δηλώνεται καί στόν τίτλο τοῦ πρῶτου κεφαλαίου τοῦ βιβλίου.

[Μία χαρακτηριστική παρανόηση, μεταξύ ἄλλων, εἶναι ἐκείνη πού ἐξισώνει θρησκεία καί πίστη στόν θεό, ἡ ὁποία «*θά προκαλοῦσε τό μείδισμα τοῦ Ντοστογιέφσκι, ἀπό τόν ὁποῖο δέν διέφυγε ὅτι ὁ Ρῶσος σοσιαλιστής ἦταν ὁ τέλειος θρησκευόμενος ἄθεος*»].

Ἡ ἀδυναμία ὀρισμοῦ τῆς θρησκείας δέν εἶναι, ἀπό μόνη της, ἀνυπερβλήτο ἐμπόδιο στήν ἐξερεύνηση τῶν ὀρθολογικῶν ἀποριῶν πού ἐγείρουν τά πάθη τῆς πίστεως. Ἄλλωστε, οἱ λέξεις πού σχετίζονται με τά πάντα σπανίως ἐπιδέχονται κοινά ἀποδεκτοῦ ὀρισμοῦ (βλέπε τίς λέξεις *πολιτισμός*, *ἀγάπη*, *ἐλευθερία*, *ζωή*, *δημο-*

κρατία). Καθίσταται, όμως, σοβαρό έπιστημολογικό έμπόδιο αν αναλογισθοΰμε πώς για ένα ολόκληρο ήμισυ της σημερινής ανθρωπότητας ή θρησκεία, υπό την έννοια μέ την όποία την καταλαβαίνουν οι χριστιανοί –ξηλότυπη λατρεία ενός δημιουργού θεού, μέ προσηλυτισμό, όμολογία πίστης, δόγμα, κλῆρο και έξ αποκαλύψεως κείμενο πού ισχύει παντού και πάντα– είναι μία ιδέα ξενόφερτη και για τά έννέα δέκατα της ιστορικής ανθρωπότητας είναι μία ιδέα άνεύρετη. Σέ πείσμα της Ιστορίας, ύποστασιοποιήθηκε μία ιδιαίτερη ιστορική περίπτωση συμβατή μέ τή δυτική παράδοση σκέψης πού βαρύνεται από την ιδέα της Άποκάλυψης, «ή όποία έκανε τό περιεκτικό σύμπαν των πίστων νά εισέλθει στό αποκλειστικό σύμπαν της Άλήθειας» (βραχνύκλωμα ανάμεσα στή λογική των ιδεών και στή λογική των συμπεριφορών). Αυτό πού έμεις θεωρούμε φυσικό («έφόσον έχουμε μία θρησκεία, δέν μπορούμε νά έχουμε άλλη») φαντάζει βάρβαρο ή άνόητο σέ έναν Κινέζο, Ίάπωνα ή Ίνδό. Έξάλλου, ή λατινογενής γαλλική λέξη *religion* έχει έντελώς άλλη έτυμολογία και άρχική σημασία από την έλληνική λέξη *θρησκεία*, την έβραϊκή *dat*, την κλασική άραβική *din*, την σανσκριτική *dharma*, την κινεζική *tao*, την ευσέβεια της άττικής διαλέκτου, όπως τεκμηριώνει ό Ντεμπραί στό δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου του μέ τίτλο «Η λέξη-κλειδί πού άσφαλίζει». Άπ' αυτή την άποψη, ό «διάλογος των θρησκειών» είναι χωρίς πρακτικό άντίκρισμα, έπισημαίνει ό Ντεμπραί (τονίζοντας, μεταξύ άλλων, την καθοριστική άσυμμετρία μεταξύ μιας νομικής θρησκείας, όπως είναι τό Ίσλάμ, και μιας συσταλής λατρείας).

«Ο χριστιανισμός δέν γεννήθηκε ως *religion*», λέξη άδιάνοητη στην έβραϊκή κουλτούρα. Έγινε *religio* στις άρχές του 3ου αιώνα ύπεξαιρώντας την όρολογία τού καταπιεστή του: τό έτος 197 ό Τερτυλλιανός βαπτίζει *superstitio* (δεισιδαιμονία) τή ρωμαϊκή *religio* και τή δική του *superstitio* την άποκαλεί *religio* («άληθινή θρησκεία του άληθινού θεού»). Η αίτια ταπεινή, τό άποτέλεσμα σπουδαίο: μία *religio* (όρος έγκωμιαστικός στά λατινικά) είναι φτιαγμένη για νά καταστέλλει και μία *superstitio* (όρος ύποτιμητικός) για νά καταστέλλεται. *Cohibetur superstitio* θά κηρύξει τό διάταγμα του Κωνσταντίνου τό 341, έγκαινιάζοντας τή βασιλεία της *religio christiana romanaque* ως μόνης νόμιμης θρησκείας, μάς θυμίζει ό Ντεμπραί. Τήν ιστορία αυτής της ύπεξάιρεσης και του νόηματος της λατινικής λέξης *religio* διηγείται ό Ντεμπραί στό τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου μέ τίτλο «Ιστορία μιας όφθαλμαπάτης: ή θρησκεία». Άξίζει νά σημειώσουμε ότι ή *religio* δέν θά διατηρήσει για πολύ τό άρχικό νομικοπολιτικό της νόημα: «ή θεομικότητα θά διανοητικοποιηθεί». Στό άρχικό νόημα θά προστεθεί ένα «όπως ιδιάζον έσατολογικό και ήθικό φόντο», συνδυασμός ενός τελετουργικού και ιεραρχικού συστήματος μέ μία θεολογία και μία πίστη, δύο πράγματα άυστηρώς ξένα στην ρωμαϊκή νοοτροπία. Άνατροπή, λοιπόν, και όχι άπλή έπιμήκυν-

ση του παρελθόντος. Αυτή την τέχνη της ιδιοποίησης μέσου μεταστροφής τή βρίσκουμε σέ όλα τά στάδια της χριστιανικής ανάπτυξης. «Ο χριστιανισμός είχε (και θά έχει) πολλές ζωές, και ή ιδιοφυΐα του είναι ότι δέν άπαρνήθηκε καμία από αυτές», μάς υπενθυμίζει ό Ντεμπραί.

” Αν και ή δισχιστική χρήση της λέξης *religion* δέν έφαγε τά ψωμιά της, ό Ντεμπραί προκρίνει και προτείνει ένα ύποκατάστατο αυτής: την *communio* (θεία μετάληψη, κοινωνία), λέξη πού άπηρεϊ την *communité* (κοινότητα). Σέ πείσμα της στενά λειτουργικής έννοιας πού της προσέδωσε ό χριστιανισμός, ό πλούτος της λέξης δέν έξαντλήθηκε: έπειδή όμαδοποιεί, χρησιμεύει ως κοινός παρανομαστής στην ανθρωπότητα (φυλή, γένος, πόλη, ένωση, κράτος, έθνος, όμοσπονδία κ.ο.κ.). Ο Ντεμπραί τεκμηριώνει αυτή την ύποκατάσταση στό τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου (μέ τίτλο «Ύπεράσπιση ενός ύποκατάστατου: κοινωνία»). Θεωρεί ότι ή κοινωνία (*communio*) έξυπηρετεί μέ τόν καλύτερο τρόπο την άφαίρεση των χωρισμάτων ανάμεσα στις «διαχωρισμένες» έπικράτειες του πιστού και του άπίστου. Ίκανοποιεί όλες τις βασικές προϋποθέσεις ύποκατάστασης της θρησκείας: 1) έχει έφαρμογή στό σύνολο των ανθρωπίνων πολιτισμών χωρίς κατάχρηση της κυρίαρχης θέσης ενός μεταξύ αυτών· 2) εκφράζει τή συλλογική διάσταση πού είναι σύμφυτη στην άσκηση μιας λατρείας (όπως και στην χρήση της γλώσσας)· 3) συνδυάζει την όριζόντια συνένωση μέ την κάθετη προσχώρηση σέ ένα άνώτερο είναι, άρχή ή όντότητα· 4) δέν άποσυνδέει τό κοινό από τό μύχιο ή τή συνάθροιση από τό ρίγος. Έπιπλέον, ή κοινωνία είναι πιο πολύσημη από τή θρησκεία και «άνήκει στό τετρωμένο και στό καθημερινό». Δέν μεροληπτεί ύπέρ ή κατά του κοινού σημείου άναφορής και έμπιστοσύνης των μελών της κάθε όμαδοποίησης (είτε πρόκειται για έναν ή περισσότερους θεούς, είτε πρόκειται για τόν Σοσιαλισμό, τή Δημοκρατία, τόν Όλυμπιακό, τόν Παναθηναϊκό κ.ο.κ.).

Ο Ντεμπραί μάς προσκαλεί νά έστιάσουμε τό βλέμμα μας στις Άνθρώπων κοινωνίες (*Les communions humaines*), όπως δηλώνεται και στόν τίτλο του βιβλίου του. Άξίζει νά σημειώσουμε ότι, σύμφωνα μέ τόν Ντεμπραί, όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες διέπονται από την άρχή της μη πληρότητας (*principe d'incomplétude*): τό κοινό σημείο έμπιστοσύνης και άναφορής των μελών της κάθε κοινωνίας (όμιλος, εκκλησία, κόμμα, έθνος ή όμοσπονδία και λοιπά) είναι έξωτερικό και ύπέρτερο αυτής. «Για νά γίνουμε “άδελφοί”, πρέπει νά είμαστε “άδελφοί σέ” –σέ κάποια σκέπη, κάποια εύγενή άφαίρεση ή ύψηλή προσωπικότητα, ή όποία είναι προγενέστερή μας και μάς ύπερβαίνει».

«Άναμενόμενα, θά καταλογίσουν στην κοινωνία την καθολική ή ιακωβίνικη χροιά της (...), την έμφαση πού

δίνει στο οργανικό σέ βάρος του προσώπου, στις αξίες της αυθεντίας σέ βάρος εκείνων της ελευθερίας», γράφει. Η απάντησή του σ' αυτές τις ενστάσεις συνοψίζεται αφενός ότι «ή θρησκεία υπόκειται στις ίδιες υποψίες» και αφετέρου ότι η κοινωνία «δέν υπονοεί κανένα ιδιαίτερο δόγμα», υπάρχουν ή μπορεί να υπάρξουν επικαλυπτόμενες και διαπλεκόμενες κοινωνίες «σέ μία και τήν αυτή ανθρώπινη εγκατάσταση, σέ ένα και τό αυτό άτομο ακόμη» (από τό έθνος του, τή θρησκεία και τό κόμμα του ως τόν κυνηγετικό του όμιλο). Άλλοϋ έλλογέυει ό κίνδυνος: «νά φοβόμαστε τούς ανθρώπους τής μιās μόνο κοινωνίας: είναι έξίσου επικίνδυνοι μέ τούς ανθρώπους του ενός μόνο βιβλίου». Η ουδετερότητα τής λέξης κοινωνία άπλουστεύει τή ζωή μας καταργώντας τις ψευτοδιενέξεις περί τής θρησκευτικής ή μή φύσης τής μιās ή τής άλλης ιδεολογίας, τονίζει ό Ντεμπραί. Η χρήση τής λέξης κοινωνίας γιά τόν κομμουνισμό «θά είχε άπλουστεύσει τή ζωή, όσων πίστευαν ότι είναι άθρησκοι επειδή δήλωναν άθεοι».

Κι έμεις, οι άθεοι κάθε θρησκείας (έξ άποκαλύψεως ή κοσμικής) δέν υπάρχουμε ως τέτοιοι; Δέν υπήρξαν, δέν υπάρχουν και δέν θά υπάρξουν στό προβλεπτό μέλλον συλλογικόητες μέ διάρκεια, οι όποτες νά εξαίρουνται τής «άρχής τής μή πληρότητας», νά μήν είναι κοινωνίες άλά Ντεμπραί; Η θέση γιά τήν πρωτοκαθεδρία τής κριτικής διαδικασίας είναι ιδεολογική θέση από μόνη της; Η διένεξη ανάμεσα στην προτεραιότητα τής κριτικής διαδικασίας του λέγειν και του πράττειν και στην προτεραιότητα τής πίστεως («πίστευε και μή έρευνα τά τής πίστεως ή του δόγματος») είναι ψευτοδιένεξη μεταξύ δύο ιδεολογιών;

Στις παραπάνω καθώς και σέ παρόμοιες άπορίες δέν δίδονται αναλυτικές άπαντήσεις από τόν Ντεμπραί. Αυτό δέν σημαίνει πώς οι Άνθρώπινες κοινωνίες δέν είναι ένα σπουδαίο βιβλίο. Διαλύει, πειστικά, πολλές από τις ψευδαισθήσεις μας. «Βάζοντας τήν έννοια τής θρησκείας στό ρόλο του άποδιοπομπαίου τράγου (...) πού πρέπει νά εξαφανιστεί», άς μή συμπεράνουμε δεδασμένα πώς θά έλθει και τό αίσιο τέλος. Συγγνωστός και ό θαυμασμός του γιά τό θρησκευτικό πράττειν (πέμπτο κεφάλαιο): «μέ τό θρησκευτικό πράττειν, άποκαλύπτεται στην πλήρη ρώμη της ή αρχιτεκτονική των ανθρώπινων συνασπισμών». Συγγνωστές και οι υπερβολές του: «γιά νά κάνουμε τήν ανθρώπινη ζύμη νά φουσκώσει, ό μύθος είναι ρεαλισμός και ό λόγος ιδεαλισμός», ή «ποιό αίσθημα συνανήκειν (...) κατέλιπαν στους μεταγενέστερους ό Λουκρήτιος, ό Σπινόζα, ό Φόνεμπλαχ;» και λοιποί παρόμοιοι.

Στό έκτο κεφάλαιο του βιβλίου («Τό συμβολικό έλατήριο»), ό Ντεμπραί έπεξηγεί και τεκμηριώνει τή θεμελιώδη θέση του: «κάθε συνοχή ικανή νά θριαμβεύσει επί τής σκόνης άπαιτεί μία συμβολική άρμωση». Οι άνθρωποι «θέτουμε αυθόρμητα τό όρατό σέ αναλογία

μέ τό άόρατο, τό παρόν μέ τό άπόν, τό υλικό μέ τό άυλο». Άνα-παριστούμε και «υπερθέτοντας αυτή τήν άναπαράσταση στην παρουσία» βλέπουμε διπλά. «Σέ κανέναν δέν άρέσει νά έξαπατάται, αλλά τις παλιές πλάνες τις άποκηρύσσουμε βάσει των σημερινών», τονίζει ό Ντεμπραί. Νέες άπορίες έδώ: είναι μοίρα μας ή πλάνη; στριφογυρίζουμε σέ μία σπειροειδή άλληλουχία φαύλων κύκλων (κάθε φαύλος κύκλος και ή πλάνη του); Δέν νομίζω. Όσοι ζοϋμε έν γνώσει του ένδεχομένου νά αυταπατώμεθα, ένδεχομένως νά σκοντάφτουμε στή γή πού πατάμε, αλλά δέν στροβιλίζομαστε σέ φαύλους κύκλους. Εϋτυχώς, έχουμε κληρονομήσει ισχυρά αντίδοτα από τούς προγόνους μας, έπισοϋμε και θά έπινοήσομε κι άλλα. Διαπίστωση μέ τήν όποια συμφωνεί και ό σύντροφος Ντεμπραί, μέ μία προσχεδιασμένη μεταστροφή: θεωρώντας ότι ό υπερτονισμός τής παντοκρατορίας του συμβολικού μας οδήγησε σέ μία κάποια διαδικασία άναστοχασμού (πράγματι αυτό τό πετυχαίνει και τόν ευχαριστούμε) φέρνει επί σκηνής δύο βασικά αντίδοτα. Ένα διανοητικό αντίδοτο: τήν έπιστήμη, ή όποια «άποστερώντας μας τις εύαρεστες φαντασιοκοπίες μας, αυξάνει άδιάκοπα, αλλά όχι άνώδυνα, τά περιθώρια έλευθερίας μας άπέναντι στην τροπικότητα πού μας άποσπά ψυχαναγκαστικά από τό πραγματικό και τό υπάρχον». Και ένα πολιτικό αντίδοτο [ό Ντεμπραί περιορίζει αυτό τό αντίδοτο στό διαχωρισμό του κράτους και τής Δημόσιας Έκπαίδευσης από τήν Έκκλησία (όπως συμβαίνει στή Γαλλία), έγώ θά τό διεύρυνα στις πολιτικές δυνατότητες τής κριτικής σκέψης πού έπιστρέφει κάθε άναγωγή σ' έμάς, χωρίς νά έπεκταθώ έδώ].

Άλλο πράγμα είναι ή μυστικιστική έξαψη και άλλο πράγμα ή ψυχραιμη άποδοχή μιās συμβολικής κατάστασης, διευκρινίζει τελικά ό Ντεμπραί. Υπάρχει μία βασική διακλάδωση: ό δρόμος τής πίστης («πίσω από τό νόημα, υπάρχει ακόμη ένα Νόημα») και ό δρόμος τής κριτικής σκέψης (έδώ παραφράζω, αλλά στό μήκος κύματος του Ντεμπραί).

Στό έβδομο κεφάλαιο («Η έπιλογή των λέξεων και τά διακυβεύματά της») ό Ντεμπραί πραγματεύεται τό άπαραίτητο των διακρίσεων ανάμεσα στους όρους *ιερό, θρησκευτικό, πνευματικό και πιστό* (τόσο πολύ και τόσο συχνά άνάμεικτων όρων). Γιά νά καταστεί εϋληπτο τό εγχείρημά του καταφεύγει στή μεταφορά ενός τετραορόφου συμβολικού οικοδομήματος. 1) Τό πνευματικό είναι μία λέξη εϋγενής και έξευγενιστική. «Έξατμίζει τις θρησκευτικές διδασκαλίες και νομιμοποιεί τις αντιθρησκευτικές» βαφτίζοντάς τες «πνευματικές έπιλογές». Έπιτρέπει νά συμπεριληφθούν στό ίδιο πρωτόκολλο οι άσπονδοι άδελφοί, οι πιστοί και οι έλευθερόφρονες. 2) «Καθώς αίρουμε έαυτούς από τό πνευματικό στό θρησκευτικό, περνάμε από τή μοναξιά στην άλληλεγγύη», θά πεί ό ευδιάθετος. Ό υποχόνδριος θά διορθώσει: όπωσ από τόν σκέτο εγωισμό στον

εγωϊσμό τής ομάδας. Τό θρησκευτικό είναι μία ενσάρκωση του πνευματικού και οι θρησκείες ή κοινωνίες άλά Ντεμπραί έκφράζουν τήν άνάγκη νά υπερδοϋμε τόν ορίζοντα πού μās φράζει στό επίπεδο τής συλλογικής δράσης. 3) Οι θρησκείες δέν έχουν τό μονοπώλιο διαχείρισης του ιεροϋ. «Ο θεός δέν είναι στό Άουσιβιτς και ή άπουσία του είναι καθοριστική γιά τήν ιεροποίηση του μέρους». Ότιδήποτε μπορεί νά ιεροποιηθεί (τό «τυχαίο» τής ιερότητας). Τό ιερό «μπορεί άριστα νά τραφεί άπό κοινωνίες και συγκινήσεις πολιτικές, ήθικές, καλλιτεχνικές στίς όποιες δέν μετέχει τό θείο», τονίζει ό Ντεμπραί. 4) 'Η πίστη (*croiance*) δέν προσιδιάζει μόνο στό «πιστεύω σέ», άλλά και στό καθημερινό μας «πιστεύω ότι». Είναι εκείνο τό συστατικό στοιχείο εμπιστοσύνης «τήν όποία άπαιτεί κάθε προϊόν πολιτισμού, άπό τό χαρτονόμισμα (τό όποιο κατά τή Γαλλική Έπανάσταση όνομαζόταν «δελτίο εμπιστοσύνης») μέχρι τήν πολιτική ήγεσία (ή πίστη στην έξουσία είναι συστατική τής έξουσίας)». Δέν ύφίσταται μία ριζική άντινομία άνάμεσα στην πίστη και στη γνώση, σάν νά έπρόκειτο γιά μαϋρο-άσπρο. Υπάρχουν διαβαθμίσεις πού έκτείνονται «άπό τά κάτω πρós τά πάνω», άπό τή γνώμη μέχρι τήν άνάργεια, περνώντας άπό τό λογικό συμπέρασμα. Στό μέσον της βρίσκεται ή πεποίθηση, μύχια και πάγια θεβαιότητα, έπαρκής γιά τήν πράξη άλλά θεωρητικά άναπόδεικτη». «Τό άνέρογμα τής γνώμης καθιστά δυ-

νατές μεγάλες προόδους, άλλά τό άνέρογμα τής πίστης μεγάλες πράξεις», άποφαίνεται ό Ντεμπραί. Δέν μένει, όμως, γιά πολύ εκεί ψηλά. Προσγειώνεται, στή συνέχεια, γιά νά ψιθυρίσει στό αυτί μας, στό αυτί των «άπίστων πραγματιστών», πώς πολλά παραδείγματα πιστοποιούν «ότι τό συνανήκειν ύπερτερεί τής πίστης». Άπαντά, έτσι, κατά κάποιον τρόπο στίς άπορίες πού έκφράσαμε προηγουμένως: ή πίστη είναι «τά ψιλά του είσιτηρίου γιά ένα συνανήκειν», διευκρινίζει.

Σταματώ εδώ, καθότι ή πρόγευση ξεπέρασε τά όριά της. Κλείνοντας, σημειώνω πώς ή άπόδοση του βιβλίου του Ντεμπραί στή γλώσσα μας είναι εύσυνείδητη, άλλά όχι άψευγάδιαστη. Περιορίζομαι σέ τρία μόνον παραδείγματα. Ό τίτλος του έκτου κεφαλαίου «*Le ressort symbolique*» άποδίδεται ως «*Συμβολικό έλατήριο*» –νομίζω ότι θά ήταν πιο εύστοχο νά άποδοθεί ως «*Η άνάταση του συμβολικού*». Η άρχή του Ντεμπραί, πού διέπει όλες τίσ ανθρώπινες κοινωνίες, τό «*Principe d' incomplétude*» άποδίδεται ως «*Άρχή τής μή περάτωσης*» – όπως φαίνται και στό κείμενό μου θεωρώ προτιμότερη τήν άπόδοσή της ως «*Άρχή τής μή πληρότητας*». Τέλος, τό «*sexe révéle*» άποδίδεται ως «*άποκαλυμμένο κείμενο*» άντί του δόκιμου «*κείμενο έξ άποκαλύψεως*».

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μ Η Ν Ι Α Ι Ο
Π Ε Ρ Ι Ο Δ Ι Κ Ο

Έπιθυμώ νά έγγραφώ συνδρομητής στον Πολίτη γιά

- 1 χρόνο (40€, 12 τεύχη)   Εύρώπη-Κύπρος (60€, 12 τεύχη)   Άλλες χώρες (70€, 12 τεύχη)
 1 χρόνο φοιτητική (30€, 12 τεύχη)   Έξάμηνη (20€, 6 τεύχη)

Θά έξοφλήσω τή συνδρομή μου μέ:

- Ταχυδρομική έπιταγή: Ζωναρά 10, 114 72 Άθήνα
 Έμβασμα (Άγγελος Έλεφάντης, Έθνική Τράπεζα, ύπ/μα 132, άριθ. λογ/μού 401740-48)
 Μετρητά (στά γραφεία του περιοδικού: Ζωναρά 10, τέγμα Ζωοδόχου Πηγής, Άθήνα)

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ:

ΟΔΟΣ - ΑΡΙΘΜΟΣ:

ΠΟΛΗ - Τ.Κ.:

ΤΗΛ./FAX/E-MAIL:

Ημερομηνία:

Υπογραφή:

Στείλτε τό κουπόνι μέ fax στό 210-6470696 ή ταχυδρομήστε το στή διεύθυνση του περιοδικού. Μπορείτε νά τηλεφωνήσετε στον άριθμό 210-6470079 γιά όποιαδήποτε διευκρίνιση. Στήν τραπεζική έπιταγή παρακαλούμε νά αναγράφεται τό όνομα του καταθέτη.